

VALODAS PRAKSE: VĒROJUMI UN IETEIKUMI

Populārzinātnisku rakstu krājums

2

UDK 811.174(082)
Va 390

LU Latviešu valodas institūts. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.*
Populārzinātnisku rakstu krājums. Atb. red. S. Lagzdiņa. Nr. 2, 2006. Rīga :
LU Akadēmiskais apgāds, 2006. 128 lpp.
ISSN 1691-273X

Atbildīgā redaktore Dr. philol. *Sarmīte Lagzdiņa*
Recenzente *Rūta Augstkalne*

Krājumu ar Valsts valodas aģentūras atbalstu izstrādājis
LU Latviešu valodas institūts

Populārzinātnisko rakstu krājuma 2. numurā ievietoti 12 raksti, kuros mēģināts vieglā un saprotamā formā pastāstīt par aktuāliem jautājumiem un problēmām latviešu valodas praksē – gan rakstu valodā, gan mutvārdu runā. Aplūkoti temati – valodas kultūra studentu interpretācijā, pūrisma izpausmes latviešu valodas vidē, pārmērīgi bieži lietotie ģermāniskie barbarismi un citi modes vārdi, nepamatots kursīva un pēdiņu lietojums presē, atvasināto īpašības vārdu sinonīmijas problēma, nevēlami aizguvumi no krievu valodas plašsaziņas līdzekļos, apšaubāms divdabju salīdzināmo pakāpju lietojums, sintaktisko struktūru veidojuma kļūdas publicistikā, daži interpunkcijas problēmgadījumi un citi jautājumi. Ievietoti arī uzziņu materiāli un humora lappusīte. Krājums domāts valodniekiem, žurnālistiem, tulkotājiem un tulkiem, redaktoriem un korektoriem, docētājiem un skolotājiem, studentiem un vecāko klašu skolēniem, kā arī jebkuram interesentam, kas vēlas labāk izprast procesus mūsdienu valodā un gūt ierosmi savas valodas kultūras pilnveidei.

Korektore *Anitra Pārupe*
Maketu un vāka noformējumu veidojusi *Ieva Tiltiņa*
Karikatūras zīmējis *Valdis Šmits*

© VVA, 2006
© LU LaVI, 2006
© Latvijas Universitāte, makets, 2006
© Ieva Tiltiņa, noformējums, 2006

ISSN 1691-273X

VISPĀRĪGI JAUTĀJUMI	5
<i>Diāna Laiveniece.</i> Valodas kultūra studentu interpretācijā jeb Eseja par valodas vērtības apziņu	5
<i>Andrejs Veisbergs.</i> Pūrisms un latviešu valoda	24
STILS	37
<i>Melita Stengrevica.</i> Ģermāniskie barbarismi mūsdienu latviešu valodā	37
<i>Ruta Veidemane.</i> Mērs, bilde un citi dažādu formātu projekti	43
<i>Dace Strelēvica.</i> Kursīvs un pēdiņas kā «nestandarta» leksikas iezīmētāji Latvijas presē	47
VĀRDS UN TĀ LIETOJUMS	59
<i>Inta Urbanoviča.</i> Īpašības vārda piedēkļu semantiskais paralēlums	59
<i>Maija Brēde.</i> «Trojas zirdziņi» latviešu runā un rakstos	70
<i>Ārija Ozola.</i> «Liekais» <i>tas</i> ne vienmēr ir lieks	84
GRAMATIKA	88
<i>Gunta Smiltneice.</i> Divdabju gradācija	88
<i>Ilze Lokmane.</i> Sintaktisko struktūru veidojuma kļūdas publicistikā	93
<i>Juris Baldunčiks.</i> Ieilgušie deklinācijas meklējumi	105
INTERPUNKCIJA	110
<i>Ingrīda Pauniņa, Dite Liepa.</i> Daži interpunkcijas problēmgadījumi (VVA Konsultāciju daļas pieredze)	110
UZZIŅU MATERIĀLI	118
HUMORA LAPPUSĪTE	122
ZIŅAS PAR AUTORIEM	127

Diāna Laiveniece

Valodas kultūra studentu interpretācijā jeb Eseja par valodas vērtības apziņu

Mēs dzīvojam vai, precīzāk sakot, mums ir dota iespēja (nez kāpēc tieši mums?) dzīvot interesantā, bagātā, pat unikālā, bet arī pavisam dīvainā laikā, kad cilvēkiem lemts pieredzēt gan iekārtu un varu maiņu, gan vairākkārtēju naudas maiņu (un gaidīt nākamo), gan tūkstošgades maiņu – t. s. *milleniumu*. Laikā, kad latviešu rāmi rīmtā kultūras dzīve tiek regulāri satricināta ar Rietumu pasaules kino, mūzikas un literatūras elkiem un kad latviešu valoda, apmetot kūleni, lai tiktu vaļā no krievu valodas apskāvieniem, ir ielidojusi tieši klēpī angļu valodai. Laikā, kad tik moderni ir tērgāt par vērtību maiņu, subkultūras plūdiem un kultūrparadigmas nobīdi un kad ik pa brīdim ieskanas retoriskais jautājums «Kurp ej, latviešu valoda?» (Andrejs Veisbergs), pat latīņu mēlē izteikts: «Quo vadis, lingua letona?» (Juris Cibulis). Grūti iedomāties, ka visā šajā jūkli kaut kas varētu arī palikt nemainīgs – tāds, kāds bijis, teiksim, pirms divdesmit gadiem. Un nav runa par skaidri redzamām un materiāli taustāmām lietām (tā ozolkoka tīne Brīvdabas muzejā jau tiešām nav mainījies). Vai, hipotētiski runājot, cilvēku attieksme (pret kaut ko) un (kaut kā) apziņa varētu būt saglabājusies ja ne gluži tāda pati kā viņu vecākiem, tad vismaz ne radikāli atšķirīga?

1993. gadā Ina Druviete uzskatījusi, ka latvieši ir etnoss, kam piemīt spēcīga dzimtas valodas vērtības apziņa (2, 7. lpp.), savukārt Dzintra Paegle pēc astoņiem gadiem, balstoties uz vairākiem faktiem, secina, ka «latviešu valodai mūsdienu sabiedrībā nav vairs vērtības: ne garīgas, ne mācībspriekšmeta vērtības, ne tirgus vērtības» (6, 17. lpp.). Kā ir šodien, kad pagājuši vēl pieci gadi? Vai latviešu valoda tiek vai netiek uzskatīta par vērtību Latvijas sabiedrībā? Un – ja tiek, tad kā šī valodas vērtības apziņa reāli izpaužas? Kā cilvēks, kurš apzinās latviešu valodu kā vērtību, ikdienā šo vērtību kopj, lolo, sargā? Vai varbūt runa ir tikai par vecākās un vidējās paaudzes cilvēkiem, kuri

savu attieksmi pret latviešu valodas vērtību pauda 1988. gada septembrī, rakstot vairāk nekā deviņus tūkstošus vēstuļu, lai atbalstītu valsts valodas statusa piešķiršanu latviešu valodai? (7) Jā, protams, te ir runa par ideju, un tad jau mēs, lielākā daļa latviešu, esam gatavi postalās staigāt un maizi bez sviesta ēst (nez vai arī šodien?), tad jūra līdz ceļiem... Bet reāli?

Reāls valodas kā vērtības apziņas rādītājs, manuprāt, ir ne tik daudz attieksme pret valodas kultūru vispār, cik rūpes par savas valodas kvalitāti ikdienā. Nav loģiski (kaut gan tā notiek!), ja cilvēks, sīzdams roku pie krūtīm, sauc sevi par īstenu latvieti, par patriotu un nacionālistu (protams, ne radikālo), bet bez «davai», «okei» un «točno» teikumu kopā salikt nevar. Valodas kultūras izpratne un īstenošanas centieni visprecīzāk parāda to, vai latviešu valoda mūsdienu cilvēkiem patiešām ir vērtība, un, ja aplūkojam šo fenomenu – valodas vērtības apziņu – jauniešu vidē, tad vismaz provizoriski saskatāma arī latviešu valodas pastāvēšanas un kvalitātes vīzija nākotnē.

2005./2006. studiju gada laikā vairāk nekā 50 Liepājas Pedagoģijas akadēmijas studentu – topošie sociālie darbinieki, sociālie pedagogi, pirmsskolas izglītības skolotāji un speciālās skolas skolotāji – savu izpratni par valodas kultūru un attieksmi pret to izteica, rakstot eseju «Mana valodas kultūra». Esejas rakstīšanas piedāvājums kā viedokļu noskaidrošanas veids nav visai izplatīts, parasti šim nolūkam izmanto aptaujas un intervijas. Anketas, ko bieži piedāvā, veicot dažādas aptaujas, dod precīzākus rezultātus, jo tajās formulēti konkrēti jautājumi, tās ir koncentrētākas, jo parasti tiek prasīts tikai tas, ko vēlas noskaidrot aptaujas veicējs. Esejas kā žanra definējumā parasti tiek uzsvērta autora subjektīvi emocionālā attieksme pret apceramo parādību. Ja runa ir par tik ietilpīgiem jēdzieniem kā attieksme pret valodas kultūru un no tās izrietošā valodas vērtības apziņa, esejai ir vairākas priekšrocības: respondenta izteiksmes brīvība, viedokļa argumentācijas neierobežotība, iespēja labi pārdomāt katru vārdu, reflektēt, pašam izzināt savu attieksmi, to izvērtēt un izpaust (vai noklusēt).

Nemot vērā nelielo respondentu skaitu, tālāk šajā rakstā izklāstītais nebūtu vispārināms; tas parāda tikai nelielas Latvijas studentu daļas attieksmi pret savu dzimto valodu un/vai valsts valodu. Taču respondenti – topošie skolotāji un sociālie darbinieki – pārstāv profesijas, kas ikdienā ir saistītas ar cilvēku izglītošanu un audzināšanu, un viņu viedoklis ir būtisks indikators, kas ļauj spriest par tās jauniešu daļas attieksmi pret valodu, kurai tuvākajā nākotnē valoda būs viens no viņu darba instrumentiem un kura gan tieši, gan netieši būs parausgs citiem valodas lietotājiem.

Pirms aptaujā iegūtā materiāla apskata jāmin trīs citas tematiskās ievirzes ziņā līdzīgas aptaujas, kuru rezultāti (iegūti pirms pieciem, piecpadsmit un divdesmit gadiem) šajā rakstā vietumis izmantoti salīdzinājumam:

1985. gadā ar laikraksta «Padomju Jaunatne» starpniecību tika veikta latviešu valodas skolotāju aptauja ar mērķi «gūt ieskatu skolotāju attieksmē pret valodas kultūru – līdz ar to dodot viņiem iespēju mazliet paraudzīties uz sevi no malas» (4, 184. lpp.);

1991. gadā Valodas nedēļas laikā LU Filoloģijas fakultātē tika veikta studentu aptauja, kuras mērķis bija «noskaidrot studējošo jauniešu attieksmi pret valodas pareizumu, nevēlamiem aizguvumiem» (8, 96. lpp.);

2001. gadā tika aptaujāti 125 Liepājas Pedagoģijas akadēmijas studenti, lai noskaidrotu viņu uzskatus par valodas kultūras studiju kursa nepieciešamību augstskolās, attieksmi pret literārās valodas normām un atkāpēm no normas un lai apzinātu studentu domas par to, ko viņi paši var darīt latviešu valodas kopšanā (5).

2005./2006. gada aptaujā apzināti plaši formulētais esejas temats «Mana (nevis manas!) valodas kultūra» radīja priekšnosacījumus tam, lai iegūtajā materiālā iezīmētos vairāki galvenie aspekti jeb tematiskās līnijas, ap kurām tad arī tālāk rakstā grupēti respondentu izteiktie viedokļi (piemēri to ilustrācijai doti izlases veidā):

- 1) valodas kultūras jēdziena izpratne un izpaušmes jomas;
- 2) attieksme pret valodas kultūru un savas valodas kultūras vērtējums;
- 3) latviešu valodas pastāvēšanas perspektīva saistībā ar valodas kvalitāti.

1. Valodas kultūras jēdziens

Aptaujai apzināti tika izraudzīti respondenti, kas vēl nav apguvuši studiju kursu «Valodas kultūra». Tas ļāva cerēt, ka studenti izteiks patiešām savus uzskatus, nevis atkārtos jau gatavus «pareizos» formulējumus, vairāk balstīsies uz personisko pieredzi, arī zināšanām, kas nāk līdzī no skolas, nevis uz tikko apgūtām teorētiskām nostādņēm. Īpaši svarīgi tas izrādījās attiecībā uz pirmo no minētajiem trim aspektiem, jo vairumam respondentu likās svarīgi definēt, izskaidrot, kas tad, viņuprāt, ir valodas kultūra. Ieskatam vairāki izteikumi:

- *Ar terminu «valodas kultūra» es saprotu, ka ir runa par noteiktas valsts, noteiktas kultūras, noteiktas tautas un nācijas ikdienas, politisko, valstisko*

un sadzīves valodu; tas, kā mēs katrs runājam, cik izkopta ir mūsu valoda, cik ļoti mēs to saudzējam un kopjam, kā arī kādas korekcijas un jauninājumus ieviešam no cittautu valodām.

- *Man valodas kultūra saistās ar pareizu valodas lietojumu, ar tādiem vārdiem, kādi ir pastāvējuši pirms daudziem, daudziem gadiem.*
- *Manuprāt, valodas kultūra ir spēja kontrolēt savu runu un rakstu darbus, lai tie atbilstu literārās valodas prasībām.*
- *Manā uzvoerē valodas kultūra ir arī mantojums, ko mēs nododam saviem bērniem, un šis mantojums būs tik kvalitatīvs, cik mēs to paši veidosim.*
- *Valodas kultūra ir pareizs valodas lietojums gan rakstot, gan runājot, ievērojot gramatikas likumus, pareizu interpunkciju un ortogrāfiju.*
- *Valodas kultūra ir process, kas nemitīgi ir attīstībā un ko ietekmē visi apkārt esošie cilvēki; tā izpaužas kā pieklājīga runa.*
- *Valodu es gribu salīdzināt ar dziesmas vārdiem, bet kultūru – ar melodiju. Viss ir atkarīgs no tā, kas šo dziesmu izpilda. Jo harmoniskāks cilvēks, jo skanīgāka dziesma un melodija. Valodas kultūra ir tava dziesma, tā nāk no tevis pašā.*
- *Valodas kultūra ir kā smalka māksla, kur sīks «netīrums» – žargonisms, slengisms – var sabojāt visu kopskatu. Tas ir tāpat kā ja senā renesanses laika gleznā iekrāsotu ultraoranžas detaļas.*
- *Parasti ar valodas kultūru tiek saprasta kopta valoda, tās ir izrunas, vārdlietojuma, gramatikas un citas likumības. Valodas kultūra tiek saistīta ar prasmī izmantot izteiksmīgus valodas līdzekļus dažādos saziņas apstākļos atbilstoši valodas lietotāja mērķiem. Lai veidotu savu valodu skaistu un bagātu, ir nepieciešamas arī zināšanas par savas tautas kultūru.*
- *Valodas kultūra ir domas kultūra. Kas skaidri domā, tas skaidri runā.*

Runājot par dzīves jomām, kuras respondenti saista ar jēdzienu «valodas kultūra», visbiežāk tiek minēta augstskola, darbavieta (un darba intervijas), arī plašsaziņas līdzekļi:

- *Darbavietā, sazinoties ar kolēģiem, ievēroju valodas normas un kultūru.*
- *Man valodas kultūra lieliski ir palīdzējusi darba meklējumos. [...] Darba intervijās īpaši jāpieņem pie tā, ko un kā runāt. Cilvēki ar zemu valodas kultūras līmeni jau sākumā rada neizglītota cilvēka iespaidu, lai gan, iespējams, ir sava amata lietpratēji.*
- *Manuprāt, par valodas kultūru visvairāk jādomā darbā, dodoties uz kādu darba interviju vai publiskos, oficiālos pasākumos, kad no valodas kultūras līmeņa ir atkarīga reputācija.*

Vēl viena valodas lietojuma joma, ko respondenti saista ar valodas kultūru, ir elektroniskie saziņas līdzekļi. Daļa respondentu uzskata, ka viņu valodas kultūras līmeni ja ne gluži grauj, tad tomēr pazemina interneta tērētāvās un mobilā telefona īsziņās izmantotais rakstības stils. Būtiskākā šā stila iezīme ir visu valodas līdzekļu pakļaušana tempam, ātrumam, kas līdzīgs sasteigtībai, paviršībai, elementāru pieklājības normu trūkumu, necieņu pret saziņas partneri un pašam pret sevi:

- Šobrīd, kad sazināties ar mobilā telefona starpniecību, izjūtu, kā mainās valodas stils. Nemitīgie saīsinājumi, garumzīmju aizstāšana ar citām zīmēm īsziņu padara primitīvu, grūti uztveramu un veicina valodas kultūras degradāciju.
- Es uzskatu, ka valodas kultūru vairāk nekā radio un televīzija izkropļo internets, jo, lai nosūtītu ziņojumu, nevar lietot mikstinājuma zīmes un tāpēc vārdi tiek kropļoti.
- Manu valodu negatīvi ietekmē internets. Tie ir visi tie «čati», sarakstes. Tad, kad sarakstos ar draugiem internetā, burtiem nelieku mikstinājuma zīmes, aizvietoju tās ar citiem burtiem, piemēram, š – sh. Internets ietekmē manu rakstu valodas kultūru. Kad rakstu kādu darbu, man gribas, piemēram, burta «ņ» vietā rakstīt «nj» vai arī burtu «ā» rakstīt ar diviem «a». «Čatā» jau parasti neviens neskatās, kā raksta – vai gramatiski pareizi vai ne. Tur, kur vajadzētu lietot lielos burtus, viss tiek rakstīts ar mazajiem burtiem.
- Ikdienā daudz saziņos ar interneta starpniecību. Tur ir tendence rakstībā izmantot dažādus saīsinājumus, kas visiem cilvēkiem nav saprotami. [..] Arī es lietoju šos saīsinājumus, tādējādi, iespējams, apgrūtinot otru cilvēku saziņas procesā ar mani. Lūk, daži saīsinājumi, kurus es lietoju: sk. – saīsinājums vārdam «skaidrs»; tb. – saīsinājums vārdam no krievu valodas «tobiš» [krievu sarunvalodā то бишь 'tas ir'. – D. L.], ko lieto, ja cilvēks kaut ko ir sajaucis tekstā un labo savu kļūdu; k-kad, k-kur, k-kas – kaut kad, kaut kur, kaut kas.

Respondentu izteikumi par šo problēmu iezīmē to jauno valodas telpu, ko trāpīgi raksturojusi Maija Baltiņa: «Teksts kā kultūras paradigma, .. valoda masu medijos, kur dominē ātrais, īsais, apvērstaits, kur vārda lomu pilda audiovizuālas abreviatūras, kuru jēgu un nozīmi to acumirkīguma dēļ neizdodas ne uztvert, ne arī domās neparastajiem veidojumiem pakavēties. Tik ņirbošs un gaistošs ir košais vārds, vārdu daļu raksts, tik sapludināts ir vārdu virknējums. [..] Paātrinājums, ko ieguvis laiks, bezgalība, kurā ietiecas telpa, .. valoda bez tēlainības tradicionālā izpratnē. Beztēla pasaulei nepieciešams beztēla vārds.» (1, 94.–95., 97. lpp.)

Daļa respondentu ir vērtējuši radio un televīzijā dzirdamo valodu, arī preses valodu. Gandrīz visi respondenti, kas pievērsušies šai valodas lietojuma jomai, uzskata, ka plašsaziņas līdzekļu ietekme uz valodas kultūru ir negatīva:

- *Pēc manām domām, masu mediji atstāj ļoti lielu ietekmi uz valodas kultūru, un tā visbiežāk ir slikta.*
- *Mūsdienu sabiedrība, manuprāt, pakāpeniski «nokauj» valodas kultūru un literārās valodas normas. Plašsaziņas līdzekļos (televīzijā, presē, radio u. c.) ik dienu izskan nepareiza, netīra valoda. Vulgārismi, slengismi tiek lietoti pat publiskās runās. Ko sabiedrība no tā var mācīties? Kā tā iespaidojas? Uz to, manuprāt, nemaz nevajag atbildēt...*
- *Bieži vien, lasot laikrakstus un žurnālus, mani pārsteidz žurnālistu valodas kultūra, kas ir nekorekta. Spilgti tas redzams, piemēram, «Vakara Ziņās» un «Privātajā Dzīvē».*

Īpaši tiek uzsvērta multiplikācijas filmās dzirdamā valoda, kas pilna ar žargonismiem:

- *Bērni, skatoties ārzemju multiplikācijas filmas, iemācās dažādus izteicienus (bieži vien pat neizprotot to nozīmi), kuri nav stilistiski pareizi, un tie kļūst par viņu vārdu krājuma neatņemamu sastāvdaļu.*

Kā dzīves jomas, kas respondentiem neasociējas ar valodas kultūru, t. i., kur valodas kultūrai netiek pievērsta uzmanība, savukārt tiek minētas kopmītnes un draugu loks:

- *Tā kā esmu studente, tad ikdienā lielāko daļu laika pavadu kopmītnēs. Tur valodas kultūrai es nepievēršu lielu uzmanību. Runājot tiek izmantoti žargonismi, netiek pievērsta uzmanība vārdu pareizam locījumam. Dažreiz arī teikumi tiek veidoti nepareizi. Galvenā doma tiek izteikta, tikai netiek ievērota teikuma uzbūve un loģiskums. Tā ir izteikta ikdienas runa, kurā netiek ievērotas nekādas normas.*
- *Neformālās sarunas ir runas veids, ko es izmantoju akadēmijā ar kursa biedriem, saviem draugiem. Šis runas veids ir interesantāks par «formālo». Es runāju brīvi, nedomājot par to, ko saku, izmantoju slengu, jaucu savā runā arī citu valodu vārdus, var teikt, ka pārķāpju daudzas latviešu valodas normas. Runājot ar draugiem, es izveidoju valodu pēc sava stila, valodu, kas ir raksturīga tikai man. Izmantoju dažādus izteicienus un reizēm skatos, kā tie iepatikas maniem draugiem un arī tie sāk tos lietot. Ļoti daudzi latviešu valodas pasniedzēji varētu man tagad oponentēt un teikt, ka nav nepieciešams piesārņot valodu, lai atšķirtos no kāda, to var izdarīt, arī runājot gramatiski un stilistiski pareizi.. Es šādam viedoklim pat pievienojos, bet neformālās sarunas ir kaut kas īpašs – varu nedomāt par pasauli, tā sakot, dzīvot savā pasaulē un atpūsties no visa.*

Attiecībā uz valodas kultūras ievērošanu saziņā ar ģimenes locekļiem respondentu uzskati dalās. Vieni apgalvo, ka tieši ģimenē, it īpaši saziņā ar vecākiem, viņi ļoti domā par savu runu, vārdu izvēli un to, ko un kā saka, savukārt citi uzskata, ka ģimenē cilvēks jūtas brīvs un runā, kā vēlas:

- *Tā, kā vajadzēja runāt stundās un mājās, bija viena valoda. Ar draugiem un draudzenēm – tā bija pavisam cita valoda. Tagad atceroties nāk smieklī par to, ka bez «vot», «jes» un «cool» šķita, ka kaut kā pietrūkst. Ka teikums tā īsti nav pateikts un citi to nesaprot. Valoda jau pacieš ļoti daudz.*
- *Esot mājās kopā ar ģimeni, man prātā nenāk, vai es stilistiski pareizi stāstu mammai par dienā piedzīvoto.*
- *Sarunas ar maniem vecākiem, ģimenes locekļiem ir formālo un neformālo sarunu apvienojums. Ir reizes, kad ar ģimenes locekļiem ir jārūnā formāli, tā uzsverot savu nostāju kādā jautājumā, kā arī lai citi mani uztvertu kā pieaugušo. Tomēr paralēli valda neformālas sarunas. Tās ir sarunas, kurās mēs visi esam vienlīdzīgi. Ir pat tādas sarunas, kuras dzirdot citi cilvēki nesapratīs, par ko mēs runājam, – pašiem savi dažādu lietu nosaukumi.*

Daudzi respondenti atzinīgi un ar pateicību novērtē ģimenes – vecāku un vecvecāku – nozīmi savas valodas kultūras attīstībā, kā arī apzinās, ka reiz paši būs vecāki un mācīs pareizi runāt savus bērnus:

- *.. visspilgtāk es atceros savas omītes mācīto, viņa bieži mēdza aizrādīt: «Tā nav smuki runāt!» un pēc tam paskaidroja, kāpēc tā nedrīkst.*
- *Bērns mācās atdarinot, reizēm viņš pat nesaprot teiktā jēgu, bet saka to, ko ir teikusi mamma, tētis, brālis vai māsa, pat skolotāja, – mazais cilvēciņš taču nezina, kas ir pareizi, kas ne. Viss, ko bērns redz, ir jānosauc vārdā, ar viņu jārūnā pareizā latviešu valodā, jāatkārto viņa teiktais pareizi, lai pavisam nemanāmi tiktu likti pamati viņa valodas kultūrai.*
- *Tā kā vecāki ir tie, kas pirmie māca bērnam valodu, liela nozīme ir viņu valodas kultūrai. Viņi ir tie, kas sākotnēji veido bērna valodas kultūru. Lai gan mani vecāki nav ieguvuši augstāko izglītību, viņu valoda ir kopā, atbilstoša literārās valodas normām. Varu būt pateicīga viņiem par, manuprāt, veiksmīgi ieliktiem pamatiem manas valodas attīstībā. Arī es kā nākamā mamma apzinos savas valodas nozīmi bērna veiksmīgam, izkoptam valodas lietojumam.*
- *Varbūt pienāks laiks, kad būšu pavisam pareiza un runāšu tikai tā, kā vajag. Ticu, saviem bērniņiem, kad viņi reiz būs, pastāstīšu par saviem*

bērnu dienu vārdiem («pupatīte» – 'konfekte'), pretī runāšanu un strīdēšanos par sīkumiem. Mācišu tautasdziesmas, vakaros lasīšu pasaku par Sniegbaltīti, kā mana mamma to darija, skaidrošu, kāpēc ļaunā pamāte neieredzēja pameitu. Valoda audzinās un veidos mani, tāpat kā es audzināšu un veidošu citus.

Protams, respondenti – topošie pedagogi un sociālie darbinieki – apzinās arī to, ka nebūt ne visos gadījumos tiek īstenota ģimenes kā bērna valodas attīstītājas misija, un šo apstākli uzlūko par vienu no cēloņiem jauniešu valodas nekulturālūmam, kas izpaužas arī runā:

- *Mūsdienās liela problēma ir ģimenisko attiecību disfunkcija. Bērni pārāk daudz laika pavada ielās, un tur viņiem tiek iemācīti ielu likumi. Tāpēc arī jauniešiem bieži ir zema valodas kultūra un dzirdama bravūra, rupjība un morālais trulums. Ģimene ir pamats bērna valodas kultūras izveidei un attīstībai.*
- *Ja bērns aug nelabvēlīgā ģimenē, tad tur ne vien neaizrāda, kā pareizi runāt, bet bērns no vecākiem mācās viņu neliterāro valodu. Un, kas reiz ir apgūts, to pēc tam ir ļoti grūti aizmirst vai mainīt.*
- *Bērni skatās filmas un multfilmās, kurās ir baismīgi skati un nepareiza valoda, un no tām gūst iespaidus, savu vērtību skalu, tādējādi neizprotot, kas ir labi un kas ir slikti. Atliek vien cerēt, ka katrā ģimenē tomēr paliek kaut druskas apzinīguma, lai saviem bērniem vecāki mācītu pareizu valodu un pareizu tās lietojumu.*

Mazāks respondentu skaits novērtē skolas un latviešu valodas mācību stundu nozīmi savas valodas kultūras attīstībā. Interesanti, bet likumsakarīgi, ka skolas nozīmi augstāk novērtē nelatviešu studenti:

- *Pamatskolā latviešu valodu mācīja diezgan zemā līmenī. Prasības bija minimālas. Arī skolēniem nebija motivācijas, jo neviens nesaprata, kam nepieciešama latviešu valoda, uzskatīja, ka bez tās var pilnībā iztikt. Tāpēc tālākajā mācību procesā nepietiekamās latviešu valodas zināšanas daudziem jauniešiem sagādāja grūtības. Arī man. Vienmēr esmu uzskatījusi, ka zināt vēl kādu valodu, izņemot dzimto, ir liela bagātība. Latviešu valoda būtu jāzina katram iedzīvotājam, jo dzīvojam taču Latvijā.*
- *Valodas kultūras pamati tiek stiprināti ģimenē un bērnudārzā, taču galvenais un svarīgākais tiek apgūts nākamajā izglītības posmā – skolā. Te galvenokārt jārunā par pilnīgāku literārās valodas normas apguvi. Katram bērnam skolā tiek dota šāda iespēja. Mani uztrauc jautājums, kāpēc bērnu sekmes dzimtajā valodā ir sliktākas nekā svešvalodās .. Tas laikam daļēji ir attieksmes jautājums. Pēc savas pieredzes varu teikt, ka liela nozīme ir skolotājiem un ne tikai tiem, kas māca latviešu valodu.*

Skolotājs ne vien māca apgūt valodu, bet ir arī pareiza valodas lietojuma paraugs. [...] Es spēju novērtēt skolas kā izglītības iestādes ieguldījumu manas valodas kultūras attīstībā.

2. Attieksme pret valodas kultūru

Runājot par valodas kultūru vispār, respondenti nereti izdala dažādas cilvēku grupas un salīdzina to runas īpatnības:

- *Reti sastopos ar puīšiem, kuriem būtu tikpat augsts valodas kultūras līmenis kā mana vecuma meitenēm.*
- *Personām, kas dzīvo laukos, viņu runas veidā var sadzirdēt daudz liekvārdības un vulgārisma, bet pilsētā dzīvojošiem ir daudz koptāka valoda. Arī es uz Liepāju atnācu mācīties no lauku pagasta. Diemžēl vienmēr esmu jutusi valodas barjeru starp laukos dzīvojošiem un pilsētniekiem. Pilsētniekiem valoda ir vairāk izkopta, viņi runā lieto daudz terminu, svešvārdu. Pilsētniekiem ir plašāks vārdu krājums.*
- *Starp dažādām paaudzēm pastāv valodas atšķirības. Jauniešiem ir savs runāšanas stils, kuru cita vecuma cilvēki nesaprot. Vecāka gada gājuma cilvēkiem atkal ir savs stils, kā viņi runā. Jauniešu vidū ļoti daudzi vārdi ir pārņemti no dažādām svešvalodām. Tie ir tā iesakņojušies latviešu valodā, un viņi pat nemana, ka tie ir citu valodu vārdi. Vecāki cilvēki šos jaunus vārdus nesaprot un nemaz nevēlas saprast, jo viņi cenšas saglabāt latviešu valodas kultūru tādu, kāda tā ir bijusi, kad viņi bija jauni.*
- *Pārceļoties no Rīgas uz Liepāju, nevarēju pierast un izprast, kāpēc cilvēki tik savādi runā. Brīžiem galotņu izrunas dēļ vispār daudz ko nevar saprast.*

Jaunieši ir vērīgi, viņi ieklausās, kā apkārtējie — jo īpaši viņu vienaudži — runā, kritiski vērtē dzirdēto un izdara secinājumus:

- *Pēc manām domām, katrs cilvēks ar savu valodas kultūru parāda to, kāds ir viņa intelekta līmenis. Jaunieši bieži domā: ja es tagad runāšu ar žargonismiem, nekulturāliem vārdiem, būšu ļoti «stilīgs». Īstenībā jau tas norāda, nevis cik «stilīgs», bet gan kāda ir attieksme pret savu valodu un līdz ar to — pret sevi pašu.*
- *Par valodas kultūru liecina prasme izmantot valodas līdzekļus atbilstoši saziņas situācijai. Katra situācija prasa adekvātu valodas lietojuma izvēli. Manuprāt, tas ir dabiski, taču, dzīvojot šajā sabiedrībā jau 20 gadus, ir nācies sastapt cilvēkus, kuriem šādas prasmes nav, viņi neizjūt vajadzību pēc tās.*
- *Ko mēs redzam mūsdienu jaunatnē? Jaunieši, pat bērni ir nepieklājīgi, vulgāri, rupji, viņu savstarpējā komunikācija ir neskaidra, neprecīza un*

piesārņota. [...] Kā to mainīt? Pirmkārt, jau pats cilvēks, indivīds par to ir atbildīgs. Cilvēkam pieaugot, izveidojas sava vērtību skala, un viņš pats izlems, vai viņam ir svarīgi izkopt savu valodu, attīstīt to. Ja cilvēkam tas nav svarīgi, viņš paliek pie saviem ierobežotajiem izteiksmes līdzekļiem, kuri, manuprāt, ir raksturīgi lielai sabiedrības daļai. Otrkārt, ir jāmainās sabiedrības attieksmei pret valodu, valodas kultūru. Jāciēna un jāizkopj tā.

Salīdzinot respondentu atbildes ar 1991. gada aptaujas rezultātiem, var saskatīt gan paralēles, gan atšķirības. 1991. gada aptaujā iegūtās atbildes uz jautājumu «Vai ikdienā lietotajā valodā (sadzīvē, radio, televīzijā, presē) Jūs pamanāt valodas kļūdas?» ļāvušas secināt: «Lielākais vairums aptaujāto uzskata, ka valodā primārais ir saturs, nevis forma. [Tātad atbilde uz jautājumu būtībā ir noliedzoša — respondenti ikdienā lietotajā valodā kļūdas nefiksē, jo viņus interesē saturs, nevis forma. — D. L.] Ir arī tādi, kas valodas pareizumam vispār nepievērš uzmanību. Jāatzīmē, ka pareizas, t. i., literāras valodas prestižs vecākajosursos ir augstāks salīdzinājumā ar jaunākajiem. Studenti ne vien paši cenšas runāt literārā valodā, bet arī aizrāda citiem un labo pamanītās kļūdas, īpaši pēc atgriešanās no pedagoģiskās prakses.» (8, 97. lpp.) 2001. gada aptaujā 55,2% studentu apgalvojuši, ka viņus neuztrauc atkāpes no literārās valodas normām, bet 67,2% uzskatījuši, ka literārās valodas normas nav jāievēro vienmēr un visur (5, 200. lpp.). Savukārt starp eseju autoriem nav neviena, kurš apgalvotu, ka valodas pareizums ir mazsvarīgs, ka tam var nepievērst uzmanību.

Vairums respondentu apliecina sevi kā aktīvus sabiedrības locekļus attieksmē pret valodas kvalitāti (sevišķi pret latviešu valodas pārplūdināšanu ar svešvārdiem), kā cilvēkus, kas apzinās valodas kultūras vietu sociokultūrā kopumā. Taču viņi pieļauj arī iespēju, ka valodas kultūras prasību ievērošana nav primārais jebkurā situācijā. Būtībā tas nozīmē koda maiņu atkarībā no situācijas, turklāt to apziņoties un kontrolējot. Šāda nostādne atbilst mūsdienās plaši atzītajai valodas kultūras izpratnei: «Valodas kultūra ir valodas līdzekļu optimāls lietojums kādā noteiktā runas situācijā.» (3, 15. lpp.) Daži respondentu izteikumi par situācijas ietekmi uz valodas lietojumu:

- *Ir svarīgs ne tikai tas, ko pasaka, bet arī tas, kā to izdara, jo valodas kultūra parāda cilvēka attieksmi pret sevi un citiem. [...] Ir brīži, kad var nelietot pareizu valodu un pieņemt nepareizo no citiem, taču ir svarīgi, lai citos apstākļos, kad tas ir vajadzīgs, cilvēks ievērotu valodas kultūru.*
- *Es savu valodu spēju mainīt un kontrolēt. Zinu, kā vajadzētu runāt attiecīgajā iestādē vai vietā, kur atrodos. Saziņas situācijā spēju pielāgoties*

tādai valodai, kādu lieto attiecīgais cilvēks, ar kuru runāju, ja vien viņa valoda nav pārāk aizskaroša vai vulgāra. Sadzīvē manas runas kultūra ir citādāka, nekā tā ir darbā. Arī ģimenē, draugu lokā un kopmītnēs es runāju citādāk. Savu runu pielāgoju attiecīgajai situācijai, kurā atrodos.

- Spēju pielāgoties, «pārslēgties» uz dažādām saziņas situācijām, spēju veiksmīgi komunicēt gan neformālā vidē (ģimenē, draugu lokā), gan formālā vidē (sociālās institūcijās u. c.). Konkrētajai videi tiek pielāgota mana valoda, runa. Neformālā vidē nereti izmantoju svešvārdus, jaunvārdus un, jā, arī vulgārismus. Un kurš gan tos neizmanto?!

Daži respondenti (topošie sociālie pedagogi) uzsver, ka apzināta, mērķtiecīga sava runas veida pielāgošana situācijai, pat atkāpjoties no literārās valodas normām, dod labus rezultātus arī darbā ar bērniem:

- Strādājot ar bērniem, biežāk lietoju žargonismus, slengu, jo tā ir vieglāk pusaudžos izraisīt uzticību: tu esi savējais! Protams, kontrolēju, lai nav rupjību, bet žargons lieliski palīdz veidot draudzīgas attiecības.
- Strādājot kopā ar bērniem, bieži nākas izmantot tādus vārduņus kā «čau», «kompis», «tusēt». Tie neatbilst literārajai valodai, bet ir pieņemami, tie parāda it kā piederību šai videi, šķiet mīlāki, tuvāki.

1985. gada skolotāju aptaujā apmēram pusei respondentu šķitis, ka viņi runā pareizi visur un vienmēr. Aptaujas rezultātu analizē gan tiek izteikts pieņēmums, ka patiesībā šie respondenti droši vien cenšas runāt pareizi visur un vienmēr, jo «cilvēks, kura runā nekad nebūtu nevienas kļūdas, ir abstrakts ideāls, nevis reāla būtne» (4, 185. lpp.). Atšķirībā no skolotājiem visi eseju autori 2005./2006. gada aptaujā, kuri devuši savas valodas kultūras vērtējumu, ļoti labi apzinās tās līmeni, pat konkrētus trūkumus, kas viņu runā vai rakstu valodā būtu jālabo:

- Apzinos, ka mana valodas kultūra vēl ir tālu līdz meistarības līmenim, taču esmu motivēta to sasniegt, attīstīt. Analizējot savu valodas kultūru, apzinos galvenos trūkumus valodas lietojumā. Zinu, ka mana valoda nav koncentrēta, tajā ir daudz liekvārdības un dubultvārdības. Ir grūti atradināties no garu, sarežģītu teikumu veidošanas, taču jau tas, ka apzinos, ir solis pretī izaugsmei. Mana valodas kultūra ir vēl jāattīsta, jāpilnveido, un es esmu tam motivēta!
- Mana valodas kultūra nav perfekta, bet ir daudz labāka nekā daudziem pieaugušajiem, jo mani skolā mācīja pareizi runāt, domāt par valodas kultūru jau rakstot, sākot ar komatu likšanu. Atzīstu, ka tas nav viegli, bet ir ļoti nepieciešami, .. jo komatus pirms saikļiem būtu jālielk katram. Es apzinos to, ka tad, ja pati necentīšos saglabāt savas valodas

kultūru, tad vairs nejutīšos kā latviete, bet tas man ir ļoti svarīgi, jo, kaut gan neesmu latviete, uzskatu sevi par tādu.

- *Runājot par savas valodas kultūru, neuzskatu, ka tā ir ļoti izkopta un bagāta ar izteiksmīgumu un savdabīgumu. [...] Man ir nepieciešamas papildu zināšanas savas runas un rakstības attīstīšanai. Vēlos izkopt, bagātināt savu valodu, lai cilvēkiem manā sabiedrībā būtu interesanti, būtu patīkami mani klausīties, lai veiksmīgāk, precīzāk spētu izteikt savu domu gan mutiskā, gan rakstiskā veidā. Ne velti ir teiciens: «Pasauli uzreiz neizmainīsi, ir jāsāk ar sevi.» Izglītojot sevi, iespējams, pievērsīšu arī kāda cita cilvēka uzmanību un arī kāds cits vēlēšies sevi pilnveidot, attīstot savu valodu. Sākšu ar sevi, pasaule mainīsies, un valodas kultūru sāks cienīt!*

Šķiet, visos laikos aktuāls ir bijis jautājums par to, vai aizrādīt tiem par valodas kļūdām. Šis jautājums gan nav diskutējams attiecībā uz skolēniem, turklāt ne tikai latviešu valodas stundās, bet visā mācību procesā — ja bērns savā runā pieļauj kļūdas, ja izsakās neprecīzi, neskaidri, neloģiski, viņam ir jāaizrāda, nepareizi pateiktais jālabo, turklāt tas jā dara visu mācību priekšmetu skolotājiem un ne tikai mācību stundu laikā. Šāds viedoklis uzsvērts arī 1985. gada aptaujas rezultātu izvērtējumā: «.. skolēnu valodas kultūras kopšanas darbs nekad nebūs sekmīgs, ja tas tiks pārtraukts līdz ar zvanu no stundas. Tikai neatslābstoša, pastāvīga uzmanība pret skolēnu valodu un tikpat konsekventa, nenogurstoša aizrādīšana uz visām kļūdām skolēnu valodā var palīdzēt viņiem pamazām pilnveidot savu valodas prasmi.» (4, 186. lpp.)

No eseju materiāla secināms, ka respondenti aizrāda uz valodas kļūdām gadījumos, kad sakrīt divi priekšnosacījumi — pirmkārt, kļūdas viņu vienaudzis, otrkārt, kļūda ir nepārprotama, t. i., aizrādītājs pats ir pilnīgi pārliecināts, ka viņam taisnība:

- *Nepatīk, ka daži uzsvērti lieto un izrunā vārdus nepareizi; ja esmu pārliecināta, ka otrs kļūdās, tad aizrādu.*

Vairāki respondenti raksturo situācijas, kurās viņiem pašiem ir ticis aizrādīts par nekorektu valodas lietojumu:

- *Esmu no Talsiem, kur ir izteikts lībiskais dialekts, kas ietekmē manu runu, kurai raksturīgas «norautas» vārdu galotnes. Kad atnācu mācīties uz Liepāju, tad draugi man bieži aizrādīja, citreiz tas viņiem pat likās smieklīgi.*
- *Reiz man nācās diezgan bieži kontaktēties ar cilvēku, kas gandrīz katra izrunātā vārda beigās teica «ja». Un šis «ja» man neapzināti «pielipa»*

tā, ka pati sāku to teikt. To bija ievērojuši mani draugi, un pēc viņu aizrādījuma es mēģināju šo «ja» vairs nelietot.

- *Draugi parasti saka, ka es uzsoveru vārdus, kurus nevojadzētu uzsvērt, un «norauju» vārdiem galotnes. Godīgi sakot, pati to nejūtu.*

Kopumā nepārprotami redzams, ka visu respondentu attieksme pret valodas kultūru, tās nozīmīgumu un nepieciešamību ir pozitīva. Daudzi respondenti valodas kultūras svarīgumu skata kopsakarā ar savu nākamo profesiju, kad viņiem — skolotājiem, sociālajiem pedagogiem un sociālajiem darbiniekiem — būs jārunā ar bērniem, klientiem, kolēģiem. Viņi apzinās valodas kā instrumenta nozīmi sociālajā darbā un valodas lietojuma kā parauga nozīmi pedagogiskajā darbā, tāpēc, vēloties būt labi speciālisti, jūt arī motivāciju kopt un attīstīt savu valodu:

- *Mana valodas kultūra balstās uz to, lai otru cilvēku neaizvainotu, neapgrūtinātu un mans viedoklis būtu saprotams. Dzīvē un arī vēlāk, profesionālajā sociālajā darbā, ir bieži jāuzklausā cilvēku dzīvesstāsti, problēmas, pat izmisums. Vārdos, kad tiek izrādīta sapratne, empātija un vēlme palīdzēt, atspoguļojas klausītāja kultūra — attieksme pret sevi, līdzcilvēkiem, valsti. Valoda ir viena no cilvēka vispārīgās kultūras sastāvdaļām, tādēļ tā ir jāveido un jāizkopj visa mūža garumā.*
- *Arī no mums, esošajiem un topošajiem skolotājiem, ir atkarīgs, kāda valodas kultūra būs nākamajām paaudzēm.*
- *Mans darbs būs saistīts ar cilvēkiem, tāpēc nepieciešams savu runu iekopt, lai cilvēkiem, ar kuriem kontaktēšos, manis teiktais būtu saprotams.*
- *Man ir ļoti svarīgi iemācīties pareizi runāt ar bērniem un viņu vecākiem.*
- *Man kā topošajam pedagogam ir jāpievērš uzmanība savas valodas kultūrai, jo pirmsskolas vecuma bērni mācās no pieaugušo runas veida, mēs viņiem esam paraugs tam, kā pareizi runāt, kā izteikt savas emocijas; bērni, klausoties skolotāja runā, papildina savu vārdu krājumu. .. ļoti svarīgi ir tas, lai bērns iemācītos lietas nosaukt latviski pareizos vārdos, ne svešvārdos. Bērnam jau no mazotnes jā māca pareizi izrunāt vārdus un pareizi veidot teikumus, jo, kad viņš būs jau liels, to iemācīt būs ļoti grūti vai pat neiespējami.*
- *Man kā topošajai sociālajai darbiniecei ir jāprot pielāgoties dažādu slāņu cilvēkiem. Pielāgošanās nenozīmē «nokāpt uz tā paša pakāpiena», uz kura stāv klients, bet gan pielāgot savu valodu viņam saprotamam līmenim. [...] Māksla ir sarežģītas lietas pateikt vienkāršiem vārdiem, māksla ir arī vienkāršībā nekļūt primitīvam.*

- *Tā kā arī manis izvēlētajā profesijā viena no galvenajām funkcijām ir komunikācija, apzinos, ka būtiska nozīme ir valodas kultūrai. Es kā sociālais darbinieks nedrīkstu būt slikts piemērs klientam valodas lietojumā. Man valoda jāprot lietot ietekmīgi, motivējot, ieinteresējot, atbalstot klientu. Mana valodas kultūra ir nozīmīgs līdzeklis sociālās palīdzības sniegšanā. Manā profesijā svarīga nozīme ir prasmei pielāgot savu valodu, tādējādi veidojot labāku kontaktu, panākot uzticību.*

3. Latviešu valodas kvalitāte un saglabāšanās perspektīva

Latviešu valodas saglabāšanās perspektīva esējās aplūkota ciešā saistībā ar pašreizējo latviešu valodas kvalitātes līmeni. Būtiska iezīme daudzu respondentu izteikumos par valodas kvalitāti ir noraidošā attieksme pret svešvārdiem, kas gan nereti tiek jēdzieniski saplūdināti ar barbarismiem un jaunvārdiem. Te jāpaskaidro, ka patiesībā studenti nevērsas pret svešvārdiem principā (lai gan esējās ir jaušama apzināta vai neapzināta pūrisma ideju aizstāvība); tā vairāk ir vēršanās pret svešvārdu pārmērīgi biežu un arī tendenciozu lietojumu, kad runātājs tādējādi vēlas it kā demonstrēt savu inteliģenci:

- *Pēc manām domām, latviešu valodā ir ieviests ļoti daudz svešvārdu un jaunizveidotu vārdu, tie ir kļuvuši par mūsu valodas neatņemamu sastāvdaļu. Bieži rodas situācijas, kad valodas lietotājs nemāk svešvārdu izskaidrot, zina tikai aptuvenu tā nozīmi vai arī nezina latviešu valodas vārdu, kuram atbilstu svešvārds.*
- *Aizvien biežāk mūsu valodu piesārņo internacionālisti, es pat teiktu, ka ar laiku svešvārdu lietojums cilvēkam pielīp kā tāds vīruss. Es domāju, ka ir daudz tādu cilvēku, kuri neatšķir latviešu valodas vārdu no internacionālisma, un tas mūsu valodai ir bīstami, jo mēs esam maza tauta.*
- *Ļoti strauji mūsu sarunvalodā ienāk jauni vārdi un teicieni no citu tautu valodām, un tā rezultātā mūsu valoda tiek piesārņota. Lai tas nenotiktu, pēc manām domām, aizgūtjie vārdi ir vairāk jātulko, nevis jāpārņem tādi, kādi tie ir svešajā valodā.*
- *Daudz tiek lietoti svešvārdi, lai kaut ko precīzāk pateiktu vai lai rakstītais vai teiktais izklausītos intelektuālāks, bet, manuprāt, tas nav vajadzīgs, jo latviešu valoda ir ļoti bagāta un nav vajadzīgs to piesārņot ar svešvārdiem.*
- *Domāju, ka daudzu svešvārdu zināšana vēl neliecina par īpašu gudrību. [..] Tagad ir pieņemts lietot vārdus, kas aizgūti no citām valodām (angļu, vācu), bet tas nav nepieciešams, jo latviešu valoda ir pietiekami bagāta, lai pilnībā izteiktu savas domas.*

- *Latvieši ir maza tauta. Varbūt tādēļ ir tik grūti saglabāt latviešu valodu latvisku? Es neesmu patriote, taču es cienu šo valsti un tās valodu, un man ir ļoti žēl, ka latviešu valodā ienāk aizguvumi. Jau gadiem ilgi daudzi mūsu tautieši ir cīnījušies par to, lai varētu runāt latviski. Kad Latvijā valdīja svešzemju varas, kad skolās bija pat aizliegts runāt latviski, visi centās tam pretoties. Manuprāt, tieši tad cilvēki saprata, cik dārga patiesībā viņiem ir latviešu valoda. Bet kas notiek tagad? Mēs drikstam runāt tādā valodā, kādā vēlamies (es domāju – mums ir atļauts runāt latviski), taču tagad – jo vairāk svešvārdu un barbarismu zināsi, jo labāk. Es saprotu, ir jāzina vecvārdi un apvidvārdi, tie taču ir latviski un mūsu pašu. Bet man nav pieņemams, ka skolotāji pārmet, ja nezinu latviskotus svešvārdus [domāti svešvārdi, kuriem ir latviski analogi. – D. L.], kurus es savā runā neizmantoju. Ja zinu šos jēdzienus latviski, kāpēc man jāpiesārņo prāts un valoda ar lieko?*

Salīdzinājumā ar 1991. gada aptaujas rezultātiem tā ir pilnīgi atšķirīga nostāja. Toreiz, atbildot uz jautājumu «Kā Jūs vērtējat no citām valodām aizgūtu vārdu lietošanu latviešu valodā?», studenti savu attieksmi pret svešvārdu lietojumu pauda, pārsvarā balstoties uz kultūrvēsturiski nosacītiem faktoriem: «Rusismiem, t. i., aizguvumiem no krievu valodas, runātāju apziņā piemīt negatīvs emocionālais papildkomponents, parasti rusismus lieto, rādot nievājošu attieksmi pret nosaukto objektu, lai gan nevar noliegt arī tos gadījumus, kad rusismu lietojumu nosaka pieradums vai latviskā vārda nezināšana. Šis parādības cēlonis ir joprojām pastāvošā divvalodība. Turpretī angļismi, t. i., aizguvumi no angļu valodas, tāpat kā viss, kas nācis no Rietumiem, parasti tiek uztverti kā paaugstināta stila vārdi, kuri liecina par runātāja inteliģenci un mūsdienīgumu, ar kuru palīdzību var «paspīdēt» ar savām zināšanām.» (8, 97. lpp.)

Mūsdienās runātājiem vairs nešķiet tik būtiski, no kuras valodas vārds aizgūts. Līdzās rusismiem «tusēties» un «kruti», kas parasti tiek lietoti pozitīvā nozīmē, pastāv angļismi «lūzeris» un «šit» – vārdi, kas izsaka negatīvus jēdzienus. Ir pagājuši 15 gadi, un, spriežot pēc eseju autoru izteikumiem, Rietumu «spožumam» viņu skatījumā vairs nav tā vilinājuma kā toreiz, dzelzs priekškarām krītot. Pat vairāk – viņi apzinās, kādu ļaunumu latviešu valodai var nodarīt pārmērīgā un visaptverošā angļu valodas ietekme. Un varbūt ir labi, ka vismaz apziņas līmenī kā pretsvars visa svešā nekritiskai un pakalpīgai pieņemšanai mūsu sabiedrībā pastāv arī šis svešā noliegums (pat ja tas dažreiz ir pārspīlēts). Ikdienā, protams, vēl daudz kas nelatvisks ātrumā tiek bez vajadzības pateikts un paviršības dēļ piesavināts.

Vairums respondentu uzskata, ka latviešu valoda ir piesārņota, turklāt visvairāk piesārņotas ir valodas plašākās lietojuma jomas – sarunvaloda un plašsaziņas līdzekļu valoda (tas gan nenozīmē, ka publiskā un oficiālā saziņa valodas kultūras ziņā būtu nevainojama). Zināmā mērā veidojas paradokss: studenti apzinās pašreizējo latviešu valodas kultūras situāciju, vērtē to negatīvi, izsaka bažas par latviešu valodas saglabāšanos nākotnē, uzskata valodas kultūru par ļoti svarīgu, jūt motivāciju kopt un pilnveidot savu mutvārdu un rakstu valodu, tomēr, kā paši atzīst, nereti ir pret valodu nevērīgi (īpaši sadzīviskās situācijās). Sanāk kā tam īstenajam latvietim, kas pieminēts raksta sākumā. Daži izteikumi, kas parāda respondentu vērtējošo attieksmi pret pašreizējās latviešu valodas kvalitāti un centieniem to kopt un aizsargāt:

- *Uzskatu, ka latviešu valoda ir ļoti piesārņota, un, laikam ejot, tā tiek piesārņota vēl vairāk. Latviešu valodā tiek lietoti citu valodu vārdi un izteicieni, dažādi žargonismi. Arī datorlietojuma ietekme uz valodu ir daļēji negatīva, jo jaunieši vairāk pievēršas datorspēlēm, internetam, un tas kavē grāmatu lasīšanu, bet, nelasot grāmatas, netiek bagātināts vārdu krājums. [..] Lai tiktu saglabāta pareiza valoda, cilvēkiem ir jādomā par savu runu, taču ne vienmēr tas ir tik viegli. Ikvienam gadās pateikt kādu žargonvārdu.*
- *To, kāda katram ir attieksme pret valodas kultūru, nosaka pats indivīds. Rodas jautājums, vai vispār ir vēl kāda nozīme censties saglabāt valodu tīru un nepiesārņotu ar svešvārdiem, ja tik daudz cilvēku to ikdienā piesārņo? Ja jautātu man, es teiktu, ka ir nozīme, jo mēs esam tie, kas var mācīt nākamo paaudzi pareizi runāt, nelietojot svešvārdus. Tieši nākamā paaudze noteiks latviešu valodas pastāvēšanu. Es uzskatu, ka cilvēkam ir jārunā gramatiski pareizi, bez svešvārdiem, jābūt precīzam arī rakstībā. No mūsu valodas kultūras ir atkarīga dzimtās valodas pastāvēšana. Ja runāsim ar svešvārdiem, tad latviešu valoda izzudīs.*
- *Lai valodas kultūra nezaudētu savu nozīmi, tā ir jāaizsargā. Aizsargāt nav nemaz tik grūti – mēs tikai nedrīkstam bojāt savu valodu ar barbarismiem. Mēs nedrīkstam ļaut mūsu valodai sajaukties ar citām valodām, jo tad tā vairs nebūs latviešu valoda.*
- *Valodas kultūrai ir liela nozīme, un es to saprotu. Valoda visiem liekas vienkārša, bet, padomājot par tās kultūru, saprotam, ka tik vienkārši vis nav. Ir jāatbrīvojas no barbarismiem un necenzētajiem vārdiem, tad latviešu valoda saglabās savu «es». Katram sevi ir jāpiespiež runāt un rakstīt pareizi. Valodas kultūrai jāklūst par neatņemamu sastāvdaļu katrā cilvēkā.*

- *Daudz tiek runāts par to, ka latviešu valodā rodas jauni nelatviski vārdi. Ja tā turpināsies, tad ar laiku latviešu valoda var izzust. Mums pašiem no barbarismiem ir jātiek vaļā, jo neviens cits, bet tikai mēs paši, latvieši, varam savu valodu saglabāt.*

To, ka ikviens valodas lietotājs pats var kaut ko darīt latviešu valodas kopšanā, atzinuši arī 61,6% 2001. gadā aptaujāto studentu; 40% domā, ka jācenšas pašiem runāt un rakstīt literāri pareizi un jāmudina tā darīt arī citus (5, 201. lpp.). Atsevišķi šādi viedokļi pausti arī eseju materiālā, vērtējot savas valodas kultūras līmeni, diemžēl – ļoti maz.

Noslēgumā daži izteikumi, kas pauž patiesu patriotismu, valodas kultūras vērtības un latviešu valodas unikalitātes apziņu:

- *Lai valodas kultūru aizsargātu, tajā jāiegulda liels darbs. Bet mēs katrs to varam darīt, pareizi lietojot latviskus vārdus, neļaujot tiem izzust no mūsu valodas un neļaujot mūsu valodā ienākt svešu valodu vārdiem. Centīsimies nosargāt to, kas ir mūsu!*
- *Ja vēlamies lepoties ar savas valodas bagātību, tad mums, valodas lietotājiem, svarīgi ir rūpēties par valodas tīrību, jo tikai tad savu valodu varēsīm parādīt citām tautām kā oriģinālu, unikālu kultūras valodu.*
- *Manuprāt, valodas kultūra ir atkarīga no paša cilvēka, nevis no viņa izglītības vai iegūtajiem grādiem. Katram cilvēkam pašam ir jāvēlas runāt pareizi, kopt savu valodu un saglabāt to nākamajām paaudzēm. Man šķiet, ka katra cilvēka dvēsele atspoguļojas viņa valodas kultūrā.*
- *Esmu Latvijas patriote. Visi saka, ka latviešu valoda ir grūta valoda, bet man tā šķiet skaista, tāpēc es negribētu, lai tā izzūd. Ir vērts cīnīties pret latviešu valodas piesārņošanu ar nelatviskiem vārdiem, lai tā varētu saglabāties vēl ilgi un lepoties ar savu skaistumu. Tāpēc gribu novēlēt mums visiem runāt pareizi un latviski!*
- *Es piederu pie mazas tautas, kuras valodā runā tikai niecīga daļiņa no visas pasaules iedzīvotājiem, tāpēc mans uzdevums ir censties palīdzēt saglabāt manas valodas kultūru. Man tāpat kā citiem latviešiem ir jācenšas tai paaudzei, kas paliks pēc manis, likt apzināties, cik svarīgi ir saglabāt savas tautas valodu, jo tā mūs atšķir no citām nācijām. Ar savas valodas kultūru es varu vai nu palīdzēt dzimto valodu iznīdēt, vai arī saglabāt, jo no tā, kā runāju es, daļēji ir atkarīgs, kā runās mani bērni. Tas nav viegli, bet tomēr – ja mērķis ir zināms, arī ceļam ir jābūt.*

Atgriezīsimies pie sākumā izvirzītā jautājuma: vai latviešu valoda ir vērtība mūsdienu sabiedrībā? Gan jā, gan nē – patiesība laikam ir kaut kur pa vidu (cerams, ka vairāk tā tiecas uz apstiprinājuma pusi),

un noteiktu atbildi sniegt, balstoties tikai uz šeit aplūkoto materiālu, šķiet, nav iespējams.

Varētu teikt: jā, latviešu valoda ir vērtība — to nevar nepamanīt, lasot viedokļus par latviešu valodas saglabāšanas, kopšanas un aizsargāšanas nepieciešamību un aicinājumus to darīt.

Bet tāpat var atbildēt: nē, latviešu valoda nav vērtība — jo jauniešu apziņā valodas vērtības izjūta pamostas tikai tad, ja kāds īpaši liek par to domāt. Valodas vērtības apziņa viņiem lielākoties pastāv latentā formā, tāpēc arī nav aktīvas attieksmes un rīcības. Citiem vārdiem, ir pārliecinoši pozitīva attieksme pret valodas kultūras nepieciešamību vispār, bet attieksme pret savas ikdienas runas kvalitāti vairumam respondentu ir nestabila un situatīva.

Nav grūti runāt jābūtības formā — kas būtu jādara, kā būtu jāmaina sabiedrības attieksme pret valodas kultūru, kā jāaudzina jaunā paaudze, lai tās runa būtu latviska un pareiza, bet tas, ka vispirms jāsatīra savu durvju priekša, ienāk prātā tikai nedaudziem. Par maz ir atzīt: «man ir nepietiekamas zināšanas valodas kultūrā» vai «manas valodas kultūras līmenis ir tālu no ideāla». Ir kaut kas jādara, ja jau valodas vērtības apziņa cilvēkā tomēr snauz.

Taču jāņem vērā būtisks apstāklis: respondenti bija jaunieši vecumā no 18 līdz 25 gadiem, un ir labi zināms, ka tādas parādības kā skolēnu un studentu žargons, jauniešu slengs ir līdzīgas bērnu slimībām — tās vienkārši ir jāizslimo, un, kad tās būs veiksmīgi pārciestas, tad varbūt arī pakāpeniski notiks pāreja no runām pie darbiem un valodas vērtības apziņa no kūniņas pārvērtīsies skaistā taurenī. Potenciāls ir, un, ja pievienojamies uzskatam, ka «valodas vērtības izjūta nerodas pati no sevis, tā ir jāieaudzina gan mājās, gan skolā, un tiem, kas valodas vērtību apzinās, aktīvi tā jāpopularizē sabiedrībā» (6, 17. lpp.), tad ar gandarījumu var secināt, ka saknes valodas vērtības apziņas radīšanā ir dzītas. Tomēr katra atsevišķa individa centieni var izrādīties par vājiem bez valsts patiesas vēlmes atzīt valodu par Latvijas kultūras lielāko vērtību un reāli uzņemties rūpes par tās likteni.

1. Baltiņa, M. Mūsdienu valodas dažādie ātrumi. No: *Valodas ceļi un krustceļi* : rakstu krājums. Rīga : Garā pupa, 2004, 91.-106. lpp.
2. Druviete, I. Valodas situācija un indivīds. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 27. laid., 1993, 3.-10. lpp.
3. Freimane, I. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga : Zvaigzne, 1993.

4. Lagzdiņa, S. Skolotāju aptaujas rezultāti. No: *Valodas aktualitātes – 1985*. Rīga : Zinātne, 1986, 184.–193. lpp.
5. Laugale, V. Valodas kultūra saziņas procesā. No: *Komunikācija un kopība : starptautiskās zinātniskās konferences raksti*. Jelgava : LLU, 2002, 198.–203. lpp.
6. Paegle, Dz. Latviešu valoda kā vērtība skolā un sabiedrībā. *Latvijas Vēstnesis*, 2001, 1. marts.
7. *Savā zemē – savu valodu*. Sast. A. Blinkena. Rīga : Vieda, [b. g.].
8. Teleženko, I. Studentu valodas aptaujas rezultāti. No: *Valodas aktualitātes – 1991*. Rīga : Zinātne, 1992, 96.–99. lpp.

Pūrisms un latviešu valoda

Šai nedaudz provokatīvajā rakstā ieskicētas ar pūrismu saistītās problēmas un pūrisma izpausmes latviešu valodas vidē. Bieži nav nemaz tik viegli saskatīt to robežu, kas šķir atbildīgu, uz valodiskās realitātes izpratni balstītu valodas kopšanu no pūrisma – galvenokārt emociju nosacītas valodas kopšanas tieksmes tās galējā izpausmē. Lai cik cēli būtu pūristu nodomi, kopumā pūrisms kā jebkurš ekstrēmisms nes vairāk ļauna nekā laba. Pūristu aicinājumi un norādes lielākoties gan būtiski neietekmē pašu valodu, taču diezgan sekmīgi ierobežo daudzu valodas vienību lietojumu, kā arī valodas atspoguļojumu vārdnīcās. Pūristu prasības nereti rada arī neizpratni un apjukumu valodas praksē. Varbūt šis raksts rosinās valodas kopējus pārdomāt, kuros virzienos vērst savus spēkus, lai cīņa par valodas pareizību neklūtu par negantu un nebeidzamu cīņu ar vējdzirnavām.

Šķiet, visi jūtam, ka latviešu valoda kopš neatkarības atgūšanas ir ievērojami mainījusies, un šis process vēl arvien turpinās. Pašreiz notiekošās pārmaiņas valodā bieži tiek vērtētas negatīvi (gan vispārīgi – «valoda degradējas», «valoda tiek piesārņota», gan konkrēti, norādot uz kādām nevēlamām parādībām). Šeit vietā būtu jautājums, kas ir pārmaiņas valodā un kā tās vērtēt. Kuras ir labas un kuras – sliktas pārmaiņas? Kuras ir vēlamas un kuras – nevēlamas?

Šajā rakstā nepievērsīšos ekstralingvistiskiem un sociolingvistiskiem latviešu valodas situācijas rādītājiem, kas ir vieglāk novērtējami, statistiski un loģiski pamatojami un izskaidrojami. Šai ziņā pārmaiņas pēdējos piecpadsmit gados ir bijušas pozitīvas, straujas un iespaidīgas. Taču satraukums par valodu saistās ne jau tikai ar valodas situāciju, bet arī ar konkrētām valodas izpausmēm, citiem vārdiem, ar valodas kvalitāti.

Valodas pārmaiņas un kvalitāte

Valodas kvalitātes jautājums nav nekas jauns: jau senie grieķi ievēroja, ka laika gaitā valodā notiek kvalitatīvas pārmaiņas. Tieši

tāpēc radās valodniecības nozare etimoloģija — sākumā tie bija vārdu agrākās, «pareizās» nozīmes meklējumi. Arī 18. gadsimtā jebkuras pārmaiņas valodā tika vērtētas negatīvi, apzīmogojot tās ar dekadences zīmogu. Jau toreiz varēja novērot, ka modernās valodas vienkāršojas, zaudē deklināciju un konjugāciju daudzveidību, cilvēku runa kļūst paviršāka. Tā, piemēram, angļu modernās leksikogrāfijas patriarhs Semjuels Džonsons savas angļu valodas vārdnīcas ievadā rakstīja: «Valodām tāpat kā valdībām ir dabiska tendence bojāties.» (5, C2v. lpp.) Tomēr mūsdienu valodniecībā valda uzskats, ka pārmaiņas valodā liecina gan par tās dzīvotspēju (valoda piemērojas mūžam mainīgajiem apstākļiem), gan arī atdzīvina tās lietojumu. Turklāt, ņemot vērā, ka mainās sabiedrība, t. i., valodas lietotāji, mainās valodas funkcijas un rodas jauni mediji, būtu nesaprātīgi cerēt, ka pati valoda paliks nemainīga.

Valodas kvalitāte strauji mainīgā un neapdraudētā valodā ir ļoti grūti nosakāma. Vai par to var spriest pēc aktieru runas (kurā teātri? kādā lugā? kuru aktieru izpildījumā?), preses valodas (kuros laikrakstos vai žurnālos?), radio un televīzijas raidījumiem (kuriem)? Vai Imanta Ziedoņa, Māras Zālītes valoda pēdējos gados ir pasliktinājusies? Vai pasliktinājusies ir pārdevēju valoda veikalos?

Kādi ir valodas kvalitātes kritēriji? Varbūt negatīvs valodas kvalitātes vērtējums saistāms ar cilvēka novecošanu, ko pavada instinktīva nepatika pret jebkādam pārmaiņām? Ne velti pārmetumi un aizrādījumi par valodas lietojumu nāk galvenokārt no vecākās paaudzes. Pārmaiņas valodā mūsdienās mēdz būt pēkšņas un visaptverošas un tāpēc uzreiz pamanāmas. Šādā situācijā negatīva reakcija ir dabiska un saprotama. Var pat teikt, ka tā liecina par ilgām pēc tīras, skaidras un nemainīgas valodas kā stabilas vērtības. Valodas standartizācija un kontrole tiek vērtēta pozitīvi — šāda darbība dod pārlicību, ka par valodu kāds rūpējas, to kopj un «tīra». Taču būtībā tā ir pūristiska nostāja.

Pūrisma vieta valodas attīstībā

Valodniecībā pūrismu (no latīņu *purus* 'tīrs') parasti definē kā pretestību pārmaiņām valodā vai centienus izskaust jau notikušas pārmaiņas. Pūrisms vēršas vai nu pret jebkādam pārmaiņām vispār, vai pret noteiktām pārmaiņām, vai (regresīvā pūrisma gadījumā) arī pret tādām parādībām, kas valodā jau nostiprinājušās, ar mērķi valodu padarīt tīrāku, labāku vai spēcīgāku. Pūrisms ir preskriptīvisma aktīvā forma. Faktiski pūrismu varētu nosaukt par valodas inženieriju,

un te būtu vietā atcerēties Staļina metaforu – «rakstnieki ir cilvēku dvēseļu inženieri». Pūristi uzskata valodniekus par cilvēku valodas inženieriem.

Pūrisms ir normāla attīstības fāze ceļā uz valodas standartizāciju, tās normu izveidi un nostiprināšanu. Latviešiem lingvistiskais pūrisms kļuva aktuāls līdz ar pirmo atmodu, reizē ar nacionālisma parādīšanos (nacionālisms latviešiem dzima galvenokārt filologu prātos, varbūt tāpēc nacionālā identitāte arī šodien ļoti cieši saistīta ar valodu). Taču pēc valodas standartizācijas pabeigšanas pūrisms būtu jānoiet no skatuves. Ja pievienojamies uzskatam, ka mūsdienu latviešu valodas standartizācija pamatos ir notikusi 19. gadsimta beigās, tad ir tikai dabiski, ka pūrisms jau ilgāk nekā gadsimtu vairs nespēj nopietni ietekmēt ne valodu, ne sabiedrības attieksmi pret pārmaiņām valodā.

Pūrisma ierobežotība

Pūristi pievēršas galvenokārt t. s. literārajai valodai, citā terminoloģijā – standartvalodai vai oficiālajai valodai (pēdējais gan ir vairāk politisks vai sociolingvistisks jēdziens). Turklāt pūrisms cenšas reglamentēt galvenokārt rakstu valodu un parasti ignorē runāto valodu jeb mutvārdu runu, lai gan tieši tā dominē saziņā, valodas normu un likumu izveidē un tāpat arī valodas attīstībā; nedrīkst aizmirst arī to, ka jebkuras valodas vēsture ir lielākoties runātās valodas vēsture. Tiesa, ja mutvārdu runa skan «oficiālos» medijos, arī tā var saņemt pūristu brāzienu.

Jebkura literārā rakstu valoda ir mazliet mākslīga. Šis valodas standarts tiek speciāli mācīts un apzināti uzturēts, un cilvēki neredzi tam pretojas (piemēram, kad tiek mainītas rakstības normas). Tas arī neatspoguļo visu valodas un tās izpausmju bagātību – līmeņus, reģistrus, apakšvalodas, dialektus, reģionālās un profesionālās varietātes, vecumgrupu, dzimumu, izglītības grupu valodas īpatnības un visu šo varietāšu daudzveidīgās iespējamās kombinācijas, kā arī mediju dažādību (rakstu valoda, mutvārdu runa, elektronisko saziņas līdzekļu valoda utt.). Turklāt arī pašas rakstu valodas ietvaros pūristu galvenais darba lauks ir leksikas līmenis – atšķirībā no gramatikas pārmaiņas tajā ir acīmredzamas un tāpat arī vieglāk kritizējamas.

Pūrisma ierobežotību demonstrē arī visai subjektīvie spriedumi ne tikai par konkrētām valodas parādībām (sk. tālāk), bet arī par valodniecības kategorijām, piemēram, «barbarismi ir aizguvumi, kurus valodā izjūt par svešķermeņiem un bez kuriem var arī iztikt» (7, 121. lpp.). Šādā definīcijā barbarismu identifikācijai nav izvirzīti

nekādi objektīvi kritēriji. Ko viens izjūt, cits var neizjust. Un saziņā droši vien var iztikt arī ar pārsimt vārdiem no visa plašā latviešu leksikas klāsta. Ja jau tādi barbarismi ir saglabājušies un tiek lietoti, tad tie acīmredzot ir vajadzīgi. Aplūkojot autores par barbarismiem nosauktos vārdus, piemēram, *čau, foršs, bodīte, ģīmis, reihs, kultūrtrēģeris*, redzam ļoti plaša spektra leksiku, kas visai grūti saistāma ar citēto definīciju. Daudz korektāka ir Ojāra Buša barbarismu definīcija – «neliterāri aizguvumi» (1, 39. lpp.).

Starp rakstu valodu un mutvārdu runu, protams, pastāv būtiskas atšķirības. Taču abas šīs valodas formas ir saistītas vienā asinsrites sistēmā. Rakstu valodā nemitīgi ieplūst sarunvalodas elementi, tiek pārņemti arī tās priekšstati un vērtības. Liela daļa mutvārdu runas faktu ar laiku nostiprinās arī rakstu valodā un agrāk vai vēlāk kļūst par normu valodas līmenī. Galu galā valodas normas nav akmenī cirsta dievišķās gribas izpausme, bet gan sabiedrības pieņēmumi par pareizo, kas izturējuši laika pārbaudi un tātad nav pretrunā ar valodas sistēmas dziļāko būtību. Ja sabiedrības pieņēmums laika gaitā ir mainījies, jāmaina arī novecojusī norma. Normu absolūta iesaldēšana ierobežo valodas jaunradi, bez kuras nav iespējama valodas attīstība.

Pūrisma tendence ierobežot valodas līdzekļu daudzveidību var nopietni kavēt tās attīstību. Valoda kā dzīva sistēma mainās, un pārmaiņas valodā parasti sākas ar variantiem. Apriori noliedzot variantus, valoda tiek noplicināta, ielikta Prokrusta gultā. Pūrisms var arī šķelt sabiedrību un veicināt neiecietību. Piemēram, Francijā dogmatiska turēšanās pie pūrisma gramatikas jomā radījusi situāciju, ka paralēli pastāv teorētiski pareizā un atšķirīga reālā sarunvaloda, un tiek laužti šķēpi par to, kura valoda jā māca skolās un ārzemniekiem. Arī Čehijā patlaban faktiski ir izveidojušās divas valodas (diglosija), jo preskriptivisti atzīst tikai rakstu valodu un tās normas un apkāro runas parādības, kas valodā jau sen nostiprinājušās.

Pūristu ieteiktajām normām raksturīga balstīšanās uz abstrakti teorētiskiem, bieži subjektīviem pieņēmumiem, tomēr tās nedemokrātiski tiek uzspiestas valodas lietotājiem. Ja valodas atspoguļojums, piemēram, vārdnīcās nebalstās uz reālo lietojumu, bet uz autoritāšu izteikumiem vai pagātnes iekonservēšanu, tiek sniegts nepareizs un nezinātnisks priekšstats par valodas leksisko sistēmu. Arī mutvārdu runas ignorēšana, uzskatot rakstu valodu par vienīgo, ar kuru vērts nodarboties (tātad abu valodas formu pretstatījuma absolutizācija), grauj valodas integritāti. Piemēram, terminoloģijā nereti tiek veidoti pārmērīgi gari salikteni un vārdkopas, aizmirstot, ka šie darinājumi būs arī jālieto tekstā un jāizrunā.

Pūristu vēršānās pret aizguvumiem saistās ar iedomu, ka valodai jābūt tīrai. Taču visas valodas ir jauktas, jo nav izolētas no apkārtējās pasaules un citām valodām. Turklāt neviena nav gājusi bojā tāpēc, ka uzņēmusi pārāk daudz aizguvumu. Valodu nāvei ir citi, nelingvistiski cēloņi, un pat masveidīga citvalodu vārdu ieplūšana vēl nenozīmē valodas gala tuvošanos.

Zinātnisku argumentāciju pūristi parasti aizstāj ar emocionāli iekrāsotiem jēdzieniem, runājot, piemēram, par «sakropļotu» vai «piesārņotu» valodu, kas «jāattīra» no «skaužamiem» elementiem.

Visbeidzot, pūristu rosinātās kampaņas un cīņas atņem gan viņiem pašiem, gan citādi domājošiem daudz laika un enerģijas, ko valodnieki varētu izmantot lietderīgāk, piemēram, jaunu vārdnīcu, mācībgrāmatu un pētījumu izstrādē, citiem vārdiem, valodas reālā stāvokļa pilnīgākā apzināšanā un reālo procesu un tendenču izpētē.

Autoritāšu glorificēšana

Latviešiem nav īpaši raksturīgs t. s. arhaiskais jeb etnogrāfiskais pūrisms, proti, vēlme saglabāt valodu iespējami senlaicīgā, idealizētā, tautiskā un no svešķermeņiem brīvā formā, kāda vēl mūsdienās raksturīga islandiešu un lielā mērā arī arābu valodai. To acīmredzot nosaka agrīno rakstu īpatnības — tos veidojuši nelatvieši, tātad uz tiem kā izejas punktu atsaukties nevar. Tautasdziesmas savukārt nedod pietiekami plašu materiālu mūsdienu valodas funkciju izpildei.

Taču zināmu arhaiskā pūrisma ietekmi var saskatīt viena otra latviešu valodnieka gandrīz vai dievbijīgā attieksmē pret pagātnes valodnieku atziņām, arī pret dažu agrāko laiku rakstnieku valodu. Tas raksturīgs galvenokārt tautām ar neilgu literārās valodas vēsturi. Savukārt grieķiem, angļiem vai spāņiem liktos savādi, ja kāds izteiktu aizrādījumus par to, ka viņu valoda atšķiras no Homēra, Šekspīra vai Servantesa valodas. Un tāpat viņi kā kuriozu uztvertu 18. vai 19. gadsimta valodnieku vērtējumus par sava laika valodas parādībām, piemēram, iebildes pret kādām formām vai jaunvārdiem, ja tās tiktu attiecinātas uz mūsdienu valodu. Latviešu literārās valodas vēsture ir samērā neilga, un varbūt tāpēc dažiem vēl šodien neapstrīdama patiesība šķiet Jāņa Endzelīna pagājušā gadsimta sākumā izteiktie praktiskie norādījumi un vērtējumi (es te nerunāju par izcilā valodnieka teorētiskajiem pētījumiem).

Daudzas J. Endzelīna nostādnes šai praktiskajā laukā ir samērā viegli apstrīdamas, un pat toreiz ne visi tās pieņēma un atbalstīja. To

redzam jau J. Endzelīna laikabiedra Pētera Ķīķaukas grāmatā (6), kurā viņš argumentēti atspēko iebildumus pret vairākiem praksē lietotiem vārdiem un izteicieniem. Daži P. Ķīķaukas aplūkoti piemēri līdz ar J. Endzelīna ieteiktajām «pareizajām» atbilmēm: *izdot grāmatas (apgādāt grāmatas)*, *izsmelt jautājumu (izspriest, pilnīgi pārrunāt jautājumu)*, *ieņemt amatu (būt amatā)*, *ķilda, strīds (rāte)*, *mutisks, rakstisks (mutoārdu, rakstveida)*, *slēdziens (secinājums)*, *spēlēt lomu (ir nozīmīgs)*. Prakse rāda, ka arī mūsdienās šo vārdu un izteicienu lietojums ir tikpat «nepareizs» kā pirms nepilna gadsimta, lai gan pret tiem vērsies lielas autoritātes spēks. Dīvaini, ka šodienas pūristi turpina šo absurdo cīņu.

Cīņa pret svešo

Latviešu valodniecībā pūrisms ir izpaudies galvenokārt savā ksenofobiskajā paveidā — kā cīņa ar aizguvumiem, gan jauniem, gan tādiem, kas valodā jau nostiprinājušies. Par bīstamākajiem līdz šim uzskatīti ģermānismi un rusismi, tātad lielāko un nozīmīgāko kontaktvalodu devums. Tam ir objektīvi cēloņi — spiediens un apdraudējums no vācu un krievu valodas mūsu valodai ir bijis vislielākais. Turklāt tās ir valodas, ko labi pārzināja paši pūristi. Iebildumi pret aizguvumiem no somugru valodām, lietuviešu, franču vai itāļu valodas, kā arī pret visdažādākajiem eksotismiem ir bijuši daudz mazāki. Arī jaunlatvieši, nodarbojoties ar valodas attīrīšanu no ģermānismiem, tomēr vieglu roku ieplūdināja tajā latīņu un grieķu cilmes aizguvumus. Jāatceras, ka latviešu valodā aizguvumu ir papildnam pat visbiežāk lietotajā valodas kodolā: *puisis, meita, zēns, skola, baznīca, ģimene, ārst, sēne, cena, slims, bagāts, nabags* u. c.

Pūristu ieteikumi svešvārdu sakarā parasti ir visai nesistemātiski. Dažreiz viņi pieprasa aizstāt svešvārdu ar pašcilmes vārdu, taču bieži arī jaunaizguvuma vietā iesaka citu, senāku aizguvumu, piemēram, *imidža* vietā — *reputāciju*, *ofisa* vietā — *kantori, kanceleju, kabinetu* vai *biroju*. Citreiz tiek ieteikts aizguvumus aizstāt ar kalkiem (tulkojumiem): *bičbols* — *pludmales volejbols*, *imeils* — *e-vēstule*, *snovbords* — *sniegadēlis*.

Tomēr bieži pūristi iet vēl tālāk, uzskatot, ka arī kalki, piemēram, *naudas atmazgāšana, piegulošs, viennozīmīgi*, bojā valodu. Cīņā pret kalkiem pūrisma ierobežotība izpaužas viskrāšņāk: ar to, ka krievu vai vācu valodā ir līdzīga konstrukcija, pietiek, lai vārdkopu, salikteni vai atvasinājumu šaustītu un skaustu, kaut arī tūkstošiem citu latviešu valodas saliktenju un atvasinājumu ir paralēles minētajās vai citās valodās. Tā 20. gadsimta sākumā ļoti agresīvi kā rupji ģermānismi tika

noraidīti tādi salikteņi kā *sniegbalts, debeszils, kristāltīrs* u. tml. Vācu paralēļu dēļ noraidāmi esot vārdi *rakstisks, rakstiski* un *mutisks, mutiski*, to vietā tika ieteikti smagnējie veidojumi *mutvārdu, mutvārdos* un *rakstveida, rakstveidā*, kas lietojumā nespēj konkurēt ar pirmajiem. Pūrisms apkaro arī morfoloģiskos kalkus, piemēram, *izgaismot, līdzcilvēks, līdzpilsonis, savlaicīgs, apmācība*. Uzskaitot šos un citus valodā skaužamos veidojumus, Inta Freimane jau pati norāda uz racionālu argumentu trūkumu: «diemžēl nav nemaldīgu objektīvu mērauklu, attiecīgo aizguvumu svešuma pazīme ir dažkārt visai grūti uztverama un formulējama» (3, 371. lpp.).

Daudzi saka *iet ar kājām*, nevis *iet kājām*. «Latvijas Radio 1» raidījuma «Mūsu valoda» Silvija pamāca, ka tas esot nepareizi, jo šāda forma nāk no vācu *zu Fuss*. Var jau būt, bet tikpat labi varētu iebilst, ka otra forma ir krievu *idti peškom* analogs. Galu galā jau pašā latviešu valodā instrumentāļa nozīmes izteikšanai pastāv divi formālie varianti.

Iebildumi tiek vērsti arī pret semantiskajiem kalkiem, valodā stabiliem (parasti latviskas cilmes) vārdiem, kam citu valodu ietekmē klāt nākušas papildu nozīmes: *baudīt (cieņu)*, *izsmelt (jautājumu)*, *apmaksāt (izdevumus)*, *pieņemt (iedomāties)*, *solis (rīcība)*, *atzīmēt (pieminēt)* utt. Tiek apkaroti tādi darbības vārdi kā *saturēt, sastāvēt, atrunāt, neņemot vērā*, ka valodā plaši lieto ar tiem nozīmes ziņā saistītus vārdus *saturs, sastāvs* un *atrūna*.

Bailes no pārnestajām nozīmēm

Vēl kāda latviešu pūrisma iezīme (kas bieži savijas ar bailēm no aizguvumiem) ir cīņa pret metaforu gan vārda, gan frazeoloģisma līmenī, bailes no pārnestajām nozīmēm. Tas ir ļoti dīvaini, jo jebkuras valodas attīstībā nozīmes pārnēsotam ir ārkārtīgi liela ietekme – tas ir mehānisms, ar kuru valoda no ierobežota vārdu krājuma var veidot neierobežoti daudz jēdzienu. Tad kāpēc *seju, bikses* un *dārzenus* var *mazgāt* un pārnestā nozīmē var *mazgāt galvu* vai *mazgāt rokas* *nevainībā, nomazgāt baltu*, bet nevar *(at)mazgāt naudu* un kompaktā vārdkopa *naudas atmazgāšana* jāaizstāj ar četrkomponentu monsturu *noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana*? Tāpat *izsmelt* var ne tikai *ūdeni*, bet arī *iespējas, problēmu, pacietību* un noteikti arī *jautājumu*, kaut arī šo saistījumu pūristi apkaro nu jau gandrīz gadsimtu. Domāju, ka *jautājumu* dažreiz var arī *pacelt*, ne tikai *cilāt* vai *izvirzīt*.

Izbrīnu rada vērsšanās pret stilistiskiem sinonīmiem un eifēmismiem, kā, piemēram, *zagt* gadījumā (8, 155.-156. lpp.). *Paņemt, dabūt, iznest, aizdzīt, aizbraukt*, kā arī (runājot par zagto lietu) *aizceļot* un vēl

desmitiem citu vārdu acīmredzot radušies tieši tāpēc, ka katram ir sava nianse, ko runātājs vēlas izteikt. Un šī plašā izvēle ir valodas krāšņums un bagātība.

Jau pieminētajā radiatoridijumā tiek pamācīts, ka latviski nedrīkstot teikt *atdot savu balsi par kādu*, esot jāsaka *nobalsot*. Pamatojums: ja kaut ko atdod, tad tā vairs nav. Paradoksāli, bet patiesībā tas ir arguments par labu kritizētajai izteiksmei: katram pilsonim vēlēšanās ir tikai viena balss, un, kad tā par kādu atdota, tās patiesām vairs nav. Taču aiz neveiklā pamatojuma acīmredzot slēpjas bailes no pārnestās nozīmes. Bet tad jau arī nedrīkst *atdot godu* – tur zaudējums atdevējam daudz ļaunāks.

Kāpēc frazeoloģisms *iesēsties pelņķē* piesārņo latviešu valodu (3, 410. lpp.) un būtu aizstājams ar *galīgi izgāzties* (kas kā metafora ir daudz vājāks)? Izrādās, tikai tāpēc, ka pastāv analogisks krievu teiciens. Taču, izskaužot no latviešu valodas kaut vai tikai tos frazeoloģismus, kam ir vācu un krievu paralēles, mēs droši vien samazinātu latviešu frazeoloģijas korpusu vismaz trīskārt, jo paralēļu un aizguvumu tur ir milzums. Jau gadsimtu tiek apkarots teiciens *krist acīs* (esot jāsaka *durties acīs*), taču acīmredzot runātāji netaisās no tā atteikties.

Kā «konstrukcijas, kas latviešus maldina» (8, 47. lpp.), tiek piesauktas vārdkopas *katrs otrais, trešais, ceturtais* utt. To vietā esot jālieto *puse, trešdaļa, ceturtdaļa*. (Vai arī *katrs vienpadsmitais* būtu aizstājams ar *vienpadsmitā daļa*?) Šī daudzās valodās sastopamā «matemātiskā» metafora izriet no visiem cilvēkiem kopīgām domāšanas likumbām, nevis no kādas konkrētas valodas īpatnībām.

Šādai kritiskai analīzei var pakļaut lielāko daļu šaustāmo vārdu un vārdkopu, un pūristu argumenti izrādīsies ļoti nepārliciecināmi. Protams, var izvēlēties formas, ko iesaka pūristi, bet tāpat lietojamas parasti ir arī tās, kas tiek noraidītas.

Tēze par nekontrolētu aizgūšanu no angļu valodas

Patlaban latviešu ksenofobiskais pūrisms vērsas pret angļu valodas iespaidu. Lai gan aizguvumu vieta valodā un pati aizgūšana ir visumā atzīta un pieņemta, atkal un atkal izskan doma par nekontrolētu aizgūšanu. Aizgūšana tiešām ir nekontrolēta (jo kas gan to varētu kontrolēt?), taču ne tādā nozīmē kā visaptveroša un graujoša. Līdz ar Latvijas neatkarības atgūšanu un politisko pārorientāciju angļu valodas dominance kontaktos un aizgūšanā ir kļuvusi nenovēršama. Un tas nav ļaunākais variants, jo dod zināmu pretsvaru kādreizējās vācu un krievu valodas dominances sekām.

Aizgūšanu no angļu valodas papildus stimulē gan straujā pasaules attīstība un globalizācija, gan zināma mūsu atpalcība (50 daļējas izolētības gadi), gan angļu valodas globālais spēks. Taču īstu angļismu šo aizguvumu vidū latviešu valodā ir visai maz, tie ienāk galvenokārt kā modes vārdi sarunvalodā vai termini atsevišķās jomās (informātikā, sportā): *tops*, *čats*, *hosts*, *zūms*, *pārtija*, *čiksa*, *kūls*, *superīgs*, *frisbijs*, *kaitot*, *snovot*. Daudz vairāk ir ar angļu valodas starpniecību aizgūto neoklasisko internacionālismu, kas raksturīgi visām Eiropas valodām: *politkorektums*, *loģistika*, *rafinērija*, *multiplekss*, *prezentācija*, *kleptokrātija*, *naratīvs*, *koeksistēt*, *komitoloģija*.

Nomainoties galvenajām kontaktvalodām, notiek arī t. s. viltusdraugu sistēmas pārveide, kas uz brīdi var radīt zināmu sajukumu, piemēram, nozīmes paplašināšanās vērojama vārdiem *ambulance*, *aktivitāte*, *kapacitāte*, *konservecija*, *konspirācija*, *divīzija*, *prēmija*, *akadēmiķis*. Var prognozēt, ka visai drīz sistēmas pārveide beigsies un daudziem senākiem aizguvumiem arī latviešu valodā būs nostiprinājušās jaunas, angļu valodai raksturīgas nozīmes.

Valodā pastāv pašregulācijas mehānismi, un, ja kāds aizguvums nav latviešu valodā iederīgs un lietotājiem šķiet nepatīkams un neērts, tas parasti tiek aizstāts vai asimilēts. Pēdējo tendenci ļoti skaidri redzam sarunvalodā, piemēram, angļu cilmes vārdi *tinis* un *tīneidžers* (*teenager*), *fiča* (*feature*), *kompis* (*computer*), *rullēt* (*rule*), *cipot* (*zip*), kā arī krievu cilmes vārdi *pričene* (*pričoska*), *tusiņš* (*tusovka*), *bomzis* (*bomž*) ir lieliski pielāgojušies latviešu valodai un rāda valodas iekšējo normalizācijas procesa spēku. Savukārt *kompjūters* latviešu valodā biežam lietojumam nebija īsti piemērots, un to visai viegli aizstāja oficiālais *dators* un neoficiālais *kompis*. Bet *brenda* vietā ieviestais *zīmols*, manuprāt, tika bez pretestības pieņemts lielā mērā tāpēc, ka latviešiem ir grūti vienoties, kā šai aizguvumā izrunājams patskanis *e*.

Norobežošanās no sarunvalodas

Vēl viena joma, kas sevišķi 20. gadsimtā raksturīga latviešu pūrismam, ir negatīvā attieksme pret sarunvalodu (nenormēto ikdienas saziņas valodu). Tā ir ļoti nevēlama tendence, kas, pirmkārt, ignorē valodas realitāti un grauj valodas iekšējo vienotību, otrkārt, ierobežo valodas objektīvu atspoguļojumu pētījumos un vārdnīcās. Tā, piemēram, pirmā nopietnā slenga vārdnīca latviešu valodā (2) iznāca tikai 2006. gadā, un tajā ir bezgala daudz vārdu, kas leksikogrāfiskos avotos līdz tam vispār neparādās. Atcerēsimies, ka arī *čau* pirmoreiz vārdnīcās parādījās pēc 1995. gada, lai gan tika plaši lietots jau vairāk

nekā pusgadsimtu pirms tam. Sarunvalodas vārdu nīdēšana kavē to ienākšanu literārajā valodā. Taču tas ir viens no valodas attīstības mehānismiem. Vai esam tik bagāti, lai ignorētu ikdienas valodu?

Cēloņi šādai ievirzei ir vairāki. Priekšstats par valodas standartu agrāk asociējās ar izglīto to augšslāņu valodu, turklāt parasti rakstu valodu. Mums šodien ir pagrūti spriest par latviešu reālo sarunvalodu pagātnē, jo tā rakstiski ir maz fiksēta — atrodama tikai retās privātās vēstulēs un arhīvu dokumentos, kam redaktors, korektors vai cenzors nav ticis klāt. Turklāt tā tomēr ir rakstu valoda. Laikā, kad sākas plašāka runātās valodas iemūžināšana kinolentēs vai videofilmās, šie ieraksti tika nopietni cenzēti un apstrādāti, turklāt jāņem vērā arī dabiskā publiskās runas pašcenzūra. Tāpēc agrāko laiku tautas sarunvaloda mums tagad pieejama tikai netiešā, modificētā formā.

Sarunvalodā ir daudz aizguvumu un modes vārdu, kas neasociējās ar normatīvajos priekšrakstos atzīto. Taču normas un standarta izpratne ir diskutējams jautājums. Manuprāt, sarunvalodā lietotie modeļi ir vērtīgi tieši tāpēc, ka tie atspoguļo valodas dabisko ievirzi, tās pamatbūtību, kur liela nozīme ir īsumam, kodolīgumam, metaforai. Arī jaunradītajiem terminiem vajadzētu būt lietotajam draudzīgiem — labskanīgiem un pēc iespējas īsiem (jo biežāk vārds vai termins tiks lietots, jo īsākam tam jābūt). Tieši tāpēc aizguvumam *cipot* arī kā terminam varētu būt dodama priekšroka salīdzinājumā ar terminologu pieņemto *veikt tilpsaspiedi*.

Leksikas atspoguļojums vārdnīcās

Visbeidzot, pūrisms ir nodarījis lielu postu latviešu leksikogrāfijai — veseli pagātnes leksikas slāņi pētniekiem ir zuduši, un arī šodien daudz kas nekur netiek fiksēts. Sākot ar jaunlatviešu laikiem, vārdnīcās netika ievietoti skaužamie ģermānismi, Milenbaha–Endzelīna vārdnīcā nav vēlino aizguvumu un vārdu, kuros ir burti *f* un *h*. Padomju laika vārdnīcās neatrast sarunvalodas un citu zemāko valodas slāņu vārdus. Šāds nepilnīgs leksikas atspoguļojums rāda nepilnīgu vai sagrozītu valodas ainu, kavē dabisku valodas attīstību, jo vārdnīcai bez preskriptīvās funkcijas ir arī deskriptīvā — vārda atrašanās tajā liecina, ka tas valodā pastāv; vārdnīcā var fiksēt arī tā nozīmi. Mūsdienās zināms glābiņš ir interneta pārlūkprogrammas, kas ļauj atrast vārda lietojumus, ja ir zināma tā forma, taču nepiedāvā iespēju aplūkot visu valodas vārdu sarakstu un precīzi noskaidrot to nozīmi.

Pūristiskā pieeja vārdu atlasei vārdnīcās, iespējams, ir par cēloni arī pēdējā laikā bieži dzirdamajai neizpratnei, no kurienes latviešu

valodā atkal uzradušies it kā sen jau izskaustie ģermānismi. Patiesībā tie no valodas (sarunvalodas) nebija izzuduši, tikai nospiesti pagrīdē un nebija atrodami uzziņu materiālos. To neuzrādīšana vārdnīcās, tāpat kā *čau* gadījumā, nav iespaidojusi šo vārdu saglabāšanos valodā. Un arī pretēji: apgalvojumam, ka «nevārdi, sapulcēti, publicēti un iedabūti vispārējā lietošanā, ved latviešu valodu uz galu» (4, 120. lpp.), nav nekāda apstiprinājuma valodas realitātē. Atgādināšu mūsdienu deskriptīvās valodniecības pamatprincipus:

- Valoda mainās, un šīs pārmaiņas ir normāla parādība.
- Valodas un tās attīstības pamatā ir runātā valoda.
- Galvenais pareizības kritērijs ir lietojums.

Pūrisms un valodas kultūra

Pūrismu nedrīkst jaukt ar valodas kopšanu pozitīvā nozīmē. Valodnieciski pamatotas, korektas norādes (neklīdzot «nav tāda vārda!»), kas vērstas uz sabiedrības izglītošanu, literārās valodas izkopšanu un bagātināšanu, atšķirībā no pūristu kategoriskajām prasībām un aizliegumiem pašai valodai un tās lietotājiem nāk tikai par labu. Var pilnībā pievienoties Melitas Stengrevicas teiktajam šā izdevuma pirmajā laidienā: «Kopt valodu nepavisam nenozīmē būt valodas policistam, gluži pretēji – kopt valodu nozīmē dziļi ieskatīties valodas procesos un tos izprast, pamanīt radušās problēmas un pūlēties tās risināt atbilstoši valodas būtībai, nebaidoties dažkārt no nopietnām diskusijām un pat no nepopulārām, bet argumentētām atziņām.» (9, 6. lpp.).

Patiesi, valodnieki nav ne valodas policisti, ne ārsti, ne arī dārznieki ar «ušņu duramo», jo valodnieki nav valodas saimnieki, bet tādi paši lietotāji, kam gan ir labākas zināšanas par pašu priekšmetu. Un valodas kultūra kā jebkura kultūra nav ar dekrētiem ieviešama vai normējama, bet gan diskusijās veidojama un individuāli izkopjama.

Ja runājam par šodienas valodas kultūru, tad galvenokārt jāvērs uzmanība uz stilu jucekli, kas valda plašsaziņas līdzekļos. Gandrīz visos valodas stilos ir ieplūduši sarunvalodas elementi. No vienas puses, šāda ieplūde tos atdzīvina (tā varētu būt arī reakcija uz agrākajiem striktajiem ierobežojumiem un pūristu spiedienu), no otras puses, tā stilus vienādo un nereti grauj attiecīgā stila integritāti (tiesa, līdzīga parādība vērojama arī citās valodās). Turklāt vienmēr aktuāls ir jautājums, vai runātājs/rakstītājs pats apzinās, kāpēc viņš, piemēram, nopietnā tekstā iesprauž sarunvalodas vai žargona vārdus. Ja normas

pārkāpums ir apzināts (stilistisks paņēmieni), tad varam vērtēt, cik tas ir veiksmīgs vai neveiksmīgs, bet neapzinātas novirzes no normas jau liecina par zemu valodas kultūru.

Stilu sajukums ir īpaši uzkrītošs pēc piecdesmit gadiem cenzētas, labotas, sterilizētas oficiālās valodas un labas literatūras valodas – faktiski vienīgās, ko latvietis redzēja rakstu formā. Turklāt ļoti daudzi iespiestie un interneta teksti (kuru apjoms lavīnveidīgi palielinās) netiek rediģēti – to diktē gan nauda, gan mūsdienu mediju operativitāte. Korektora lomu pilda datora kļūdu labotājs, kas stilu (vismaz pagaidām) nelabo. Plašsaziņas līdzekļos arvien vairāk dominē nevis literārā valoda, bet sarunvaloda ar tai raksturīgo vienkāršību (pat prastumu), aptuvenību, nenoslīpētām konstrukcijām, liekvārdību, modes vārdiem. Turklāt arvien lielāku vietu radio un televīzijas raidījumos ieņem «parastu» cilvēku sarunas par ikdienas tēmām. Tomēr stilu sajukums, arī rakstu valodā, nav visaptverošs – ir gan vienkārši un eleganti, gan sarežģīti un samocīti teksti, ir kvalitatīvie un lētie žurnāli un avīzes, utt.

Valoda kā abstrakcija tveramā veidā izpaužas runā. Runas kvalitāti savukārt raksturo prasme izmantot pēc iespējas plašāku valodā pieejamo elementu klāstu, spēja pēc vajadzības pārslēgties uz citu reģistru un pielāgoties situācijai. Tāpēc iespējams ne tikai izcils literārās valodas lietojums, bet arī izcils un spēcīgs sarunvalodas, slenga un žargona lietojums. Par nepareizu valodas lietojumu var runāt galvenokārt situācijās, kad tiek pārkāptas situatīvās konvencijas un normas. Divu farmaceitiskās rūpniecības ekspertu saruna profesionālajā žargonā nekādā ziņā nav uzskatāma par sliktu valodas lietojumu, bet žargona un negramatisku formu lietošana nopietnā televīzijas raidījumā, ja vien tam nav kādi specifiski mērķi, ir sliktas valodas lietojums. Runā vienmēr iespējamas gan apzinātas, gan neapzinātas atkāpes no valodas normām. Lai gan runa ir individuāla, reālo valodas ainu veido indivīdu runas aktu kopums, nevis gramatikās un vārdnīcās fiksētās teorētiskās normas.

Valodas attīstību demokrātiskā un atvērtā valstī, vārda brīvības apstākļos efektīvi kontrolēt nav nedz iespējams, nedz arī vajadzīgs. Valodas pārmaiņas nav tās sabrukuma pazīme. Pašas par sevi tās gan neliecina arī par īpašu valodas progresu. Tā ir vienkārši dzīvas valodas dabiska iezīme. Māra Zālīte brīdina: «Atsakieties no ilūzijām, ka valodas jomā iespējams jebko izdarīt reizi par visām reizēm.» (10) Centieni ierobežot pārmaiņas būs lielākoties neauglīgi, centieni sasniegt nekad nebijušo ideālo valodas tīrību – tikpat veltīgi. Valodas

norma ir tikai orientieris, kas rāda ceļu, lai mēs cits citu nepazaudētu, nevis zelta stieniem aizrestota telpa, kurā mīt «pareizie» lietotāji un kurā «vaļiniekus» cenšas ievadīt pūristi. Mēs varam valodu lietot visā tās bagātībā, priecāties par tās savdabību un sava prāta un spēju robežās veidot un izkopt savu individuālo valodas kultūru, tādējādi paplašinot visas latviešu kopvalodas apvāršņus.

1. Bušs, O. Pēc 25 gadiem jeb Barbarismi–2005. LU Latviešu valodas institūts. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, Nr. 1, 2005, 39.–46. lpp.
2. Bušs, O., Ernstsona, V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga : Norden AB, 2006.
3. Freimane, I. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga : Zvaigzne, 1993.
4. Grīse, R. *Spēkildze : populārvalodniecisku rakstu izlase*. 1. [d.]. Rīga : Antava, 2005.
5. Johnson, S. *Dictionary of the English Language*. London, 1755.
6. Ķiķauka, P. *Piezīmes par dažiem latviešu valodas labojumiem*. Rīga : Zemnieka Domas, 1937.
7. Laua, A. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga : Zvaigzne, 1981.
8. Paegle, Dz., Kušķis, J. *Kā latvietis runā... : praktiski ieteikumi valodas kultūrā*. 2. izd. Rīga : Zvaigzne ABC, 2002.
9. Stengrevica, M. Latviešu valodas aktuālās problēmas. LU Latviešu valodas institūts. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, Nr. 1, 2005, 6.–10. lpp.
10. Valsts valodas komisija. *Pārskats par Valsts valodas komisijas darbu 2002. gadā* [tiešsaiste]. Rīga : [Valsts valodas komisija], 2002. Pieejams: <http://www.vvk.lv>

Melita Stengrevica

Ģermāniskie barbarismi mūsdienu latviešu valodā

Barbarismi ir sen pazīstama leksikas grupa, kas latviešu valodniecībā palaikam ir tikusi un arī patlaban vēl tiek atzīta par literārajā valodā neiederīgu. «Latviešu literārās valodas vārdnīcā» barbarisma jēdziens skaidrots gaužām īsi un kategoriski: «Literārajā valodā nevēlams aizguvums.» (6, 38. lpp.) Tāda pati definīcija atrodama arī jaunākajā (2006. gada) «Latviešu valodas vārdnīcā» (5, 158. lpp.). 2005. gadā izdotajā «Ilustrētajā svešvārdu vārdnīcā» barbarisma jēdziens definēts plašāk, tomēr būtībā atkārtojot iepriekš citēto šīs leksikas grupas raksturojumu: «Leksisks aizguvums, kuru aizguvējvalodā izjūt kā svešu un kurš ir vāji pielāgojies šās valodas sistēmai; latviešu valodniecībā — literārajā valodā nevēlams aizguvums.» (3, 94. lpp.) «Latviešu valodas slenga vārdnīcā» barbarismi ieskaitīti slenga kategorijā: «Latviešu valodā tipiski vispārējā slenga elementi ir populārākie barbarismi jeb aizgūtie slengismi, piem., *foršs, fikss* ...» (1, 7. lpp.), savukārt «par slengismiem tiek uzskatīti vārdi ..., kuri neatbilst literārās valodas kodificētajai normai, kurus raksturo samērā zems sociālais prestižs un lielāka vai mazāka odiozuma pakāpe valodas lietotāju vairākuma vērtējumā» (1, 6. lpp.).

Jaunākajā laikā barbarismu (tostarp šajā rakstā aplūkoto ģermānisko barbarismu) lietojuma pieaugums ir acīmredzams. Vineta Ernstsone savā rakstā «No padomijas «bumbām» līdz banānijas «krutkām»» norāda: «Patlaban īpaša barbarismu grupa no atsevišķu sarunvalodas lietotāju ikdienas valodas pārgājusi uz tām valodas jomām, kurās agrāk valdīja literārā valoda. Presē, TV, radio daži barbarismi tiek lietoti tikpat bieži kā individuāla runātāja saziņā ģimenes lokā.» (2) Arī Andrejs Veisbergs atzīst: «Gandrīz visos valodas stilos ir ieplūduši sarunvalodas elementi.» (8, 16. lpp.) Ar sarunvalodu abi autori acīmredzot domājuši nenormētās un nenormējamās ikdienas mutvārdu komunikācijas neliterāro slāni, nevis literāro sarunvalodu, kuru izmanto literārās valodas lietotāji neformālā saziņā un kurā

dažkārt parādās valodas neliterārajam slānim piederīgi elementi; tradicionālajā stilistikā literārā sarunvaloda atzīta par vienu no literārās valodas stiliem.

Tālāk šajā rakstā aplūkota tikai viena barbarismu daļa, proti, ģermāniskie barbarismi, mēģinot ieskicēt to raksturu, funkcijas un vietu mūsdienu latviešu literārajā valodā un neskarot šā slāņa problemātiku ikdienas mutvārdu komunikācijā. Materiāla analīzei izmantoti tikai plašsaziņas līdzekļos (gan rakstveida, gan mutvārdu tekstos) konstatētie ģermāniskie barbarismi, nepievēršoties šīs leksikas grupas izmantojumam daiļliteratūrā, kur izteiksmes līdzekļu lietojumam ir citas funkcijas un tāpēc arī citi vērtējuma kritēriji.

Šī senā aizguvumu kategorija ir noģājusī garu attīstības ceļu — daļa nogrimusi aizmirstībā, daļa iekļāvusies mūsdienu literārās valodas stilistikajā sistēmā, iegūstot specifisku marķējumu, dažkārt arī semantisku papildkomponentu vai pat jaunu nozīmi. Diez vai daudzi latviešu valodas lietotāji apjauš tādu neapšaubāmu mūsdienu literārās sarunvalodas piederumu kā *drāts*, *dumjš* vai *smuks* sākotnēji «barbarisko» izcelsmi. Tāpat ģermāniskais *smērēt* ar visu semantisko spektru ir ienācis literārajā valodā un, šķiet, dažos kontekstos pat sāk zaudēt savu sarunvalodas stilam raksturīgo marķējumu. Senais barbarisms *deķis*, ko mūsdienu literārajā valodā esam aizstājuši ar latvisko *segu* un kas bija patvēries vienīgi vārdkopā *zirgu deķis*, tagad, parasti deminutīva formā *deķītis*, ir atdzīvojis politiskajā terminoloģijā, kur runājam gan par *varas deķīti*, gan *budžeta deķīti*, ko katrs politiskais spēks velk uz savu pusi. Arī vārds *kreņķi* ar visiem atvasinājumiem, kas «Latviešu valodas slenga vārdnīcā» fiksēts kā šim slānim piederīgs (1, 248. lpp.), brīvi tiek lietots publicistikā un gan pēc lietojuma, gan pēc leksiskām un stilistiskām funkcijām tekstos mūsdienās vismaz tuvojas literārās valodas elementa statusam, piemēram: *Kaut lieliem kreņķiem nav pamata* [nav saņemta cerētā balva par labāko filmu. — M. S.] — *Lī ir kļuvis par pirmo Āzijas režisoru, kas saņem labākā Oskaru*.

Šādu mūsdienu literārās valodas leksiskajā un stilistiskajā sistēmā ienākušu vai ceļā uz to esošu sākotnēji «barbarisku» leksikas elementu uzskaitījumu varētu turpināt. Taču šo vārdu lietojums nerada būtiskas problēmas mūsdienu valodas kultūras aspektā. Tie ir latviešu literārās valodas stilistiskās sistēmas daļa un viens no šīs sistēmas daudzšķautņainības rādītājiem. Daudz problemātiskāks ir ārpus literārās valodas esošo ģermānisko barbarismu lietojums mūsdienu valodā. Iepriekš minētajā rakstā A. Veisbergs uzsver: «Ja normas pārkāpšana ir apzināta, pret to nevarētu iebilst ..» (8, 16. lpp.) Tomēr

rodas jautājums, kā konstatēt, vai konkrētajā gadījumā viena vai otra barbarisma lietojums ir apzināts vai neapzināts, turklāt, pat ja tas ir apzināts, nez vai kāda barbarisma pārspilēti biežs lietojums būtu vērtējams pozitīvi valodas kultūras aspektā.

Viens no šādiem problēmvārdiem ir īpašības vārds *foršs* (adverbiālā formā *forši*). «Latviešu valodas slenga vārdnīcā» tam ir reģistrētas trīs nozīmes — ‘ļoti labs’, ‘skaists; kvalitatīvs’ un ‘moderns, stilīgs’ (1, 158.–159. lpp.). Vārda semantiskais spektrs patiešām ir plašs — lietojumā šis barbarisms jeb slengisms kļuvis gandrīz vai par vienīgo visa pozitīvā raksturotāju visdažādākā satura un visdažādāko stilu tekstos, gan rakstītajos izlasāms, gan mutvārdu komunikācijā saklausāms. Tikai daži piemēri. *Man šajā ziņā ir labi, jo apkārt forši cilvēki – visādu sugu pārstāvi.* Tā saka Dzintra Klētniece intervijā «Rīgas Balsij». Visas aktrises sniegtās atbildes ieturētas rotaļīgā, neoficiālai sarunai raksturīgā stilā. Tāpēc šai intervijā vispār daudz neliterāru vārdu un frazeologismu un arī slengiskais *foršs* šķiet īsti vietā. Jau problemātiskāks liekas šā vārda izmantojums tekstā, kur autors, mākslinieks, nopietni un dziļi izjusti stāsta par saviem labākos medību laukos aizgājušajiem mīļajiem: .. *kad nonācu līdz pirkšanai, paņēmu suņuku Frici. Nu, baigi foršs buldodziņš bija, taču iedzimtās nieru kaites dēļ viņš nodzīvoja tikai trīs gadus.* Barbarismu *forši* iemīļojusi arī Lielbritānijas Luterāņu baznīcas arhibīskapa vietniece, latviete, kas to trīs reizes atkārtoti visnotaļ nopietnā tekstā, piemēram: .. *mana māsa agrāk savai frizierei nesa jaunākos dzejoļu krājumus. Forši, vai ne? Vai cienījamā garīdzniece šo barbarismu lietojusi apzināti, grūti spriest, bet par neiederīgu intervijas kopīgajā stilistiskajā kontekstā tas, liekas, būtu atzīstams gan.*

Visi citētie teksti ir rakstveidā fiksēts kādas personas stāstījums literārajā valodā. Tāpēc tajos lietotais *foršs*, *forši* kvalificējams par neliterāra elementa izmantojumu literārajā valodā, un tā lietojuma kvantitatīvie rādītāji un plašais semantiskais spektrs tikai apliecina neliterārā valodas slāņa agresīvo raksturu — tā tieksmi izskaust vārdu sinonīmiskos resursus un pat mazināt valodas leksisko bagātību izmantojumu.

Gan semantiskā spektra, gan izmantojuma kvantitatīvo rādītāju ziņā *foršs*, *forši* līdzinieks ir *riktīgs*, *riktīgi*. «Latviešu valodas slenga vārdnīcā» šim vāciskajam barbarismam minētas veselas četras nozīmes: ‘kārtīgs; pareizs’, ‘pamatīgs, liels’, ‘ists, neviltots; tīrs, nemākslots’ un (adverbiālā formā) ‘patiesībā, patiešām’ (1, 403. lpp.). Patiešām, kas gan mūsdienās nav *riktīgs*? Mums ir gan *riktīgi cilvēki*, gan *riktīgas lauku mājas*, *riktīgi sargsuņi*, *riktīga strādāšana*, *riktīga Jāņu svinēšana*, *riktīga patiesība* u. tml., utt. Tikpat atšķirīgi kā satura, tā stilistiskā konteksta ziņā ir teksti, kuros bez ierobežojumiem lietots šis

neliterārais vārds. Turklāt rakstītā tekstā ne *foršs*, *forši*, ne *riktīgs*, *riktīgi* parasti netiek likti pēdiņās, doti slīprakstā vai kā citādi grafiski izcelti, lai norādītu uz šo vārdu statusu mūsdienu literārajā valodā. Interesanti atzīmēt, ka pat žurnālā «Māja», kurā parasti visi slengismi iespiesti slīprakstā, kādā publikācijā (2006. gada 20.–26. jūnija numurā) šādi izcelti, acimredzot tos par neliterāriem atzīstot, vārdi *bantīte*, *ģifts*, *šiverēt*, bet gan *foršs*, gan *riktīgs* doti taisnajā šriftā. Vai tas liecinātu, ka šie barbarismi kļuvuši par visas literārās valodas vai vismaz literārās sarunvalodas piederumu? Šķiet, ka tā tomēr nav. Literārajā sarunvalodā ienākušie sākotnējie barbarismi ir ieņēmuši savu vietu latviešu valodas leksiski stilistikajā sistēmā un neuzurpē ne savus leksiskos, ne stilistikos sinonīmus, ko nekādi nevar teikt par *foršs*, *forši*, *riktīgs*, *riktīgi* neierobežoto lietojumu visu stilu un visu tipu gan mutvārdu, gan rakstveida tekstos.

Iepriekš minētajiem vārdiem lietojuma biežuma ziņā tuvojas arī vāciskais *pleķis*, *pleķītis*, parasti neliela zemes gabala nozīmē. Šķiet, ar šādu nozīmi *pleķis*, *pleķītis* sāka nostiprināties latviešu valodā padomju laikā, kad modē nāca vasarnīcu kooperatīvi, kur vasarnīcu būvētāju rīcībā tika nodots patiesi pieticīgas kvadrātūras zemes gabaliņš. Tieši tas varēja pamudināt «Latviešu literārās valodas vārdnīcas» veidotājus šo vārdu atzīt par literārās sarunvalodas piederumu (sarunvalodas stila vārdu) un ar attiecīgu norādi iekļaut vārdnīcā (7, 265. lpp.). Arī mūsdienās, kā liecina piemēri, par *pleķiem*, *pleķīšiem* mēdzam dēvēt nelielus zemes gabalus: .. *pa ledus gabaliem klāto jūras līci* [lācis] *Roņu salā šopavasār atkļuvis, visticamāk, no Latvijas un pamatīgi sabiedējis nelielā zemes pleķa iedzīvotājus .. Dārziņos, Jāņogu ielā, kur reiz cilvēkiem bija savi zemes pleķīši, tagad abpus ceļam plešas izgāztuve.* «Latviešu literārās valodas vārdnīcā» fiksēta arī otra latviešu valodā izsenis pazīstamā vārda *pleķis* nozīme 'traips; arī plankums' (7, 265. lpp.). Ikdienā mēdzam runāt gan par *pleķiem*, *pleķīšiem* uz *apģērba*, gan par dažādiem pigmenta vai iekaisuma *pleķiem* uz ādas. Starp citu, arī «Latviešu valodas slenga vārdnīcā» neviena no iepriekš aplūkotajām šā vārda nozīmēm nav minēta (1, 371. lpp.), tātad iespējams, ka vārdnīcas veidotāji tās atzinuši par literārām. Ievērojot visu iepriekš teikto, īsti negribas piekrist Jāņa Kušķa teiktajam: «Ir ļaudis, kas .. vārdu *pleķis* uzskata par labu literārās valodas piederumu, lai gan patiesībā tas valodu bojā un iederas tikai žargonā.» (4) Un tomēr — diez vai radio ziņās par stilistisku veiksmi uzskatāms vārda *pleķis* lietojums, informējot par draudīgu ekoloģisko situāciju Amūras upē: .. *robežu jau šķērsojis piesārņojuma pleķis.* Tāpat ļoti nopietnā radio intervijā par matu kopšanas problēmām ārstes tekstā *bezmatu pleķa* vietā iederīgāka būtu stilistiski neitrāla izteiksme.

Ziedu laikus mūsdienās piedzīvo arī vāciskais *placis*, kas ievietots arī «Latviešu valodas slenga vārdnīcā» (1, 369. lpp.), tātad atzīts par slengismu. Līdzās sen pazīstamajam *malkas placim* un *tirgus placim* (ko tekstos var lasīt gan vārdkopas, gan salikteņa formā) stabilu vietu sev iekarojis *autoplacis* (arī divējādi rakstīts – gan saliktenī, gan vārdkopā). Vēl vairāk, Rīgā ir dienesta viesnīca, ko grezno lepns nosaukums «*Placis*».

Plaši mūsdienās tiek lietoti vienas saknes vārdi *spice* (arī deminutīva formā *spicīte*) un *spics*. Detalizēti abu šo par slengismiem atzīto barbarismu semantiskais spektrs parādīts «Latviešu valodas slenga vārdnīcā» (1, 440., 441. lpp.). Jaunākie šo vārdu lietojuma konstatējumi tikai apliecina to lielo izplatību mūsdienu valodā. Brīžam *spice* iegūst pat it kā terminoloģisku raksturu, piemēram, *tvaika spice*, *sūkņa spice*, nerunājot nemaz par *kuģu* vai *kurpju spicēm*. Ir mums arī veikals «*Spice*» un bērnu žurnāls «*Spicīte*». Latviešu valodā ir ne tikai *spici torņi*, *dzīvnieki ar spicām astēm* un *apavi ar spiciem purniem*, bet arī *spici pavāri*. Turklāt jaunākajos tekstos palaikam šie slengismi doti parastā šriftā, to īpašo vietu valodā grafiski nekādā veidā nenorādot. Kāpēc tā? Vai tekstu autori, redaktori, korektori un visi par teksta grafisko veidolu atbildīgie šo vārdu īpašo stilistisko raksturu vienkārši neizjūt vai varbūt ir licies, ka mūsdienu tekstos tik pārbagātīgi lietoto stilistiski marķēto leksikas elementu grafisks izcēlums teksta uztveri tikai sarežģītu?

Vēl jo vairāk to gribas jautāt par vārdu *smeķis*, *smeķīgs* fiksējumiem mūsdienu tekstos. Šo barbarismu semantiskais raksturojums dots «Latviešu valodas slenga vārdnīcā» (1, 435. lpp.). Savā tiešajā nozīmē ‘garša’, ‘garšīgs’ minētie vārdi jaunākajos tekstos konstatēti ļoti reti. Toties to pārņests lietojums plaukst plaukumā, īpaši, runājot par arhitektūras, mākslas u. tml. garīgām tēmām. Daži piemēri: *Iela ir pratusi saglabāt savu Pārdaugavai raksturīgo smeķi*. .. *Robertsas karjerā nav bijis satriecošu kritienu un grandiozu neveiksmju – te ir pat dažāda laba filma ar mākslas smeķi*. *Smeķīgi aprakstītas galvenā varoņa un citu tēlu ikdienas dzīves ainiņas* ..

Šajās isajās piezīmēs aplūkota pavisam niecīga daļiņa no mūsdienu tekstos bagātīgi lietoto ģermānismu klāsta. Tomēr arī šeit analizētie nedaudzie ģermāniskie barbarismi (slengismi) rada zināmas pārdomas. Vispirms jau liek aizdomāties šīs par neliterāru atzītās leksikas daļas lietojuma kvantitatīvie rādītāji. Atzīstot, ka katrs izteiksmes līdzeklis, kas valodā ienāk savā semantiskajā un stilistiski ekspresīvajā «formātā», ir valodas bagātība, tomēr jāsāk šaubīties par šīs atziņas

neapstrīdamību tad, kad kāds vārds vai vārdu savienojums ar savu lietojuma kvantitāti sāk no aktīvās valodas aprites izskaust citus leksiskos un stilistiski ekspresīvos sinonīmus, kā tas ir noticis vai notiek ar šeit minētajiem slengismiem. Vai par šādu «uzurpatoru» varam runāt kā par valodas bagātības izpausmi? Un vai tad vispār nav jārevidē tēze par slenga zemo sociālo prestižu (sk. citātu no «Latviešu valodas slenga vārdnīcas» raksta sākumā)? Un visbeidzot – kā šāda situācija, kad slengisms tiek lietots kā praktiski vienīgais nojēguma apzīmējums visu veidu un visu tipu gan mutvārdu, gan rakstītos tekstos, būtu vērtējama no valodas kultūras viedokļa neatkarīgi no tā, vai šis lietojums ir apzināts vai neapzināts? Slengismu apzināta lietošana bez noteikta stilistiska nolūka, neizmantojot piemērotākus sinonīmiskus izteiksmes līdzekļus, ir valodas kultūrai bīstamāka, jo valodu noplicina. Šādā sakarā var tikai pievienoties A. Veisberga teiktajam: «Pašlaik aktuālākais kvalitātes aspekts ir spēja orientēties valodas stilos un lietot tos atbilstoši situācijai. Pārprasts demokrātisms rada literārās valodas kvalitātes kritumu.» (8, 16. lpp.) Šajā rakstā konstatēto faktu un izteikto pārdomu sakarā gribētos pārfrāzēt citāta pēdējo teikumu, sakot: «Nepaaugstināsim nevietā slenga sociālo prestižu!»

1. Bušs, O., Ernstsone, V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga : Norden AB, 2006.
2. Ernstsone, V. No padomijas «bumbām» līdz banānijas «krutkām». *Labrit*, 1995, 1. apr., 14. lpp.
3. *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca* : ap 25 000 šķirkļu un 2500 attēlu. Sast. I. Andersone, I. Čerņevska, I. Kalniņa u. c. Rīga : Avots, 2005.
4. Kušķis, J. Pleķis, pleķītis? *Māja*, 2006, 18.–24. jūl., 59. lpp.
5. *Latviešu valodas vārdnīca* : 30 000 pamatvārdu un to skaidrojumu. Rīga : Avots, 2006.
6. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. sēj. B–F. Rīga : Zinātne, 1973.
7. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6. sēj. P–R. Rīga : Zinātne, 1987.
8. Veisbergs, A. Kurp ej, latviešu valoda? *Kultūras Diena*, Nr. 23 (58), 2006, 9. jūn., 16.–17. lpp.

Ruta Veidemane

Mērs, bilde un citi dažādu formātu projekti

Valodas vārdu krājumu vienmēr visaktīvāk papildinājuši publicistiskā stila sacerējumi. Termins «publicistisks» sākotnēji attiecināts tikai uz rakstītiem tekstiem, taču līdzīgs izteiksmes veids, valodas elementu izvēles un lietošanas īpatnības raksturo visus plašsaziņas līdzekļus.

Prese, radio, televīzija nemitīgi saskaras ar jauniem faktiem, notikumiem, idejām, atklājumiem, un to uzdevums ir arī valodiski apgūt šīs novitātes. Lielā mērā publicistiskais stils ir izlūks – gan satura, gan izteiksmes līmenī.

Mūsu dienās daudz straujāk nekā jebkad agrāk tiek aizgūti vai veidoti jauni vārdi, pazīstamiem vārdiem piešķirtas jaunas nozīmes, nesagaidot profesionāļu vērtējumu. Par šiem procesiem plašāki apcerējumi lasāmi krājuma «Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi» iepriekšējā numurā.

Šā raksta mērķis ir pievērst uzmanību dažiem īpaši aktīviem, pat agresīviem jauninājumiem, kurus nav radījusi nepieciešamība dot apzīmējumu jauniem jēdzieniem. Šādi vārdi sastopami galvenokārt publicistiskajā stilā, tātad plašsaziņas līdzekļos, un vērtējami kā īpašas «žurnālistu valodas» elementi. Tā kā noteiktas profesionālās grupas īpatnējo valodu sauc par profesionālo žargonu, tad tālāk aplūkotos vārdus ar pilnām tiesībām var nosaukt par žargonismiem.

Daudzi vārdi plašsaziņas līdzekļos tiek pārņemti no angļu valodas, aizstājot latviešu valodā jau esošos vārdus, bieži angļu valodas ietekmē tiek paplašinātas vārdu nozīmes. Šāda valodas «bagātināšanas» procesa pamatā acīmredzot ir ļoti augsts angļu valodas prestižs un vēlēšanās identificēt kādu ideju, priekšmetu, parādību – un tai pašā laikā sevi – ar citu, pozitīvāku sabiedrības modeli. Tādi vārdi ir *šops* un *mārkets*, *līzings* un *mārketings*, *ofiss* un *serviss*, *tops* un *hīts* un neskaitāmi citi. Šajos gadījumos, kā liecina arī dažreiz sastopamā tautoloģiskā vārdkopa *pakalpojumu serviss*, svarīgākais ir vārda vērtējums, nevis nozīme. Ir «smalkas» (t. i., angliskas) izrunas

piemēri — *sī vī* (no *curriculum vitae* tāds saīsinājums latviešu valodā neveidojas), ir *Viljams Tells* (atveidojumā no oriģinālvalodas — *Vilhelms Tells*, un tā to pazīst arī latvieši). Ir dzirdēts vārds *feivorits*, kaut gan latviešu valodā jau sen pazīstams *favorīts*, un citi «švaukstismi».

Palūkosimies tuvāk uz dažiem biežāk sastopamiem nevajadzīgiem jaunpienesumiem.

Vārdu *mērs* (ar šauro *ē*) visvairāk lieto tieši plašsaziņas līdzekļos. Tas nav oficiāls amatpersonas apzīmējums — pašvaldībās ir *domes* vai *valdes priekšsēdētājs*; sarunvalodā dažkārt dzird *pilsētas galva*, *pagasta vecākais* vai *pagastvecis*.

Citu zemju valsts varas un pārvaldes iestāžu, kā arī oficiālu amatpersonu apzīmēšanai parasti izmanto aizguvumus no attiecīgajām valodām. Tādējādi tie ne tikai nosauc jēdzienu, bet arī ietver norādi uz konkrētu valsti. *Knesets* ir Izraēlā un nekur citur, *stortings* — Norvēģijā, *rada* — Ukrainā, *kongress* — ASV. Mums padomju laikā bija *milicis*, tagad ir *policists*, Lielbritānijā ir *konstebls* utt. Vārds *mērs* vārdnīcās tiek skaidrots kā pašvaldības vadītājs Anglijā, Francijā. Pārņemot šo vārdu Latvijas kontekstā, mēs ieviešam neskaidrības informatīvajā telpā.

Taču ir arī citi iemesli, kāpēc būtu labāk atteikties no šī vārda. Pirmkārt, homogrāfi un citas homoformas sāk traucēt sazināšanās procesu. Pašreizējā rakstība neļauj atšķirt šo vārdu no vārda *mērs* (ar plato *ē*), kā arī (locījumos) no vārda *mēris* vienskaitļa ģenitīva un visām daudzskaitļa formām. Atsevišķas formas ir identas arī ar darbības vārda *mērit* formām. Rakstītā tekstā, piemēram, vārdkopā *mēra laiku*, forma *mēra* var būt gan vārda *mērit* tagadnes forma, gan ģenitīvs no *mērs* vai no *mēris* (*pulkstenis mēra laiku*, *iepriekšējā mēra laiku reformas*, *mēra laiku apbedījumi*).

Otrkārt, cilvēkiem ir grūti pieņemt sieviešu dzimtes formu, kas nepieciešama, runājot par sievieti šajā amatā (*mēre?* *mēra?*). Bijusī Jūrmalas Domes priekšsēdētāja tiek minēta gan kā *priekšsēdētāja Aizstraute*, gan diemžēl kā *mērs Aizstraute*.

Lasot Temijas Hogas romāna «Pelni pie pelniem» tulkojumu (Kontinents, 2006), sastapos ar mīklu, kuras atminēšanai bija vajadzīgas gandrīz desmit lappuses: *mērs nošķīrās no pūļa*; *viņai bija vairāk nekā piecdesmit gadu*; *viņa stāvēja galda galā*; *mēra sejas izteiksme pauda pretējo*. Spēkošanās starp *mērs* un *viņa* izbeidzās tad, kad parādījās termins *pilsētas galva* un tā bija *viņa*.

Ja vārds *mērs* visādā citādā ziņā būtu ļoti veiksmīgs, vajadzētu vienoties par tā sieviešu dzimtes formu un iemācīties to lietot, taču, kā redzējam, tam ir diezgan arī citu vainu, kas var radīt pārpratumus.

Iepriekšējā gadījumā sarežģījumus rada galvenokārt vārda forma. Citreiz pārmaiņas skar tikai satura līmeni. Latviešu valodā jau vairāk nekā gadsimtu pazīstams vārds *projekts* (no latīņu *proiectus* 'uz priekšu mestš'), kas nozīmē plānu, ieceri, ideju. Taču plašsaziņas līdzekļos tagad bieži šo vārdu lieto, ne tikai runājot par to, kas paredzēts, bet arī par realizācijas procesu. Vēl vairāk — arī par rezultātu. Šo vārdu kā spilgtu piemēru nevēlamam nozīmes paplašinājumam minējusi arī Melita Stengrevica (1, 8. lpp.).

Par *projektu* nosauc izstādi un konferenci, dzejas lasījumus, grāmatas publicēšanu un pašu publicēto grāmatu, lugas iestudējumu un kinofilmu; izrādās, ka var būt cilvēks, kas *ieguldījis sevi burāšanas projektā*. Tādā žargonā par loģisku un pareizu laikam vajadzētu atzīt arī teikumu *Nacionālā bibliotēka, kuras projekta autors ir arhitekts Gunars Birkerts, ir viens no šā gadsimta nozīmīgākajiem kultūras projektiem*.

Projekts ir tipisks modes vārds — klīšeja, ko raksturo ne tikai liels lietošanas biežums, bet arī nopietns jēgas izkropļojums. Vārdam tiek piešķirta tik plaša nozīme, ka patiesībā tas kļūst tukšs, jo laupa valodai spēju diferencēt dažādus jēdzienus. Ja pati ēka ir *projekts*, kā tad saukt tās ieceri, plānu, zīmējumu? Turklāt, uzsūcot sevī dažādas atšķirīgas nozīmes, tādi vārdi izstumj no aprites citus vārdus.

Tāds pats modes vārds ir arī *formāts*. Latviešu valodā tas tradicionāli lietots ar nozīmi 'izmēri; apjoms; arī apveids'. Tagad tam piešķirta arī no angļu valodas aizgūta nozīme 'iekārtojums, veids; stils'. Un visos gadījumos, kad varētu lietot kādu no nosauktajiem vārdiem, tagad sastopamies ar *formātu*. Viena vārda uzkundzēšanās noteikti ir stilistisks defekts. Daudzos gadījumos arī tā jēga nav īsti skaidra. Ja runā par *kaitinošo reklāmas formātu*, vai te domāta jaunā nozīme vai formāts tradicionālā nozīmē?

Stilistiski disonējošas, tāpēc nepieņemamas šķiet vārdkopas *dziesmas aplīgošanas formātā, darbošanās trīs organizāciju formātā* un īpaši *ar formātu kablā* (tā par grupu «Cosmos» pirms brauciena uz Eirovīzijas konkursu raksta «Diena»).

Satura izplūdināšana, robežu pārbīde vai nojaukšana nereti notiek arī stilistisko un vērtējošo nozīmju līmenī.

Ja autors, pārkāpjot stilistiskos ierobežojumus, ir vēlējies pārsteigt vai pat šokēt lasītāju vai klausītāju, katrā atsevišķā gadījumā jāvērtē, vai rezultātā ir vairāk iegūts vai zaudēts. Taču, ja šādas manipulācijas notiek regulāri un ilgstoši ar vienu un to pašu vārdu, acimredzot kaut kas ir mainījies vai pašlaik mainās šā vārda uztverē un vērtējumā.

Tāpat kā *projekts* un *formāts*, pēdējā laikā plašsaziņas līdzekļos nerierasti aktīvs ir arī vārds *bilde*.

Bilde ir sens aizguvums no vācu valodas un, laika gaitā rodoties tādiem vārdiem kā *attēls*, *glezna*, *fotogrāfija*, *ilustrācija* u. c., kļuvis par sarunvalodas vārdu ar nievājošu (tātad negatīvu) nokrāsu. Īsti neitrāls šis vārds šķiet vienīgi terminoloģiskajā vārdkopā *bilžu grāmata*.

Ja tagad raksta par reklāmu, ka *tā ir skaista bilde*, šis vārds varētu būt vietā, bet apgalvojums *skatītājs aplūko izstādītās bildes* mākslinieku visdrīzāk pazemo.

Vārds *bilde* attiecībā uz gleznu (vai citu tēlotājas mākslas objektu), manuprāt, salīdzināms ar vārdu *pantiņi* attiecībā uz dzeju. Kad Amanda Aizpuriete saka «mani pantiņi» vai Raimonds Staprāns stāsta, ko viņš dara, «lai bilde būtu efektīgāka», tās ir viņu tiesības. Te ir nevērība, pieticība, varbūt zināma paškritikas deva (tāpat kā vārdos *māļēt*, *taisīt*, ko dažreiz lieto mākslinieki). Bet vai citam ir tiesības šādi noniecināt mākslinieka darbu?

Stilistisko robežu nojaukšanu valodā (tāpat kā mākslā) var skaidrot kā mūsdienās neizbēgamu procesu, taču vienlaikus tas nozīmē arī valodas jēdzieniskās diferenciācijas spējas un izteiksmes spēka mazināšanos. Vēl nesen bija iespējams runāt par dažādām mākslinieciskuma pakāpēm, arī iztiekot bez apzīmētājiem: *dzeja* un *pantiņi*, *gleznas* un *bildes* — novērtējums ietverts jau pašā vārdā. Taču attiecībā uz vārdu *bilde* ar tā ārkārtīgi lielo sastopamības biežumu tāda iespēja jau kļūst apšaubāma: bieži lietojot šo pazemināta stila vārdu neitrālā nozīmē, tas strauji zaudē savu pozitīvo stilistisko un vērtējošo potenciālu, un lasītājs izjūt vairs tikai tā stilistisko neiederību.

Pārmaiņas vārdu nozīmju struktūrā un stilistiskajā vērtējumā ir neizbēgamas un notiek nepārtraukti. Tas ir nepieciešams, lai valoda spētu aptvert un atspoguļot mainīgo realitāti. Taču reizēm šīs pārmaiņas notiek it kā pretējā virzienā, padarot īstenības atspoguļošanu un sazināšanos grūtāku.

1. Stengrevica, M. Latviešu valodas aktuālās problēmas. LU Latviešu valodas institūts. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, Nr. 1, 2005, 6.–10. lpp.

Dace Strelēvica

Kursīvs un pēdiņas kā «nestandarta» leksikas iezīmētāji Latvijas presē

Pirms vairākiem gadiem publicēju savu pētījumu «Hiperkorekta pašcenzūra vārda lietojumā: ar kursīvu iezīmētā «neliterārā» leksika dažos Latvijas žurnālos» (10). Tagad, aicināta dot savu ieguldījumu krājuma «Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi» 2. numura veidošanā, es ar interesi atgriežos pie šīs tēmas, lai paraudzītos, kas piecu gadu laikā šai ziņā ir mainījies un kas palicis pa vecam. Vai joprojām žurnāli čum un mudž no lasītājam neizprotamiem kursivējumiem, kas iezīmē gandrīz vai katru otro pārnestā nozīmē lietoto vārdu, vai arī situācija ir uzlabojusies? Tāpat kā iepriekšējā publikācijā, centīšos aplūkot šo parādību ne vien no leksikas un stilistikas, bet arī no savas specialitātes — sociolingvistikas viedokļa.

Vispirms jāpaskaidro virsrakstā minētais termins *kursīvs* — tas ir teksta salikums slīpā šriftā. (Izdevniecības darbinieku ikdienā *kursīvs*, gluži dabiski, ir viens no visbiežāk lietotajiem terminiem, taču ārpus grāmatizdošanas un valodniecības vides gadījies sastapt daudz cilvēku, īpaši jauniešu, kuri šo terminu acīmredzot nepazīst un runā tikai par «slīpo druku», «slīpajiem burtiem», «slīprakstu» u. tml. vai pat «italiku». Iespējams, tāpēc, ka darbā ar datoru cilvēki saskaras tikai ar kursīva angļu apzīmējumu *italics*.) Savukārt darbību «salikt kursīvā» grāmatizdevēji mēdz izteikt ar terminu *kursivēt* (vai profesionālismu *kursināt*).

Kursīvs ir salikuma veids, bet pēdiņas — pieturzīme. Taču to izmantojums daudzos gadījumos ir visai līdzīgs. Ar kursīvu tradicionāli izceļ tekstā iekļautus citvalodu vārdus vai frāzes (piemēram, «atzīt neatkarību *de iure* un *de facto*»); daiļliteratūrā, publicistikā un citos teksta veidos — kontekstā īpaši izceļamos vārdus, kas runājot tiktu uzsvērti ar intonācijas palīdzību («kāpēc tu to nedariji?»); vārdnīcās — dažādus paskaidrojumus (*disk.*; *sar.*); zinātniskajā un mācību literatūrā — paskaidrojamos terminus, uzskaitītos piemērus («nekārtnie darbības vārdi ir *būt*, *dot*, *iet*») utt. Pēdiņas, kā raksta

Brigita Ceplīte un Laimdots Ceplītis, liek tiešo runu, nosaukumus un pārnestā nozīmē lietotus vārdus (3, 181. lpp.). Jāprecizē gan, ka te acīmredzot nav domāts jebkurš pārnestā nozīmē lietots vārds jebkurā gadījumā, bet, piemēram, vārds, kas ironiski lietots pretējā nozīmē (kā autoru minētajā piemērā «Tas gan bija «gudri» darīts») vai arī šķietami nesaderīgā kontekstā. Arī Valentīna Skujiņa norāda: «Tā kā vārda nozīmes pārnese ir dabisks valodas attīstības process, parasti nozīmes pārnese atspoguļošanai pēdiņas nelieto...» (8, 105. lpp.) (Taču, kā redzēsīm tālāk, aplūkojot piemērus, daudzi rakstītāji to – gluži nevajadzīgi – tomēr dara.)

Ir gan arī konteksti, kur gandrīz pilnīgi izskaustas gan pēdiņas, gan kursīvs, – piemēram, publikāciju virsraksti plašsaziņas līdzekļos. Ja grāmatas, filmas vai organizācijas nosaukums virsrakstā nav izcelts ne ar pēdiņām, ne ar kursīvu (it sevišķi, ja uz nosaukumu nevar norādīt arī lielais sākumburts), reizēm rodas pārprotams vai komisks teksts, piemēram, «BILA VIOLAS MĪLA UN NĀVE» (viss virsraksts ar lielajiem sākumburtiem) [«Kultūras Diena»]. Tekstā atklājas, ka Bils Viola ir mākslinieks, bet «Mīla un nāve» – viņa darbu cikls, nevis biogrāfiski notikumi. Vai cits virsraksts: «Idiotam visvairāk nomināciju» [«Diena»]; «Idiots» šai gadījumā ir izrādes nosaukums...

Ir dzirdēts arguments, ka virsrakstā lietot pēdiņas vai kursīvu neļaujot «tehniski iemesli». Taču dažreiz tas tomēr izrādās iespējams, piemēram, «Prāmjēm iedod «kurvīti»» [«Dienas Bizness»] vai «Bērnu traumas – «paldies» pieaugušajiem» [«Diena»] (tai pašā laikraksta numurā, kur «idiota nominācijas»).

Taču visbiežāk šodien var vērot, ka kursīvs ir gandrīz pilnīgi pārņemis pēdiņu funkcijas – ne tikai pēdiņu pareizajā lietojumā (piemēram, kursīvā tagad saliek gan dažādus nosaukumus, gan citākus, gan reizēm arī tiešo runu), bet arī kļūdainajā (pārspilējumos ar dažādu it kā «ārpus normas» lietotu vārdu izcelšanu). Neliela piebilde par virsrakstā lietoto terminu «nestandarta» leksika. Pirmkārt, tāpat kā Ina Druvietē¹ un vairāki citi valodnieki, kā precizāku un neitrālāku sinonīmu Latvijā pazīstamajam apzīmējumam *literārā valoda* es parasti lietoju terminu *standartvaloda* un attiecīgi arī – kā sinonīmus terminam *neliterārs* – terminus *nestandarta-* (angļu *non-standard*) vai

¹ Sk., piemēram, I. Druvietes tulkotos sociolingvistikas klasiķu darbu fragmentus un ievadrakstus tulkojumiem žurnāla «Kentaurs XXI» 2003. gada aprīļa numurā.

substandarta- (*substandard*; Andrejs Veisbergs to tulko arī ar vārdu *zemstandarts* (13, 127. lpp.)). Otrkārt, pēdiņas te izmantotas tāpēc, ka rakstā aplūkotajos gadījumos apzīmējumu *nestandarta leksika* ne vienmēr var uzskatīt par objektīvu, tas atspoguļo galvenokārt kursīva lietotāju attieksmi.

Pirms pārejam pie konkrētu piemēru aplūkošanas, interesanti piebilst, ka nevietā lietots izcēlums nav īpaši jauna problēma Latvijas plašsaziņas līdzekļos – jau 20. gadsimta 80. gados lasītāja V. Strazdiņa savā vēstulē kādai avīzei izteikusi izbrīnu, kāpēc dažviet nepamatoti likti pēdiņās tādi pārnestā nozīmē lietoti vārdi kā *bagāts* (ar *pēcnācējiem*), *aprakt* (*cerības*), *iejūgt* (*darbā*) u. tml. (9).

Tālāk rodamajā pārskatā izmantoti piemēri no 2006. gada publikācijām. Nav aplūkoti gadījumi, kad kursīvs ir ne vien loģiski un tradicionāli pamatots, bet arī obligāti nepieciešams – piemēram, citvalodu frāžu izcelšanai («*Oh my God*, kāpēc man to visu vajag?» [«Marta»]; «Biezais .. parāda ar pirkstu uz pušķiem: «*Davai etot, etot, etot...*»» [«Sarunas par To»]).

Papildinot mana 2002. gadā publicētā pētījuma shēmu (10, 449.–451. lpp.), kursīva (un retumis pēdiņu) lietojuma vairāk vai mazāk strīdīgos gadījumus (sākot ar loģiskākajiem, pamatotākajiem un beidzot ar pilnīgi nepamatotiem) Latvijas žurnālos un laikrakstos 2006. gadā var iedalīt piecās grupās.

1. grupa – iestāžu, organizāciju, grāmatu, filmu, pasākumu utt. nosaukumi

Nosaukumos pēdiņu lietojums ir latviešu valodas tradīcija (faktiski – norma), bet arī kursīva lietojums loģiski ir vairāk vai mazāk pieņemams – ja par pieņemamu atzīstam «vecmodīgo» pēdiņu no maiņu ar «moderno» kursīvu bez redzama iemesla. Pilnīgi iespējams, ka daudzus plašsaziņas līdzekļu autorus un redaktorus ir vadījis tieši šāds apsvērums.

Kursīvs nenoliedzami ir atbalstāms gadījumos, kad nosaukums ir svešvalodā:

«Arī *Lexus* džipu man nevajag.» [«Marta»]

«.. grupa *Spice Girls* ..» [«Marta»]

Taču daudzi autori kursīvē arī tos nosaukumus, kurus veido latviešu valodas (vai latviskoti) vārdi:

«Bez *Gūtenberga* man ir arī izdevniecība *Elpa* ..» [«Marta»]

«Akcija *Policists, kuram es uzticos ..*» [«Marta»]

«.. kultūras namā *Imanta ..*» [«Marta»]

Reizēm gan lietotas arī pēdiņas, gluži kā senāk:

«Starptautiskajā precību aģentūrā «Baltijas lēdija» ..» [«Ieva»]

«.. vārdi no «Prāta vētras» dziesmas ..» [«Ievas Stāsti»]

Tomēr tai pašā žurnāla numurā sastopams gan kursīvs, gan abu šo izcēluma veidu apvienojums, kā arī vēl trešais izcēluma veids – vārda rakstījums ar lielajiem burtiem:

«*Mikrofona* dziesmu aptaujas ..» [«Ievas Stāsti»]

« .. vienīgais *IEVAS Stāstu* numurs ..» [«Ievas Stāsti»]

«Decembra konkursa «*Dāvana tev!*» uzvarētājus paziņosim ..» [«Ievas Stāsti»]

«Konkurss notiek sadarbībā ar firmu ADE .. Būs .. balvas – *PRIMAVERA* komplekti ..» [«Ievas Stāsti»]

Jāsecina, ka konsekvence nav plašsaziņas līdzekļu veidotāju stiprā puse.

2. grupa – neliterārā jeb nestandarta leksika

Šai grupā ietilpst sarunvalodas un slenga vārdi (ieskaitot neitrālās leksikas vārdus, kas lietoti ar sarunvalodisku vai neliterāru nozīmi), barbarismi (kā tradicionālajā latviešu valodniecībā dēvē nevēlamos aizguvumus), apvidvārdi un citi vārdi, kurus nevarētu uzskatīt par neitrālo leksiku. Vispār, kā savulaik konstatējusi arī Laura Tidriķe, «latviešu valodniecībā nav vienotas izpratnes sarunvalodas jēdziena skaidrojumā» (12, 10. lpp.). Turklāt leksikas slāņu un grupu robežas, kā arī vārda piederība pie noteikta stila un līdz ar to atbilstība konkrētam teksta tipam ir diezgan mainīga un nenoteikta parādība, jo literārajā valodā jeb standartvalodā pastāvīgi ienāk vārdi no citiem valodas paveidiem.

Savā iepriekšējā pētījumā par kursīva izmantojumu konstatēju, ka daži ļoti bieži lietoti vārdi sieviešu žurnālos gandrīz vienmēr tiek kursivēti – piemēram, *foršs* (un atbilstošais apstākļa vārds *forši*), *smuks* (un *smuki*), arī sarunvalodiskā nozīmē lietotie vārdi *baigi* un *šausmīgi* (10, 449. lpp.). Arī pašlaik vērojams gluži tas pats (kaut gan vispār ar gandarījumu jāatzīst, ka nepamatoto un uzmācīgo kursivējumu Latvijas žurnālos tagad, kā šķiet, ir mazāk nekā pirms pieciem gadiem!). Barbarismu pētnieks Ojārs Bušs 2005. gadā atzīst, ka «vārds

foršs joprojām ir visbiežāk lietotais neliterārais ģermānisms latviešu valodā» (2, 42. lpp.). (Atsevišķa pētījuma vērtā būtu šā vārda vēsture un lielā popularitāte (un reizēm tikpat lielais nicinājums no pūristu puses), ko tas bauda latviešu valodas runātāju sabiedrībā. Starp citu, senākais avots, kur esmu redzējusi vārdu *forši*, ir Augusta Deglava 1896. gadā sarakstītais stāsts «Zeltenīte» (4, 71. lpp.). Iespējams, ir vēl senāki!)

Tālāk — daži kursivētas nestandarta leksikas piemēri no 2006. gada žurnālu numuriem (iepriekš minētie visbiežāk sastopamie vārdi, kas arī kursivējuma ziņā ir ārpus konkurences, piemēros nav atspoguļoti).

«Tagad te visā valstī *rullē* jaunieši.» [«Marta»]

«.. *riktīgas* sporta skolas ..» [«Ieva»]

«Sanktpēterburgā pasaules *čempī*, kur 2000. gadā *vinnējām* Krieviju ..» [«Ieva»]

«.. matos iesēju krāsainas *bantes* ..» [«Ieva»]

«.. kamēr *trubas* remontā ..» [«Sarunas par To»]

«Lai kāds no mums atkal nejūtas *piečakarēts* ..» [«Sarunas par To»]

«.. *andele* gāja labi ..» [«Sarunas par To»]

«.. izkāpj ārā *biezais*.» [«Sarunas par To»]

«Kas gan man te ar jums, *lūzeriem*, kopīgs?» [«Marta»]

Interesanti, ka reizēm žurnālists apjūk, meklējot tekstā kursivējamus vārdus, un izceļ gluži «nekaitīgu», neitrālu vārdu, bet īsto sarunvalodas vārdu vai barbarismu atstāj neaiztiktu (neizceltais vārds piemērā pasvītrots):

«Smukumam esam dažus *mūžzaļos* sastādījuši.» [«Ieva»]

Retumis tai pašā funkcijā lietots nevis kursīvs, bet pēdiņas:

«.. vīrietim rada sajūtu, ka viņš ir «stārs» ..» [«Ieva»]

«Pamanu, vai sejas «mālējums» ir akurāts ..» [«Cosmopolitan»]

Un atkal, gluži raksturīgi Latvijas plašsaziņas līdzekļiem, arī šādā kursīva (vai pēdiņu) lietojumā bieži vērojama nekonsekvence. Piemēram, sarunvalodas vai slenga vārdi vienā un tai pašā rakstā ir gan kursivēti, gan nekursivēti un arī citādi neizcelti (neizceltie vārdi piemēros pasvītroti):

«Bundzinieks, akordeonists un trompetists bija *nolūzuši*.» [«Privātā Dzīve»]

«.. aicināja kļūt par *stukaču*.» [«Privātā Dzīve»]

«Viņi visi bija baigie metēji.» [«Privātā Dzīve»]

«Piezvanīju pazīstamiem džekiem ..» [«Privātā Dzīve»]

Reizēm varētu diskutēt, vai aplūkojamais vārds būtu uzskatāms par sarunvalodas elementu (leksiskā, gramatiskā vai vēl citā ziņā), piemēram:

«Un varam jau tagad sacīt *viskautko* ..» [«Ieva»]

.. par svētkiem, kurus taču nesvinam jau *n-tos* gadus.» [«Ieva»]

«Skrien *entās* stundas ..» [«Marta»]

Kontrahētā forma *viskautkas* (parasti, protams, kursivēta) presē parādās bieži, bet katrā šādā gadījumā jāpriecājas, ka vismaz nav veicināts modes vārda – divvalodu hibrīdformas *dajebkas* – uzvaras gājiens. Darinājums *n-tais* jeb *entais* ir savdabīgs atvasinājums no matemātiskā simbola *n*, kas apzīmē nenoteiktu skaitu. (Te varētu iebilst pret tradicionālo viedokli, ka skaitļa vārds ir vārdšķīra, kas pilnībā pieder pie neitrālās, vispārlietojamās leksikas (7, 144. lpp.). Jau minēto *n-tais* jeb *entais*, kā arī vārdu *padsmīt*, manuprāt, var uzskatīt par sarunvalodiskiem skaitļa vārdiem.)

Aplūkojot šīs grupas piemērus, gribētos ierosināt preses darbiniekiem saskaņā ar tradicionālo praksi labāk izvēlēties pēdiņas nekā kursīvu, norādot uz nestandarta vārda apzinātu lietojumu ar konkrētu stilistisku motivāciju (tāds ir, piemēram, vārds «trubās» iepriekš citētajā frāzē no redaktora slejas žurnālā «Sarunas par To»). Savukārt, ja konteksts ir brīva un neformāla intervija ar cilvēku, kura runā bieži parādās nestandarta leksika un nepareizas gramatiskās formas, izcēlumus nevajadzētu lietot vispār: tas nevajadzīgi saraibina tekstu, taču galvenais – nebūtu ētiski šādā veidā «cenzēt» citas personas valodu. Turklāt, kā jau minēts sākumā, kursīvu tradicionāli lieto arī intonativā uzsvara norādīšanai rakstītā tekstā, tāpēc nebūtu vēlams kursivēt vārdus, kas attiecīgajā izteikumā nav intonatīvi uzsvērti.

3. grupa – frazeoloģismi

2002. gada pētījumā es atsevišķā grupā aplūkoju arī kursivētus frazeoloģismus. Frazeoloģisms saskaņā ar Alises Lauas definīciju ir tradicionāls vārdu savienojums ar semantisku uzslāņojumu, kura dēļ savienojuma kopnozīme izsaka ko citu, nevis to, kas izriet no komponentu atsevišķajām nozīmēm (5, 6. lpp.). Frazeoloģismi parasti nav jāizceļ ne ar pēdiņām, ne vēl jo mazāk ar kursīvu.

Gadījumos, kad frazeoloģisma nozīme bez izcēluma šķiet pārāk tieša vai pārprotama, varētu atbalstīt pēdiņu lietojumu, bet ne kursīvu kā nākamajos divos piemēros:

«.. vairojot lepnumu par savu *mazo Parīzi*.» [«Republika.lv»]

«.. *varžu* [laikam domāts «vārnu»! – D. S.] *kājiņas* ap acīm.» [«Marta»]

Katrā ziņā piemēru ar nevajadzīgi izceltiem frazeoloģismiem gan kursīvā, gan pēdiņās arī 2006. gadā Latvijas presē ir daudz:

«.. komplimentēja *sabiedrības krējumam* ..» [«Republika.lv»]

«Pēteris ir cilvēks ar *spēcīgu mugurkaulu* ..» [«Tikšanās»]

«.. spēšu no *nelaimes čupiņas* pārvērsties par skaistu .. māmiņu.» [«Marta»]

«To viņai regulāri atgādinām un *velkam uz zoba*.» [«Marta»]

«.. pārliecinājusies .. «uz savas ādas.»» [«Rīgas Balss»]

«.. pārdomas «salikt pa plauktiņiem» palīdzēs saruna ..» [«Mans Mazais»]

«.. tādējādi «maksājot nodevas» sabiedriskajai ēkas funkcijai.» [«Rīgas Balss»]

Dažreiz žurnālists ir neloģiski izcēlis tikai daļu no frazeoloģisma (neizceltā daļa piemēros pasvītota):

«Tajā brīdī tu vari *staigāt pa sienām* ..» [«Marta»]

«*Strīda* «ābols» ir .. atsaīšu stiprinājumi.» [«Diena»]

Reizēm nav viegli izšķirt, vai attiecīgā konstrukcija ir īsts frazeoloģisms vai vienkārši metafora, bet izcēlums (šai gadījumā ar pēdiņām) tik un tā ir lieks:

«.. bērni «savicina spārnus» un – prom ir.» [«Ieva»]

Līdzās tradicionālajiem frazeoloģismiem tekstos tiek kursivēti arī dažādi populāri, jau folklorizējušies citāti vai alūzijas, kas arī gandrīz kļuvuši par idiomām vai frazeoloģismiem. Par to, vai izcēlums vispār nepieciešams, varētu diskutēt katrā gadījumā atsevišķi, bet izcēlumam piemērotākas visādā ziņā būtu pēdiņas, nevis kursīvs:

«.. nopirku *nenoskārstai vajadzībai*.» [«Marta»] – citāts no dziesmas «Brūklenājs» ar Matīsa Kaudzītes vārdiem.

«.. veidot attiecības, *līdz nāve mūs šķirs* ..» [«Marta»] – citāts no anglofonajās zemēs lietotās laulību formulas, kas pie mums pazīstama no filmu un grāmatu tulkojumiem.

«.. aizsargvalnis pret *oranžām revolūcijām*.» [«Republika.lv»] – alūzija uz t. s. Oranžo revolūciju Ukrainā 2004. gadā.

4. grupa – vārdi ar nozīmes pārnēsumu

Nākamā grupa ir gluži neitrāli vārdi, kuri lietoti kādā no savām pārnēsajām (sekundārajām) nozīmēm vai iegūst vairāk vai mazāk pārnestu nozīmi kontekstā.

Ļoti reti ir gadījumi, kad izcēlumu – kursīvu vai pēdiņas (kas būtu piemērotākas) – attaisno ironisks lietojums pretējā nozīmē vai humoristisks lietojums nesaderīgā kontekstā:

«Kā reaģēt uz *laipnajiem* kaimiņienes komentāriem?» [«Marta»]

«.. nav jāvelta garās stundas nagu *remontam*.» [«Marta»]

«No manas prasmes runāt ar cilvēku atkarīgs mans *business*.» [«Sarunas par To»] – šajā gadījumā *business*, šķiet, domāts kā humoristiski lietots vārds, jo rakstā ir runa par puķu pārdošanu uz ielas, nevis «nopietnu» biznesu.

Parasti izcēlums šīs grupas vārdiem lietots bez jebkādas vajadzības:

«.. «noķert» mirkli, kad parādās īstās sajūtas.» [«Ieva»]

«.. daudzi cilvēki pat darba laiku *nosēž* šajā portālā.» [«Sarunas par To»]

«.. esi «uzlikusi» savam dēlam tādas kā pseidopartnerattiecības.» [«Ieva»]

«.. sniega segas biezumu .. «uzaudzēt» līdz 40 centimetriem.» [«Rīgas Balss»]

Autoriņiem aizdomīgas likušās pat stabilas, valodas sistēmā sen nostiprinājušās un parasti vārdnīcās jau fiksētas vārdu sekundārās nozīmes, kas veidojušās uz nozīmes pārnēsuma vai paplašinājuma pamata:

«.. *spiež* sajūta, ka gadu nav maz.» [«Marta»]

«.. pragmatisku skatījumu un *sausu* analīzi ..» [«Republika.lv»]

«.. tā ir vieta, kurā tika *nomests* Otrā pasaules kara desants.» [«Republika.lv»]

«Es arhīvu sarakstos *uzdūros* daudziem holandiešu vārdiem ..» [«Republika.lv»]

«Mobilais *nestrādāja*.» [«Marta»] – šeit acīmredzot vārda *nestrādāt* attiecinājums uz nedzīvu objektu uzskatīts par personifikāciju.

«.. nekas nemainījās pat pēc 37 kilogramu *nomešanas*.» [«Marta»]

«Bāra lete *pāriet* plauktā ..» [«Māja»]

Dažreiz grafiskais izcēlums ir lieks jau tāpēc vien, ka uz vārda vai vārdkopas «īpašo statusu» jau norāda citi teksta elementi (piemēros tie pasvītroti):

«.. tā saucamo «stipro sieviešu» feministiskā propaganda.» [«Ieva»]

«.. mēs savā ziņā «veidojam attiecības» ar mantu.» [«Cosmopolitan»]

«.. vīrietis it kā «apreibinās» no paša darbošanās procesa.» [«Cosmopolitan»]

Šajā grupā aplūkoto vārdu izcēlums tekstā ir pretrunā ar latviešu valodas tradīciju un turklāt ir absolūti nepamatots. Pretēji viedoklim, kuru pauž visiem zināmais radioaidījums ar leģendāro refrēnu «Kļūda, kļūda, kļūda!»², latviešu valodā, tāpat kā jebkurā valodā, daudzi vārdi tiek lietoti nevis ar sākotnējo, tiešo nozīmi, bet gan ar pārnestu, paplašinātu, sašaurinātu vai citādi laika gaitā mainījušos nozīmi, un tā nav nekāda novirze (vēl jo mazāk kļūda!).

Dažreiz redzam nekonsekventu izcēluma lietojumu (un nelietojumu) viena preses izdevuma, viena raksta un pat viena teikuma ietvaros (neizceltie vārdi piemēros pasvītroti):

«Organisms pats izvēlas, uz kuru ķermeņa daļu šīs aminoskābes *sūtīt*. Ja tev ir izteiktas krunciņas, tad tieši uz šīm krunciņām *dosies darbā* aminoskābes. [...] Tai [= ādai] nav papildus *jānopūlas*, lai .. skābekli sadalītu.» [«Marta»] — te rakstītājs acimredzot jutis vajadzību īpaši izcelt vārdus, kas norāda uz personifikāciju, bet ne visus.

«.. runājot par zalo tirgu .. [...] .. tam, ko piedāvā *zaļie* un pārējie tirgotāji.» [«Una»] — iespējams, šeit vārdkopa «zaļais tirgus» likusies neitrāla, bet «zaļie tirgotāji» — sarunvalodisks atvasinājums no tās.

«.. kam jūs pieslēdzaties, kad dzīve spiež pie zemes?» [«Republika.lv»]

5. grupa — neitrāli vārdi tiešā nozīmē

Visbeidzot — kursīva (vai pēdiņu) lietojuma gadījumi, kas ir visneizprotamākie, t. i., visneloģiskākie. Runa ir par neitrāliem, tiešā nozīmē lietotiem vārdiem, kam (arī spriežot pēc konteksta) nekāds grafisks izcēlums nebūtu vajadzīgs:

«.. noklusēju savu *ģimenes stāvokli* ..» [«Marta»]

«Jebkuras attiecības .. pieaug tieši *caur krīzēm*..» [«Marta»]

«.. neizpaust manu *noslēpumu*..» [«Marta»]

² Jāņa Kušķa aizsāktais radioaidījums «Mūsu valoda», kurā kopš 2002. gada darbojas Silvija Mīze (elektroniskās skaidrojošās vārdnīcas lomā) un Mārcis Manjakovs (pamācāmā reportiera lomā).

«.. ja es *palikšu vecmeita*.» [«Marta»]

«.. procedūra, kas ļaus samazināt dubultzodu, ir *parafīna vannīnas*.» [«Marta»]

«Veipānu pāris .. nav regulāri *baznīcā gājēji*.» [«Republika.lv»]

«.. soma, kurā ir *viss dzīvei nepieciešamais* ..» [«Una»]

«Airisai ir diezgan sveša *rūpēšanās* tiklab par cilvēkiem, kā par lietām.» [«Una»]

«.. vienā no galvenajiem satiksmes drošības «rādītājiem» — bojāgājušo skaita attiecībā pret miljons iedzīvotājiem — esam gan izkustējušies no tradicionālās pēdējās vietas ..» [«Rīgas Balss»]

«.. spilgtākā virsotne ir *oskarotā* filma ..» [«SestDiena»] — iespējams, vārds *oskarots*, kas ir samērā jauns atvasinājums, šķitis «nestandarta» vārds.

Mēdz būt arī nekonsekvents izcēluma lietojums resp. nelietojums (neizceltais vārds piemērā pasvītrots):

«.. necenšas savus lasītājus *šokēt* ..» un tai pašā žurnāla numurā «Dens Sjao Pins apmeklēja Bangkoku .. un bija *šokēts* ..» [«Republika.lv»]

Tagad, kad esam īsumā aplūkojuši nepamatota izcēluma lietojuma paraugus vairākos Latvijas žurnālos un laikrakstos, varam pievērsties situācijas analīzei un mēģināt atrast šīs parādības cēloņus. Skaidrs ir viens — pieredze un visi aplūkotie piemēri rāda, ka rakstītāji apzinās kaut kādu atšķirību starp vārdiem, kurus viņi savā tekstā izceļ, un neitrāliem vārdiem. Neliela atkāpe par cilvēkiem, kuri šīs atšķirības saskata un mēģina norādīt arī ar formāliem līdzekļiem. (Katrā ziņā tie, kas izlemj par kursīva lietojumu žurnālos, bieži vien nav paši autori — par to pārliecinājos, kad manā vēstulē, kas tika publicēta žurnālā «Marta» (17.02.06.), bija uzradušies kursīvi, kurus es pati nebiju likusi...) Dažiem žurnāliem, piemēram, «Sievietei», ir literārā redaktore (kaut gan rakstu kvalitāte šai žurnālā bieži liek par to šaubīties...); «Ievas Stāstiem» ir gan redaktore, gan korektore; «Martai» ir galvenā konsultatīvā redaktore ar vietniecēm un korektore; «Republikai.lv» ir galvenā redaktore, kultūras redaktore, literārais redaktors un korektore, utt. Ērtības un īsuma labad, runājot par šiem cilvēkiem, dēvēsim tos par žurnālistiem.

Kā uzsver britu valodnieki Džeimss Milrojs (*James Milroy*) un Leslija Milroja (*Lesley Milroy*), «vienkāršie cilvēki (t. i., nevalodnieki) ir

raduši izteikt vērtējošus spriedumus (*value judgments*) par valodu jau kopš neatminamiem laikiem» (6, 12. lpp.). Tipiskais dažādu valodas parādību vērtētājs parasti ir preses lasītājs. Milroji, piemēram, ir pētījuši Lielbritānijā jau kopš viduslaikiem pastāvošo «sūdzēšanās tradīciju» (*complaint tradition*) – parādību, kad cilvēki raksta vēstules plašsaziņas līdzekļiem, sūdzoties par dažādām novērotām valodas kļūdām. Arī Latvijā šī parādība, kaut arī pastāv īsāku laiku, ir ļoti izteikta. Pauls Bankovskis, pats nebūdam valodnieks, kādā rakstā izsaka izbrīnu par «valodas meža sanitāriem», t. i., kļūdaino vai nelatvisko vārdu uzrādītājiem un kritizētājiem laikraksta «Diena» internetversijas komentāros (1). Taču patiesībā izbrīnam nav pamata. Preskriptivisms (centieni kontrolēt valodas lietojumu, vērtējot valodas parādības kā «pareizas» vai «nepareizas») un pūrisms (cīņa pret svešvalodu vai citu valodas paveidu ietekmi uz standartvalodu) ir dabiskas parādības, kas vairāk vai mazāk plaši sastopamas ikvienā valodas kolektīvā.

Interesanta un izbrīna vērtā gan ir cita parādība – tas, ka žurnālists vienlaikus kļūst par «nestandarta» elementu lietotāju un vērtētāju, pat kritizētāju. Iepriekšējā šīs parādības pētījumā es to nosaucu par hiperkorektu pašcenzūru (hiperkorekts – pārspilēti pareizs; tāds, kas jau pārkāpj pareizības robežu un kļūst nepareizs)³. Tik tiešām, žurnālists praktiski cenzē pats sevi: vispirms viņš demonstrē savu (pašaprāt) izaicinošo attieksmi, lietojams vārdu, kuru uzskata par novirzi no normas, bet pēc tam – pūristisku attieksmi, izceldams šo vārdu ar kursīvu (vai pēdiņām) un tādējādi marķēdam to kā neiederīgu, «nepareizu». (Un žurnālistu pašvērtējums un pašlabojums reizēm mēdz izpausties patiešām interesanti. Piemēram, kādā «Ievas» numurā (11.01.06.) uz pirmā vāka ir raksta pieteikums «Kā *nepazaudēties* daudzajās dzīves lomās». Krieviskā, latviešu standartvalodas normai neatbilstošā forma ir kursivēta. Tālāk, satura rādītājā, tas pats virsraksts labotā variantā jau ir «Kā nepazaudēt sevi daudzajās dzīves lomās». Savukārt lappusē, kur ievietots pats raksts, tā virsraksts ir jau pavisam cits: «Meklēju sevi. Lūdzu atsaukties!» Acīmredzot arī otrs variants žurnālistam tomēr nav licies piemērots?)

Kādus secinājumus var izdarīt no šīs situācijas? Pirmkārt, varētu jautāt, vai kursīva un pēdiņu lietojums leksikostilistisko atšķirību iezīmēšanai ir joma, kurā katrs rakstītājs var justies brīvs, vai arī tajā jāievēro kādas normas (vai vismaz konsekvence). Domāju, ka tomēr

³ Par hiperkorekcijas jeb hiperurbānisma jēdziena lietojumu šādā plašākā nozīmē sk. arī (11).

jāievēro. Runa nav par stilistisko līdzekļu izvēli, kas, protams, ir katra autora paša ziņā, bet gan par šo līdzekļu grafisko un tehnisko noformējumu. Otrkārt, lai arī ar minēto noformējumu žurnālisti bieži grēko, apsviecams ir fakts, ka daudzos gadījumos (izņemot, protams, šajā rakstā izmantotās klasifikācijas 4. un 5. grupai atbilstošos...) viņi spēj atšķirt dažādus valodas stilus un leksikas slāņus. Jāatceras gan, ka valodas normas pārkāpšana var būt attaisnojama tikai tad, ja tā ir apzināta un veikta ar noteiktu mērķi.

Atliek tikai vēlēties, lai šis raksts nonāktu arī kāda žurnālista rokās un rosinātu to izvērtēt savas latviešu valodas zināšanas un rakstīšanas paradumus.

1. Bankovskis, P. Tādi vārdi. *Diena*, 2006, 12. maijs, 12. lpp.
2. Bušs, O. Pēc 25 gadiem jeb Barbarismi–2005. LU Latviešu valodas institūts. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, Nr. 1, 2005, 39.–46. lpp.
3. Ceplīte, B., Ceplītis, L. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga : Zvaigzne, 1991.
4. Deglavs, A. *Izlase*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1965.
5. Lāva, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. 1. sēj. Rīga : Avots, [b. g.].
6. Milroy, J., Milroy, L. *Authority in Language. Investigating Language Prescription and Standardization*. London : Routledge & Kegan Paul, 1985.
7. Rozenbergs, J. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga : Zvaigzne, 1994.
8. Skujiņa, V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga : Zinātne, 1993.
9. Strazdiņa, V. *Vai mode? – izgriezums no nezināmas, iespējams*, 20. gs. 80. gadu sākumā iznākušas avīzes.
10. Strelēvica, D. Hiperkorekta pašcenzūra vārda lietojumā: ar kursīvu iezīmētā «neliterārā» leksika dažos Latvijas žurnālos. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 6. [laid.], 2002, 447.–454. lpp.
11. Strelēvica, D. Hiperurbānisma jēdziens valodniecībā: URBS (pilsēta) kā pareizības simbols cilvēku apziņā. No: *Antiquitas viva. Studia classica*. 2. [sēj.]. Rīga : Zinātne, 2005, 256.–262. lpp.
12. Tidriķe, L. *Latviešu un vācu jauniešu valoda: kontrastīvais aspekts : promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai*. Latvijas Universitāte. Rīga, 2004.
13. Veisbergs, A. Valodas attīstība, pārmaiņas un kvalitāte. No: Valsts valodas komisija. *Raksti*. 2. sēj. Valodas kvalitāte. Rīga : Valsts valodas komisija, 2006, 118.–142. lpp.

Inta Urbanoviča

Īpašības vārda piedēkļu semantiskais paralēlums

Latviešu valodā ļoti produktīva ir īpašības vārdu darināšana ar piedēkļiem. Vārddarināšanas sistēmā katrs piedēklis ieguvis savu nozīmi, tomēr valodas praksē bieži vērojams derivatīvi atšķirīgu vienas saknes atvasinājumu paralēls lietojums, piemēram, *personisks/personīgs īpašums*, *vienreizējs/vienreizīgs draugs*, *sniegains/sniegots lauks*. Īpašības vārdiem ar internacionālām izskaņām šī valodas īpatnība nav tik aktuāla, bet vārddarināšanā ar mantotajiem piedēkļiem ir daudz paralēluma gadījumu, kas laika gaitā raisījuši diskusijas gan teorētiskā, gan praktiskā aspektā. Parasts lasītājs varbūt bez īpašām emocijām uztvers izteikumu *Lēkšana ar gumiju – tas ir vienreizējs pasākums!*, savukārt lasītājam ar filoloģisku izglītību tas liksies divdomīgs, jo vārda *vienreizējs* gramatikās un vārdnīcās fiksētā pamatnozīme ir 'tāds, ko izdara vai kas notiek vienu reizi, vienā reizē; tāds, kas attiecināts uz vienu reizi, arī tāds, kas noderīgs vienai reizei' (6, 451. lpp.) un precīzai izteiksmei te iederīgāks būtu atvasinājums *vienreizīgs*.

Atvasināto īpašības vārdu semantiskās diferenciacijas un paralēluma problēmai pievērsies jau Atis Kronvalds 19. gadsimtā. Rakstā «Kāds vārds par mūsu tēvu valodu» viņš demonstrē latviešu valodas īpašības vārdu derivatīvās potences, skaidrojot no vārda *ābols* atvasinātus īpašības vārdus ar dažādām izskaņām:

- «ā b o l s: 1) ābolīgs,
2) ābolaiņš (-ains),
3) ābolots,
4) ābolējāds (āboļāds).
- 1) Šim auglim ā b o l i g a smarža (auglis ož pēc ābola).
  - 2) Šī ābele brangi ā b o l a i ņ a (pilna ābolu).
  - 3) Tavs zirgs tumši ā b o l o t s (zirga spalvā tumši laukumi jeb traipēkļi).
  - 4) Šim bumbierim gluži ā b o l ā d s (ābolējāds) veids (bumbieris izskatās gluži pēc ābola).» (3, 416. lpp.)

Samērā plašs apcerējums par īpašības vārdu izskaņām un to lie-tošanu atrodams Kārļa Mīlenbaha rakstu kopojumā «Daži jautājumi par latviešu valodu». Kaut arī K. Mīlenbahs neaplūko visu adjektīvu atvasināšanas sistēmu kopumā, tomēr viņa pētījumā iezīmētas aktuālas valodas prakses problēmas. Jau šajā materiālā redzams, ka daži atvasinātie adjektīvi tiek lietoti paralēli. K. Mīlenbahs mēģina šķirt dažādu darinājumu semantiskās nianses, izmantojot gan citu valodu (īpaši lietuviešu) atbilstes, gan latviešu valodas izlokšņu piemērus, gan paša valodas izjūtu. Viņš uzskata, ka adjektīvu paralēlformas valodas praksē ir radušās jaunākajos laikos, blakus derivatīvi precīziem adjektīviem izveidojot «šaubīgus adjektīvus» (7, 39. lpp.). Piemēram, par vārdiem *vienpusīgs*, *daudzpusīgs* K. Mīlenbahs raksta: «Tādi adjektīvi, kā «vienpusīgs», «daudzpusīgs», bija jau it labi mūsu rakstu valodā iesakņojušies, un pat jau tautas valodā sastopami, te uznāca dažiem šaubas par šādu adjektīvu pareizību; par nepareiziem viņus atzīdami, tie sāka rakstīt vienpusējs, daudzpusējs u. t. t. Še galotne -ējs laikam viņiem šķita pareiza esam tamdēļ, ka vietas un laika substantīviem piebiedrojas dažreiz galotne -ējs. Bet mūsu valodnieki bez šaubām alojušies, domādami, ka vietas vārdi stāv nesamierināmā ienaidā ar galotni -īgs. Sabiedrojas jau vietas vārdi arī it draudzīgi ar galotni -īgs.» (7, 46.–47. lpp.)

Raksta beigās K. Mīlenbahs izsaka zīmīgus vārdus par adjektīvu paralēluma problēmu: «Ar šo beidzam savu apcerējumu par galotnēm -ējs, -īgs, -isks, cerēdami, ka nebūsim vēju ar dūri situši.» (7, 73. lpp.) Šķiet, viens no mūsu dižākajiem valodniekiem jau 19. gadsimta beigās nojauta, ka šī problēma nebūs tik viegli šķetināma.

Šā laika valodnieciskos pētījumos sākās tradīcija morfoloģiski dažādus atvasinājumus no viena un tā paša vārda šķirt semantiski. Īpaši aktīvi šāda izpratne tika kultivēta padomju laikos, kad priekšplānā izvirzījās valodas normatīvais aspekts. Piemēram, periodiskajā rakstu krājumā «Latviešu valodas kultūras jautājumi» regulāri parādījās publikācijas, kurās autori laužija galvu par derivatīvi atšķirīgu vienas saknes īpašības vārdu semantiskā šķiruma kritērijiem. Visi šie raksti bija empīriski pētījumi, kuros trūka plašāka, sistēmiska skatījuma uz šo valodas problēmu.

Arī «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā», līdz šim plašākajā teorētisko atziņu apkopojumā par mūsdienu latviešu valodu, derivatīvi atšķirīgu vienas saknes īpašības vārdu sastatījums parādās sporādiski, analizējot noteiktu atvasinājumu semantiskās atšķirības, piemēram, *kopējs/kopīgs*, *kareivīgs/kareivisks*, *tikumīgs/tikumisks*, *likumīgs/likumisks*, *zālainis/zālīgs*, *vispārējs/vispārīgs*, *vienreizīgs/vienreizējs*,

vienmērīgs/vienmērējs, ilggadējs/ilggadīgs (5, 246.–286. lpp.). Šajā pētījumā autori balstās uz tradicionālo atzinumu, ka derivatīvi atšķirīgiem vienas saknes īpašības vārdiem raksturīga nozīmes diferenciacija, tomēr šis atzinums netiek teorētiski argumentēts.

Līdzīga informācija, tikai kondensētā veidā, atrodama arī citās latviešu valodas gramatikās. Plašs pārskats par latviešu valodas adjektīvu darināšanas sistēmu sniegts Emīlijas Soidas manuskriptā «Vārddarināšana», tomēr arī te nav atrodams nekas novatorisks par atvasināto īpašības vārdu nozīmes diferenciacijas problēmu.

Latviešu leksikogrāfijā derivatīvi atšķirīgiem vienas saknes īpašības vārdiem nozīmes ir šķirtas tikai tajos gadījumos, ja attiecīgs šo leksēmu lietojums ir nostabilizējies valodas praksē, bet problēmgadījumos rādītas visas fiksētās semantiskās nianšes, izmantojot pamatnozīmes un atvasināto nozīmju secības maiņu, piemēram:

«Dabīgs 1. Tāds, kas atbilst (cilvēka) dabai, raksturam; tāds, kurā izpaužas (cilvēka) daba; nemākslots. *Izturēties brīvi un dabīgi. Dabīgs tēlojums.* 2. Dabisks (1, 2, 3).

Dabisks 1. Tāds, kas radies dabā vai eksistē dabā. *Dabiskās pļavas, ganības. Dabiska ūdenskrātuve. Dabiskais zīds. Dabiskā šķiedra.* 2. Atbilstošs dabas likumiem; tāds, ko nosaka dabas likumi. *Dabiska norise. Attēlot ko dabiskā lielumā.* 3. Tāds, kas saskan ar (parādību) dabu, būtību. *Dabiskā notikumu gaita. Dabiska reakcija. Tas ir dabiski un saprotami.* 4. Tāds, kas atbilst (cilvēka) dabai, raksturam; tāds, kas piemīt jau no dabas; paties, īsts, arī nemākslots. *Dabisks humors. Dabiska sejaskrāsa. Izturēties dabiski.»* (4, 164. lpp.)

Līdz šim vienīgais teorētiskais skatījums uz derivatīvi atšķirīgiem atvasinājumiem no viena un tā paša vārda rodams Intas Freimanis grāmatā «Valodas kultūra teorētiskā skatījumā» (2, 104.–111. lpp.). Pēc krievu valodnieku parauga viņa šādus derivātus – skaniskās un morfoloģiskās uzbūves ziņā tuvas, bet semantiski atšķirīgus no vienas saknes darinātus vienas vārdšķiras vārdus – dēvē par paronīmiem (2, 104. lpp.). Arī šajā pētījumā aizstāvēta doma par afiksu semantisko šķirumu, jo visa paronīmu teorija balstās uz morfoloģiski tuvu elementu semantisko diferenciaciju.

Visos minētajos pētījumos dominē uzskats, ka atšķirīga afiksācija nozīmē arī leksēmu semantisko diferenciaciju. Tomēr valodas prakse liecina, ka runātāju apziņā atvasināto vienas saknes īpašības vārdu semantiskā šķiruma kritēriji nav skaidri. Kaut gan latviešu valodā netrūkst normatīvu ieteikumu par šo tēmu, tomēr tas nav līdzējis aptuveni gadsimta laikā definēt precīzus kritērijus, kas palīdzētu skaidri

norobežot semantiski tuvus atvasinātos īpašības vārdus. Arī paši valodnieki, mēģinot skaidrot derivatīvi atšķirīgo vienas saknes īpašības vārdu nozīmes, dažkārt nonāk pretrunā, piemēram, I. Freimane grāmatā «Valodas kultūra teorētiskā skatījumā» paronīmus *dabīgs* un *dabisks* skaidro ar pretstatījumu *dabīgs* (*zīds, kafija*) – *dabisks* (*izturēšanās*) (2, 107. lpp.), savukārt Valentīna Skujiņa grāmatā «Latviešu valoda lietišķajos rakstos» norāda: «Tā, lai uzsvērtu nosaucamā objekta saistību ar dabu (rašanos vai esību dabā), priekšroka dodama formai *dabisks*: *dabiska kafija, dabiskais medus, dabiskie materiāli, dabiska attīstība*.» (8, 59. lpp.)

Nekonsekvences valodas praksē atkal un atkal liek diskutēt par šiem jautājumiem, tāpēc šoreiz palūkosimies uz problēmu no cita viedokļa. Vārdu paralēla lietojuma pamatā ir universāla valodas īpašība – sinonīmija, kas izriet no asimetrijas starp izteiksmes līdzekļu un apzīmējamo nojēgumu daudzumu. Valodas kopēji cenšas izlīdzināt šo asimetriju, izstrādājot normatīvus ieteikumus, taču to likvidēt nav objektīvi iespējams. Tā vietā, lai izmisīgi mēģinātu šķirt praksē sinonīmiski lietotus izteiksmes līdzekļus, vajadzētu pievērst uzmanību tiem faktoriem, kas tuvina šo izteiksmes līdzekļu semantiku. Ja kopīgā ir vairāk nekā atšķirīgā, tad attiecīgo izteiksmes līdzekļu semantiskā diferencēšana normatīvā līmenī kļūst apšaubāma.

Īpašības vārdu sufiksālās darināšanas sistēma ir spilgts piemērs tam, ka paralēli lietotiem atvasinājumiem, kas darināti no viena un tā paša motivētā vārda ar dažādiem afiksiem, bieži vien semantiskā pārklāšanās ir objektīva valodas likumsakarība. Turklāt piedēkļiem dažkārt ir tikai formāla funkcija, jo tie ir nepieciešami leksēmas pārejai citā vārdšķirā, bet ne vienmēr papildina vārda nozīmi, piemēram, atvasinātajos īpašības vārdos *pērngadējs, augšējs, valējs* motivētā vārdu *pērngad, augšā, valā* leksiskā semantika netiek variēta. Ja īpašības vārda darināšanā piedēkļa semantika nav svarīga un piedēkli pievieno motivētā vārdam automātiski kā attiecīgās vārdšķiras formālo rādītāju, valodas praksē var parādīties sinonīmiskas leksēmas, piemēram, adjektīvu *varbūtējs* un *varbūtīgs* atšķirīgie vārddarināšanas piedēkļi neliecina par šo atvasinājumu dažādu semantiku, un tie tiek lietoti kā sinonīmi.

Vārddarināšanas sistēmā konstatējamas noteiktas ar piedēkļiem atvasinātu īpašības vārdu grupas, kuru elementus valodas praksē regulāri lieto paralēli. Plašākās un praktiski nozīmīgākās no tām ir šādas:

- īpašības vārdi ar piedēkļiem *-ain-* un *-īg-*, piemēram, *svelmains/soelmīgs vējš, spokaina/spocīga gaisma, tuksnešaina/tuksnesīga vieta*;

- īpašības vārdi ar piedēkļiem *-ain-* un *-ot-*, piemēram, *akmeņains/akmeņots ceļš, rūtains/rūtots audums, viļņaini/viļņoti mati*;
- īpašības vārdi ar piedēkļiem *-ēj-* un *-īg-*, piemēram, *kopējs/kopīgs īpašums, abpusēja/abpusīga vienošanās, galējs/galīgs izmisms*;
- īpašības vārdi ar piedēkļiem *-īg-* un *-isk-*, piemēram, *dabīga/dabiska izturēšanās, likumīga/likumiska prasība, meistarīgs/meistarisks tēlojums*.

Arī citi īpašības vārdu piedēkļi veido atvasinājumus, kuriem ir iespējams paralēls lietojums, taču citās grupās piedēkļu semantiskais paralēlums neizpaužas sistēmiski, tas vērojams tikai atsevišķos vārdu pāros, piemēram, kā semantiskie paralēlismi tiek lietoti īpašības vārdi *ērmīgs* un *ērmots* (*ērmīgs/ērmots stāsts, ērmīgs/ērmots cilvēks* u. c.), kaut arī visumā piedēkļu *-īg-* un *-ot-* sinonīmija nav izplatīta.

Lai ilustrētu īpašības vārda piedēkļu paralēluma iespējas, tālāk detalizētāk aplūkoti valodas praksē nozīmīgākie gadījumi – piedēkļa *-īg-* paralēlums ar piedēkļiem *-ain-*, *-isk-* un *-ēj-*.

Piedēkļa *-īg-* derivatīvais un semantiskais raksturojums

Īpašības vārdu piedēklis *-īg-* latviešu valodā ir ļoti produktīvs – ar to darināti gan daudzi mantoti vārdi, gan seni aizguvumi (*acīgs, balsīgs, brālīgs, draudzīgs, drosmīgs, ērmīgs, jaunavīgs, jūtīgs, klaidonīgs, lācīgs, milzīgs, mirklīgs, muļķīgs, mutīgs, naksnīgs, pavasarīgs, plecīgs, priecīgs, pūcīgs, spocīgs, sulīgs, zaglīgs, zvērīgs* u. c.). Jaunākos aizguvumos tas nav produktīvs, latviešu valodā ir tikai daži šādi vārdi ar piedēkli *-īg-* (*elastīgs, efektīgs, talantīgs*).

Ar piedēkli *-īg-* var atvasināt īpašības vārdus no visām patstāvīgajām vārdšķirām.

- Visbiežāk īpašības vārdus ar *-īg-* darina no lietvārdiem. Tie var būt
  - 1) atvasinājumi no dzīvū būtņu nosaukumiem (atvasinājums izsaka līdzīgumu kādās aktīvās raksturīgās īpašībās tam, ko apzīmē motivētājavārds):
    - no personu nosaukumiem (*jaunavīgs, brālīgs, draudzīgs, klaidonīgs, zaglīgs, muļķīgs*),
    - no abstraktu būtņu nosaukumiem (*milzīgs, spocīgs, ērmīgs*),
    - no dzīvnieku nosaukumiem (*lācīgs, pūcīgs, zvērīgs*);
  - 2) atvasinājumi no nedzīvū priekšmetu un parādību apzīmējumiem:
    - no priekšmetu nosaukumiem (*sulīgs, pienīgs*),

- no maņu orgānu un citu ķermeņa daļu nosaukumiem (*acīgs, balsīgs, mutīgs, plecīgs*),
- no dabas parādību nosaukumiem (*zibenīgs, vējīgs*),
- no vietu nosaukumiem (*tuksnesīgs, pasaulīgs*);
- no temporālu nojēgumu apzīmējumiem (*pavasariīgs, naksnīgs, laikmetīgs, mirklīgs*);

3) atvasinājumi no lietvārdiem, kas izsaka abstraktu nojēgumu:

- no abstraktas nozīmes lietvārdiem (*nāvīgs, šausmīgs, iespaidīgs, drausmīgs*),
- no psihisku īpašību un attieksmju nosaukumiem (*bailīgs, prātīgs, jūtīgs, priecīgs, drosmīgs*).

Lietvārda motivētie īpašības vārdi ar piedēkli *-īg-* laika gaitā var attālināties no motivētātvārda nozīmes, iegūstot pārnestu nozīmi (*ākīgs, kodolīgs, pamatīgs, sirdīgs, svarīgs*).

- Īpašības vārdus ar piedēkli *-īg-* var motivēt arī kādības adjektīvi:
  - 1) piedēklis *-īg-* atvasinātajam īpašības vārdam var piešķirt pazīmes intensitātes pamazinājuma nozīmi (*pelēcīgs, apaļīgs, vecīgs*),
  - 2) atvasinātais īpašības vārds var izteikt pastāvīgu īpašību (*veselīgs, tīrīgs, slimīgs*),
  - 3) atvasinājums ar *-īg-* var būt absolūts sinonīms motivētātvārdam (*kautrīgs, dubultīgs, modrīgs*).
- Samērā produktīvs piedēklis *-īg-* ir īpašības vārdu atvasināšanā no darbības vārdiem. Šie atvasinājumi izsaka tieksmi vai spēju veikt atbilstošā darbības vārda apzīmēto darbību (*runīgs, kustīgs, smaidīgs, apdomīgs*).
- Īpašības vārdus ar *-īg-* dažkārt atvasina no apstākļa vārdiem:
  - 1) no veida apstākļa vārdiem (*pretīgs, vienaldzīgs*),
  - 2) no vietas un laika apstākļa vārdiem un adverbiālām izteiksmēm (*vienreizīgs, savstarpīgs, ilggadīgs*).

Piedēkļa *-īg-* nozīme ir semantiskām niansēm bagāta, tomēr tā vispārīgākā nozīme izsaka kādu ar motivētātvārda nozīmi saistītu, bieži vien aktīvu un pastāvīgu īpašību, kas ir vairāk vai mazāk abstrakta (*draugs* → *draudzīgs*, *prieks* → *priecīgs*, *pavasaris* → *pavasariīgs* u. tml.). Pat tie atvasinājumi, kas veidoti no konkrētas nozīmes vārdiem, iegūst noteiktu abstrakcijas pakāpi, piemēram, *acīgs* – 'tāds, kas ātri pamaņa, ievēro'; *pārn.* tāds, kas ātri izpro'. Parasti tiek uzsvērts, ka galvenā semantiskā pazīme, kas raksturīga šim piedēklim, ir abstraktums. Tomēr šī nav pietiekama atvasinājumu nozīmes diferencētājpazīme.

Piedēkļu *-īg-* un *-ain-* paralēlums

Īpašības vārdi ar piedēkli *-ain-* norāda, ka kādam priekšmetam piemīt lielākā vairumā vai augstā pakāpē tas, ko nosauc motivētālvārds.

Piedēkļu *-īg-* un *-ain-* paralēluma gadījumi ir fiksēti vārdnīcās, kas izdotas kopš 20. gadsimta vidus, vecākos materiālos tie neparādās. Latviešu valodā ar piedēkli *-ain-*, tāpat kā ar *-īg-*, atvasināti galvenokārt mantoti vārdi. Taču īpašības vārdi ar piedēkli *-ain-* tiek atvasināti tikai no lietvārdiem, turklāt šos atvasinājumus visbiežāk motivē konkrētu, nedzīvu priekšmetu nosaukumi (*ūdens* → *ūdeņains*, *saule* → *saulains*, *milti* → *miltains*, *paugurs* → *paugurains* u. tml.). Šīs vārdnīcināšanas īpatnības dēļ piedēkļu *-ain-* un *-īg-* paralēlums var parādīties tikai lietvārda motivētos darinājumos, ja attiecīgais lietvārds nosauc nedzīvu priekšmetu vai parādību. Tā kā atvasinājumus ar *-īg-* no šīs lietvārdu semantiskās grupas darina ļoti ierobežoti, tad arī nozīmes pārklāšanās gadījumu nav daudz, piemēram, *mežains/mežīgs*, *pienains/pienīgs*, *gaļains/gaļīgs*, *sulains/sulīgs*. Valodas praksē ir norādījumi šos atvasinātos īpašības vārdus semantiski šķirt, piemēram, «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā» norādīts: «Nozīmes atšķirība izmanāma starp adjektīviem *zālīgs*, *-a* un *zālains*, *-a*, izlietojot tos atribūta funkcijā. Ar vārdkopu *z ā l a i n a pļava* konstatējam pašreizējo konkrēto stāvokli, t. i., ka *pļavā* ir laba *zāle*, bet ar *z ā l ī g a pļava* – šīs īpašības resp. *zālīguma* pastāvīgumu.» (5, 275. lpp.) Tomēr ikdienas saziņā runātāji neiedziļinās šādās grūti diferencējamās semantiskajās niansēs, tāpēc valodas praksē šie atvasinājumi tiek lietoti sinonīmiski, piemēram, *svelmains/svelmīgs vējš*, *vējains/vējīgs laiks*.

Mūsdienu latviešu valodā vērojama šīs paralēlismu grupas paplašināšanās, jo parādās īpašības vārdi ar piedēkli *-ain-*, kas atvasināti no abstraktas nozīmes lietvārdu celmiem, un arī šie atvasinājumi var būt sinonīmiski darinājumiem ar *-īg-*: *spokaina/spociģa gaisma*, *niķains/niķīgs bērns* u. c.

Kopumā valodas prakse liecina, ka īpašības vārdiem ar piedēkli *-īg-* un ar piedēkli *-ain-* mūsdienu latviešu valodā nozīmes nianses nivelējas un tos aizvien biežāk izmanto kā sinonīmus. Dažiem atvasinājumu pāriem tradicionāli nostiprinājusies nozīmes atšķirība, piemēram, *kļūdains teksts/kļūdīgs lēmums*, *acains kartupelis/acīgs zēns*, taču kopumā šajā paralēlismu grupā nozīmes šķīrumam nav sistēmiska pamata.

Piedēkļu *-īg-* un *-isk-* paralēlums

Dažkārt īpašības vārdi ar piedēkli *-īg-* tiek lietoti paralēli ar adjektīviem, kuros izmantots piedēklis *-isk-*, piemēram, *dabīgs/dabīskis*,

juteklīgs/juteklisks, likumīgs/likumisks. Teorētiskajos pētījumos par īpašības vārdiem tradicionāli tiek norādīts, ka latviešu valodā izskaņu *-īgs* un *-isks* nozīmes ir diferencētas: «Ja adjektīvi ar izskaņām *-īgs, -īga* apzīmē palaikam aktīvu *p a s t ā v ī g ā k a* rakstura *a b s t r a k t u ī p a š ī b u*, tad adjektīvi ar *-isks, -iska* savā nozīmē izsaka atbilstību kāda priekšmeta (plašākā nozīmē) kādai (bieži vien ārējai) pazīmei, kas priekšmetam dažkārt var piemist arī neilgu laiku.» (5, 253. lpp.) Leksikogrāfiskos avotos un valodnieciskajā literatūrā detalizēti aprakstīta attiecīgo īpašības vārdu semantika.

Tomēr valodas praksē ar šiem diviem produktīvajiem piedēkļiem atvasināto īpašības vārdu nozīmes bieži vien netiek šķirtas. Cēloņi tam meklējami pašā valodas sistēmā. Vērojumi latviešu rakstu valodas materiālā liecina, ka vēl 19. gadsimta 90. gadu sākumā adjektīvu izskaņa *-īgs* ir daudz vairāk iecienīta nekā izskaņa *-isks*, tomēr 20. gadsimtā strauji palielinās ar piedēkli *-isk-* atvasināto adjektīvu skaits. Šā piedēkļa produktivitāti mūsdienā latviešu valodā lielā mērā ietekmējusi tā atbilstība gan vācu valodas adjektīvu izskaņai *-isch*, gan arī krievu valodas adjektīvu izskaņai *-ическ*. Tā kā piedēkli *-isk-* latviešu valodā pievieno galvenokārt lietvārdu celmiem (*cilindriskis, idejiskis, puiciskis, sokratisks, tautiskis, zinātniskis* u. c.) un tikai dažiem adjektīvu celmiem (*apaļiskis, gareniskis, seniskis, zemiskis* u. c.), tad piedēkļu *-isk-* un *-īg-* paralēlums raksturīgs galvenokārt lietvārda motivētiem adjektīviem.

Piedēklis *-isk-* ir produktīvs vārddarināšanas afikss, kura vispārīgā nozīme ir 'tāds, kas ir līdzīgs vai atbilst motivētālvārda nosauktajam nojēgumam'. Atkarībā no piedēkļa piešķirtās nozīmes atvasinājumus nosacīti var dalīt divās grupās — īpašības vārdi, kas izsaka vispārīgu kvalitatīvu atbilstību motivētālvārda nosauktajam nojēgumam, un īpašības vārdi, kas izsaka daļēju līdzību ar motivētālvārda nosaukto nojēgumu.

1. Īpašības vārdi, kas izsaka vispārīgu kvalitatīvu atbilstību, atspoguļo motivētālvārda nosauktā nojēguma tipiskās pazīmes un pilnībā vai lielā mērā aptver motivētālvārda nozīmi, piemēram, atvasinājumi no personvārdiem (*rainiskis, sokratisks*), vietu un teritoriju nosaukumiem (*muzejiskis, kancelejisks, tropisks*), zinātnu nozaru un dažādu citu jomu nosaukumiem (*filoloģiskis, zinātniskis, rūpnieciskis*).
2. Īpašības vārdi, kas izsaka daļēju līdzību, neatspoguļo motivētālvārda leksiski semantisko nozīmi pilnībā, bet aktualizē kādas noteiktas tā nosauktā nojēguma raksturīgās pazīmes, piemēram,

atvasinājumi no personu un dzīvnieku nosaukumiem (*puicisks, sievietisks, cilvēcisks, sunisks, dzīvniecisks*) vai abstraktas nozīmes lietvārdiem (*būtisks, laikmetisks*).

Analizējot valodas materiālu, var secināt, ka semantiskais paralēlums adjektīviem ar piedēkļiem *-isk-* un *-īg-* veidojas galvenokārt tad, ja piedēklis *-isk-* norāda uz daļēju līdzību ar motivētālvārda nosaukto nojēgumu, piemēram, *cilvēciska/cilvēcīga rīcība, personisks/personīgs viedoklis, likumiska/likumīga prasība*. Tāpat kā *-īg-* un *-ain-* gadījumā, arī dažiem atvasinājumu pāriem ar *-īg-* un *-isk-* praksē nostiprinājusies nozīmes atšķirība, piemēram, *mutisks aicinājums/mutīgs puika*. Taču visbiežāk abu atvasinājumu nozīmes nianse nivelējas un vārdu pāri tiek lietoti kā sinonīmi. Latviešu valodas teorētiskajos pētījumos un terminoloģijā tiek ieteikts semantiski diferencēt šos atvasinājumus. Paralēlismu pāra nozīmes tradicionāli tiek skaidrotas ar lietojumu noteiktā kontekstā, piemēram, *cilvēcīgs (cilvēcīga rīcība, cilvēcīga attieksme)* un *cilvēcisks (pērtiķa cilvēciskais skatiens, putna cilvēciskais kliedziens)* (1, 44. lpp.). Tomēr šādi konkrētu vārdu skaidrojumi nerada pilnīgu priekšstatu par abu piedēkļu nozīmes diferenciaciju kopumā. Vārdnīcās šo atvasinājumu šķirums nav tik stingri ievērots, un tie tiek doti kā sinonīmi.

Piedēkļu *-isk-* un *-īg-* vispārinātās nozīmes pārklājas, un tas ir galvenais cēlonis atvasinājumu sinonīmijai. Tāpēc šīs grupas paralēlismu semantisko šķirumu valodas praksē var piedāvāt ieteikuma līmenī, bet ne izvirzīt par normu.

Piedēkļu *-īg-* un *-ēj-* paralēlums

Īpašības vārdus ar piedēkli *-ēj-* darina no adverbjiem un adjektīviem (*ārējs, galējs, virsējs, pretējs, vakarējs, toreizējs, iepriekšējs, vaļējs, vienreizējs, kopējs, kalsnējs, īpatnējs* u. tml.). Piedēklis *-ēj-* norāda uz noteiktu konkretizētu attieksmi pret motivētālvārda nosaukto nojēgumu (vietu, laiku, darbības veidu).

Ar piedēkļiem *-īg-* un *-ēj-* atvasināto īpašības vārdu paralēlums ir iespējams tikai tad, ja atvasinājumu ar *-ēj-* motivē apstākļa vārds vai adjektīvs. Normatīvajos avotos šie atvasinājumi tiek semantiski diferencēti: atvasinājumiem ar *-ēj-* ir konkrētāka leksiskā nozīme, piemēram, *vaļējs* – ‘tāds, kas ir atvērts, atrauts, atklāts vaļā’, *galējs* – ‘tāds, kas atrodas galā’, *šodienējs* – ‘tāds, kas notiek, tiek realizēts šodien’, savukārt adjektīvi ar piedēkli *-īg-* ieguvuši abstraktāku nozīmi, piemēram, *vaļīgs* – ‘tāds, kas nav nostiprināts, sasaistīts; arī brīvs, neaizņemts, nenoslogots’, *galīgs* – ‘tāds, kas sasniedzis visaugstāko

pakāpi, pilnīgs', šodienīgs – 'laikmetīgs'. Daudziem atvasinājumu pāriem šis šķirums nostiprinājies arī praktiskā lietojumā.

Tomēr valodas praksē ne vienmēr šis teorētiskais princips darbojas. Spilgts piemērs tam ir vārdu pāris *kopējs/kopīgs*. Arī valodnieciskajā literatūrā atzīts, ka šos atvasinājumus lieto kā sinonīmus (kaut gan vārdnīcās to nozīmes tiek šķirtas), piemēram, *kopējs/kopīgs īpašums, kopējs/kopīgs pasākums, kopējs/kopīgs darbs*. Līdzīga situācija bieži veidojas arī ar atvasinājumiem *abpusēja/abpusīga vienošanās, ilggadēja/ilggadīga pieredze, vienreizējs/vienreizīgs pasākums*. Šos vārdus lieto paralēli tāpēc, ka īpašības vārdu piedēkļiem *-ēj-* un *-īg-* ir ļoti tuva nozīme, kas valodas praksē nav nošķirama nepārprotamas literārās normas līmenī.

Šis nelielais ieskats īpašības vārdu darināšanas sistēmā liecina, ka morfoloģiski atšķirīgu vienas saknes adjektīvu semantiskais paralēlums ir objektīva valodas sistēmas īpatnība, kurai ir vairāki cēloņi.

- Valodas līdzekļu paralēla lietojuma pamatā ir sinonīmija, kuras galvenais cēlonis ir asimetrija starp apzīmējamo nojēgumu un attiecīgo izteiksmes līdzekļu daudzumu. Sinonīmija ir universāla valodas parādība, kuru nevar likvidēt ar normatīviem ierobežojumiem.
- Īpašības vārda piedēkļu vispārinātās nozīmes ir samērā abstraktas, tās ir grūti semantiski diferencējamas, turklāt, vārddarināšanas sistēmai attīstoties un paplašinoties, arī piedēkļu nozīmes kļūst daudzveidīgākas, papildinoties ar tādām nozīmes niansēm, kas tuvas vai dažreiz pat identas ar citu piedēkļu nozīmēm (sinonīmija paplašinās).
- Dažkārt piedēkļiem vārddarināšanā ir tikai formāla funkcija, jo tie ir nepieciešami leksēmas pārejai citā vārdšķīrā, tāpēc piedēkļi ne vienmēr var diferencēt atvasinājumu nozīmes.

1. Ceplīte, B., Ceplītis L. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Pārstrādāts izd. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997. 231 lpp.
2. Freimane, I. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā* : mācību līdzeklis latviešu valodas specialitātes studentiem. Rīga : Zvaigzne, 1993. 470 lpp.
3. Kronvalda Atis. Kāds vārds par mūsu tēvu valodu. No: Kronvalda Atis. *Kopotī raksti*. 1. d. Rīga : Valters un Rapa, 1937, 411.–429. lpp.
4. *Latviešu valodas vārdnīca*. Atb. red. D. Guļevska. 2. izd. Rīga : Avots, 1998. 883 lpp.

5. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. 1. d. Fonētika un morfológija. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959. 831 lpp.
6. Latvijas Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. sēj. T-Ž. Rīga : Zinātne, 1996. 706 lpp.
7. Milenbahs, K. *Daži jautājumi par latviešu valodu*. 2. burtnīca. Jelgava, 1893.
8. Skujiņa, V. *Latviešu valoda lietiskajos rakstos*. 2., labotais izd. Rīga : Zvaigzne ABC, 2003. 150 lpp.

«Trojas zirdziņi» latviešu runā un rakstos

Latvijas valstiskās neatkarības atgūšana veicinājusi gan pozitīvas, gan mazāk vēlamas un pat nevēlamas pārmaiņas arī valodā. Pastiprinoties ārējiem kontaktiem, arvien lielāku ietekmi uz latviešu valodu gūst nozīmīgākās saskarvalodas, pirmām kārtām angļu valoda. Aizguvumu klāstā vairākās jomās, piemēram, dažādās zinātnes un tehnoloģijas nozarēs, vērojama nosliece par labu angļu valodai. Taču publiskajā telpā jūtama pārsteidzoši liela (varbūt pat vēl lielāka nekā padomju laikos) krievu valodas ietekme. Gluži kā Trojas zirdziņi krievu valodas vārdi un izteicieni joprojām iezogas latviešu valodā, laika gaitā kļūstot gandrīz vai par tās neatņemamu sastāvdaļu. Un ne tikai privātās sarunās. Arī plašsaziņas līdzekļi dažkārt ar apbrīnojamu uzmanību producē krievu valodas elementus. Tieši žurnālisti, kuru galvenais darbarīks diendienā ir valoda, brīvprātīgi, pat ar jūtamu baudu šos Trojas zirdziņus iemāna mūsu valodā, pazeminot tās kvalitāti. Tātad šajā gadījumā var runāt par valodu kontaktu nelabvēlīgām sekām (6).

Nenoliedzot to, ka aizgūšanai ir nozīmīga vieta valodas pārmaiņās un attīstībā, šajā apskatā aizguvumi no krievu valodas vērtēti latviešu valodas kvalitātes aspektā.

Analīzei izraudzīti piemēri no pēdējo gadu laikā presē (galvenokārt laikraksta «Diena» pielikumos «Izklaide» un «SestDiena», «Rīgas Viļņos» u. c.) publicētiem, kā arī Latvijas radio un televīzijā izskanējušiem materiāliem, kuros saskatāma vai saklausāma tieša krievu valodas ietekme.¹ Tos lasa, klausās un skatās dažāda vecuma, dažādu sociālo slāņu un profesiju ļaudis, daudz ko pārņemot arī savā ikdienas leksikā.

Visbiežāk krievu valodas elementu lietojums latviešu tekstā atgādina tādu kā autora pašmērķīgu rotaļāšanos ar vārdiem, lai paspīdētu ar savu asprātību un izteiksmes «lokanību» (zīmīgi, ka teksta saturam bieži vien nav nekāda sakara ar krievu kultūras parādībām).

¹ Mutiskā formā izskanējušie piemēri atzīmēti ar zvaigznīti.

Sevišķi iecienīti ir slenga vārdi, kas izmantoti ne tikai neformālu situāciju atainošanā.

Autores reģistrēto krievismu vidū ir gan transliterēti, gramatiski adaptēti avotvalodas vārdi, gan kalki, gan pēc krievu valodas gramatikas likumbām veidoti atvasinājumi un konstrukcijas. Sastopamas arī veselas transliterētas frāzes un pat teikumi.

Iepazīstoties ar dažādiem preses materiāliem, skatienu vispirms piesaista virsraksti.

Saprotama ir autoru vēlme pārsteigt, un dažkārt patapinājums no krievu valodas šim nolūkam ir visai noderīgs, ja vien tas trāpīgi ieskicē publikācijas saturu. Taču virsraksta radītais iespaids var būt arī neadekvāts vai tā jēga grūti atšifrējama, piemēram: *Metafiziskā Kovboja lomkas*; *Rēzija Kalniņa – vietējā bojevikā*; *Stoļičnij pareņ Dubass!*; *Kāpostnieks vecā pulkstenī*.

Nereti presē sastopami arī transliterēti virsraksti, piemēram: *So sļezami na glazah...; Vi čto, Molčanova boitesj?*. Grūti spriest, vai tā ir autoru pārprasas oriģinalitātes izpausme vai iztapība.

Tādas gramatiskas kļūdas kā *Nedzeras*; *Sporto! Un domāsies vieglāk...; Padejosim vai kā?* demonstrē autoru profesionalitātes līmeni.

Tālāk piemēri ar nevēlamiem pārņēmumiem no krievu valodas sakārtoti noteiktā secībā, sākot ar dažādām vārdšķirām un beidzot ar sintaktiskām konstrukcijām un veseliem izteikumiem. Piemēros ar treknākiem burtiem izcelti visi nevēlamie krievismi, arī tie, kuri nepieder pie aplūkojamās vārdšķiras vai sintaktisko konstrukciju grupas.

Lietvārds salīdzinājumā ar citām vārdšķirām autores reģistrētajos piemēros pārstāvēts ļoti daudzveidīgi.

Bīletes visās bīlešu tirdzniecības točkās.

Šajā TV reklāmas tekstā, kas vēršas pie noteiktas auditorijas, aizguvumam *točka* acīmredzot ir īpaša funkcionāla slodze. Vārda lietojuma mērķis saistāms ar iepriekšparedzamu atpazīstamību un asociācijām.

Joprojām aizguvumi no krievu valodas tiek lietoti arī kā pamatvariānti reālijas vai parādības nosaukšanai, bez stilistiskas funkcijas, lai gan atbilstoši vārdi ir arī latviešu valodā:

Kā viņš izgāja ģedovščinu .. un «pierakstīšanos», lai kļūtu par savējo. (Cita šā vārda rakstības forma – *dedovščina*.)

Ilkņveidīgo asinssūcēju un viņu rīšanas/sūksanas orgijās nomocīto upuru lomām masovka tika meklēta Prāgas naktspatversmju un bomžatņiku aprindās ..

Bieži ūdens skalojās pāri kapotam.*

Zvaigznīte² bijusi **stroibata** (celtniecības bataljona) daļā, kur no citām republikām sūtīti izbārkētie, totāli neizglītotie un sodītie ..

.. Marka Rufalo tēlotais **babņiks** var cerēt uz reālu štampeli pasē un vizināties ar kāzu vāģi ..

Tagad vēl nāk virsū tas Jaunais vilnis – ļembasts, «**tusovka**».

Dažkārt sastopams arī latviskotais tusiņš:

Tas sāk pārvērsties par **tusiņu** gājienu, kur plātīsies tie, kam ir daudz naudas.

Preses materiālos reģistrētas arī atbilstošas verba formas (1, 153. lpp.). Patikami, ka *tusiņa* vietā retumis dzirdēts arī jaunvārds *burziņš*.

Izbrīnu rada vārdu savienojuma *tovarnij vid* nepieciešamība nopietnā rakstā par glezniecību:

Glezniecībā vispārliciecinotāk, manuprāt, izceļas Otto Zitmanis, kam vienaldzīgs šejienes mākslā kultivētais **tovarnij vid**.

Pamatots varētu būt vidējai un vecākajai paaudzei labi pazīstamais *traļi vaļi* (reduplicēts fonētiski ritmizēts onomatops) saistībā ar krievu filmām:

Nost ar traļi vaļi [Apakšvirsraksts]

Trāpīgs aizguvumu lietojums izteikumam, protams, piešķir noteiktu stilistisku nokrāsu. Nereti tas ir atklāti ironisks, piemēram, anekdotēs, kā arī viegli atpazīstamās situācijās no padomju laikiem:

Mācītājs Jēkabsons zvana pie Šlesera dzīvokļa durvīm. **Domofonā** atskan balss:

– Vai tas esi tu, mans eņģelīt? [Anekdotēs fragments]

.. tik tiešu piedāvājumu, šķiet, vēl neesmu saņēmis. Trūkst tikai **preiskuranta**.

.. kāds apmeklētājs sauc – **ģevuška, ģevuška**.

Taču tie ne tuvu nav vienīgie smukuma priekšmeti itin plašajā veikalā: ir arī studijas *Naturals lini*, ir porcelāna trislitrenes un **graņonkas** ..

Tas ir žurnāla *Newsweek* kinoapskatnieks Jurijs Glaģiļčikovs, kurš, svēti nosolījies ievērot sižeta neizpaušanas zvērestu, tomēr piederēja pulciņam *smalko laužu*, kas filmu baudīja Mosfilm **specpokazā**.

Nākamie piemēri demonstrē savdabīgu «kultūru mijiedarbes» rezultātu. Lai gan tajos ir nepārprotama ironijas deva, jāšaubās, vai

¹ Taisnais šrifts piemēros nozīmē, ka attiecīgais vārds ir grafiski izcelts (kursivēts) jau oriģināltekstā.

amerikāņu leksikā krieviskā *semeika* vispār ir pazīstama, tāpat kā noteiktas naudas summas apzīmējums *ļimons* ('miljons'):

Un dīvaini – šī gudrība nostrādā! Nu kaut vai jau folklorizējies jociņš par detroitiešu Fakeru semeikas .. specifisko humora izjūtu ..

.. bet nu šādā mēslā kā Iepazīsties, mani vecāki jau desmit «ļimonu» dēļ tomēr nevajadzēja riskēt ar savu labo aktiera slavu ..

Ļimons lietots, arī runājot par nenoteikta lieluma naudas summu:

.. iesākumā nelielas problēmas ar morāli, taču, kad sāk griezties lielais ļimons, visa morāle ir pie pakajas ..

Apšaubāma ir arī vārdu *podģeļņiks* un *besis* lietderība nopietnas ievirzes intervijā, it sevišķi, ja žurnālists papildus piedāvājis arī tulkojumu:

Ja es, celdamies un krizdams, tomēr dedzīgi mokus sekot Kristum, vai arī man jāklūst par šīs evaņģēlija sabotāžas podģeļņiku? (rokaspuisis)

Reiz kāds svētais pareģoja, ka pienāks laiki, kad katras mājas kaktā tupēs besis ar asti uz jumta (demons, sātans).

Viens no pašreizējiem modes vārdiem ir *prikols*, kas iekļauts arī Intas Rozenvaldes sastādītajā «Preses lasītāja svešvārdu vārdnīcā» (4, 382. lpp.) ar vienu pamatnozīmi – 'joks, smieklīga situācija, kaut kas uzjautrinošs':

Vēl filmā paredzēts .. Viljama H. Meisija .. efektīgais uznāciens .. un citādi sižeta prikoli ..

«Piķa dāmai» atšķirībā no «šķīvošu dancināšanas» parasti pat neuzdod jautājumus – viņu sauc vienkārši prikola pēc.

Kā norāda Jānis Rozenbergs (5, 132. lpp.), modes vārdiem uz nozīmes pārnese pamata var veidoties jaunas nozīmes niansas. Arī analizētajā materiālā konstatēts vārda *prikols* lietojums vēl citā nozīmē – 'interesanti nieciņi':

Viņa strādājusi par pārdevēju prikolu veikālā.*

Dažkārt ar vārdu *prikols* jaunieši aizstāj latvisko *gājiens*, piemēram, *Tam nu gan ir baigie prikoli.*

Arī vārdam *fiška* nozīme paplašinās: mūsdienās *fiška* vairs nav tikai 'spēļu žetons', bet parasti 'spilgta, būtiska īpatnība; īpatnējs paņēmieni' (3, 153. lpp.); konstatēta arī nozīme 'intriga, noslēpums' (4, 157. lpp.):

.. mūsdienīga ādas un metāla dizaina «fiška» ar gotisku detaļu pārbagātību ..

Filmas fināls sola neatminamu **fišku**, par kuru kritiķiem lūgts svēti klusēt ..

Fiška tāda, ka režisors Eliss savācis kopā tik neiespējamu, nesaderīgu aktieru kompāniju ..

Kritiķu jociņi par misteru Gudrīti (režisora uzvārds ir Vaizmans/Viseman – viedais vīrs), kas iemācījies vienu **fišku** – veco dziesmu par vampīru savstarpējām **razborkām** – ietērt izcili **krutā**, stilīgā jauno tehnoloģiju dizainā.

Pēdējā piemērā vārds **fiška** izrādījies nepietiekami spēcīgs izteiksmes līdzeklis – papildus izmantoti vēl citi krievismi.

Kā redzams nākamajos divos piemēros no kāda kinoapskata, dažs autors tik ļoti iecienījis krievismus, ka nespēj atteikties pat no narkomānu un dzērāju leksikas (turklāt runa nemaz nav par krievu filmu):

.. ja nebūtu kroplīša Markusa, Villijs starp **poḥām** pat piemirstu ..

.. maniaks dzen pēdas prezidenta meitai prostitutātai, būdīgs puisis (**rubaha-pareņ?**) demolē kazino ..

Kādas intervijas apakšvirsrakstā vecajam slenga vārdam **zubrila** (**zubrilka**) piemeklētais antonīms **lunis** varētu būt attaisnojams, bet tekstā šā paša vārda lietojums jau šķiet aizskarošs:

Ne **zubrila**, ne slinkais **lunis**

Liela daļa no viņiem bija vienkārši **luņi**. Un nemāk viņi neko darīt!

Savukārt jauniešu slengā populārais **pofīgs** nākamajā piemērā veiksmīgi akcentē visa izteikuma saturisko ievirzi:

Tikai pēdējā gadā mans riebums saslēdzās ar vispārēju pārauguša tīņa **pofīgu** uz visu ..

Vārds **prostaks** kopā ar **vienkārši** iesaistīts vārdu spēlē, pieņemot, ka tas saprotams ikvienam:

Un ar viņu, šķietamo **prostaku**, nemaz nebija tik vienkārši ..

Var tikai minēt, kāpēc žurnālists saglabājis intervējamā lietoto aizguvumu nākamajā piemērā:

Astrai **družka** atbrauca no Anglijas.

Konteksts nevieš skaidrību par minēto personu vecumu; iespējams, ka aizgūtais slenga vārds netieši norāda uz viņu runas ieradumiem un varbūt arī izglītības līmeni. Tas pats sakāms par cita aizguvuma saglabāšanu īsā intervijā ar aktieri:

Nedomāju, ka esmu tas ciloēks, par kuru daudz baumo, baumo par tiem, ap kuriem grozās «pīķis», kas mums – **hudožņīkiem!**

Dažkārt liekas, ka autors vieglu roku pagrābis pirmo pagādījušos vārdu no krievu leksikas, nevis mēģinājis atrast trāpīgāko latvisko izteiksmi:

*Spēļu biznesa profitis, vecs buks Volters (Als Pačīno) ar rotveilera kapienu un sugas dzinēja **nuhu** ar daudzās nullēs rakstāmiem saldās dzīves piedāvājumiem atvilina uz savu biroju strādāt .. iesācēju ..*

*Te «**holmas**» pēc var pieskaitīt arī pazīstamāko Vinstona darbiņu ..*

*Turklāt tā nav nekāda **černuha** par baismīgo sociālisma lēģeri, bet gan dzīga (**iskreņņaja**) laikmeta sāga par nenobriedušas dvēseles .. meklējumiem.*

Jāpiebilst, ka izceltais īpašības vārds pēdējā piemērā savdabīgā veidā vēlreiz apliecina autoru paviršību vārdu izvēlē: *dedzīgs* kā krievu *iskreņņij* atbilsme šajā kontekstā ir elementāra kļūda (citētais teikums acīmredzot veidots, pārņemot gatavas frāzes no kāda krievu valodā rakstīta teksta, un autors, pamatotī nebūdamas drošs, ka viņa izraudzītais latviešu vārds pietiekami precīzi izsaka grūti tulkojamā krievu vārda *iskreņņij* jēgu, skaidrības labad pievienojis tam arī oriģinālvalodas vārdu).

Mutvārdu runā reizumis saklausīta atbilstošajam krievu valodas vārdam raksturīgā daudzskaitļa forma:

*Kopš **kuriem laikiem** [krieviski *c kakux nop*] tu darbu uztver tik nopietni?**

Lielākā daļa reģistrēto **darbības vārdu** (ieskaitot divdabju formas) ir jau pazīstami kalki, kas, par spīti valodnieku iebildēm, joprojām parādās preses slejās. Kā redzams no piemēriem, verbi ir arī idiomatisko teicienu sastāvdaļa.

*Raidījuma laiks ir **iztecējis**.**

*Premjers gan arī saprot, ka algu palielinājuma iesaldēšana ir ļoti nepopulārs lēmums, un nav arī īsti pārliecināts, vai «to politiski šobrīd var **iznest**».*

*Reģistrēti cilvēki, kuri **nesastāv** darba attiecībās.**

*Tad mēs varam **izvest** savus secinājumus.**

***Par cik** viņiem nav izglītības .., mēs viņus **piestiprinām** kādam speciālistam.**

*Lai arī Atkinsons tradicionāli **laiž mulķi** un **taisa ģīmjus**, viņš vienīgais apjēdz, ap ko te lieta grozās ..*

*Man nekad nav šķitis, ka es būtu kaut kādā veidā **apdalīta**.*

*Filma **uzpērk** ar pamatīgo profesionālismu.*

*Mani ļoti **nopirka** tā viņa attieksme pret šo darbu.*

*.. tiem, kam patīk mistiski **samudrīti** sižeti par paralēlām dzīvēm.*

Mēs līdz šim neesam pārāk **zīmējušies**, un desmit gadu jubileja ir reize, kad plašāk parādīties publikai un atgādināt, ka tāda Klasika eksistē un dauzdi to klausās.

Presē sastopama arī jaunāka slenga leksika. Tālāk dotajos piemēros izceltie darbības vārdi acīmredzot izraudzīti domas paspīlgtināšanai, tātad veic emocionāli ekspresīvo funkciju, taču lasītāji, kuriem krievu slengs nav tuvs, tiek it kā izstumti no attiecīgās informācijas loka:

*Nākamos klipos domāju augt līdz tam, ko iemācos no jauna, bet galvenais princips – lai neviens no klipa rades posmiem **negruzī** .. **Tipa**, kamēr jautri un easy, tikmēr jādarbojas ..*

*Es vispār par apģērbu īpaši **nesaspringstu**.*

*Scenāristi šīs masonu gudrības **muhļija** sešus gadus, atnāca Keidžs un savā prātā visus **koda** un **atkoda** piecpadsmit sekundēs.*

*.. [tas] liks drebelēties pat tam skatītājam, kuram globālie politiskie procesi ir pie pakalķājas vai arī viņš tajos ne nieka **«nerubi»**.*

*«Viena pagale nedeg.» Mani **besī** tie, kas šo teicienu stutē klāt visiem gadījumiem.*

*Kaut arī ir saglabājušies aksesuāri: melnās ādas sadomazohistiski kostīmiņi, **uzkačāti** muskuļi un citi **pribambasi** ..*

*Diez vai vairums latviešu preses lasītāju zina, kas tie **pribambasi** tādi ir – ‘skaistas, bet nepraktiskas detaļas, papildinājumi’ (7, 72. lpp.).*

*Verbs **močīt**, arī tā atvasinājums ar priedēkli **no-**, konstatēts nozīmēs ‘mocīt; darīt pāri’ un ‘nogalināt’ (3, 300.–301. lpp.):*

*.. spoki sāk **močīt** arī šos nevainīgos.*

*.. ar bleķa tējas krūziņas palīdzību **nomoči** kādu kosmisko riebekli ..*

*Krievu valodas ietekme jūtama arī latviešu valodas darbības vārdu atvasināšanā ar priedēkļiem. Analizētajā materiālā bieži reģistrēti kļūdainas priedēkļa izvēles gadījumi (galvenokārt priedēklis **pa-** krievu valodai raksturīgajā pabeigtības nozīmē), turklāt līdzās jau izplatītiem atvasinājumiem parādās arī mazāk pazīstami:*

*Un tad es **padomāju**: kā, bet es taču rīt eju pie viņas uz džeza meistarklasēm!*

*Vidusskolā intereses **pamainījās**.*

*Viņš to **atraka** viņa papīros.**

*Mazākumtautību definīcijai jābūt stingri **atrunātai**.**

*Ceru, ka esmu **atpirkusi** savu vainu viņu priekšā.*

*Ir ticējums, ka nošaut albatrosu **pienes** veiksmi.*

Publika pati pēc tam apsmējās.

*Ko nozīmē **pārizdot** skaņuplati, vai kā no vecas plates top jauns kompaktdisks?*

No **īpašības vārdiem** pamanīts tikai slengisms *kruts*, taču visās salīdzināmajās pakāpēs. Žurnālistu aprindās tas laikam atzīts par pilnitiesīgu latviešu valodas vārdu, jo ir kļuvis gluži vai neaizstājams:

*Nekāda Džeisona Borna jau nav .. Jo ir **krutais** grāvējķino.*

*No vienas puses, varu amizēties, ka šoreiz action iznācis vēl **krutāks**.*

*Taču **pats krutākais** šajā vesternā ir tas, ka ..*

Šis īpašības vārds reģistrēts arī substantivētā formā:

.. džins saka: – Izpildīšu trīs tavas vēlēšanās!

*Puisis: – Gribu būt **krutais**. [Anekdotas fragments]*

Nākamajā piemērā nevietā lietotais **apstākļa vārds** ir diezgan raksturīga valodas kļūda:

*Es atvainojos advokāta **priekšā**.**

Sarunvalodā bieži dzirdētie slenga vārdi *točno* un *koroče* konstatēti arī rakstītā tekstā:

*.. tu gandrīz vai vaļā muti veries ekrānā un sauc – jā, jā, **točno**, tā tas notiek ar mums!*

*Nu, **koroče**, šī londoniete grib dabūt kādu ..*

Arī apstākļa vārds nākamajā piemērā darināts pēc krievu valodas parauga:

*Kaut kāds mistisks seno laiku ticējums .., kas noved pie **bezvainīgi** nomušītiem bērniņiem ..*

Dažkārt krievu valodai raksturīgā formā veidota vesela adverbīāla izteiksme:

*Gandrīz kā armijas **dedovščinā** mēs puisi nolēmām uzreiz pārbaudīt **pa savam**.*

Nepareizs **prievārdu** lietojums plašsaziņas līdzekļos, īpaši rakstveidā, popularizē valodas kļūdas, veicinot to izplatību publiskajā telpā:

*Ko mēs zinām **zem** nosaukuma ..**

Ar šodienu Latgale iesaistās ..*

Krievu valodas **saikļa** a iesaistīšana rakstītā tekstā liek domāt par paša autora humora izpratnes līmeni:

*Vienkārši žēl skatīties... **A tauta rēc**.*

*Klausies, **a** ko es vispār šeit daru?*

Viena no izplatītākajām kļūdām ir latviešu valodas cēloņa saikļa vietā lietotais *par cik* — tiešs pārcēlums no krievu valodas:

Par cik manas intereses bija saistītas ar ..*

Arvien biežāk, īpaši jauniešu runā, ieskanas **partikula** *da*. Taču tās lietojums nav attaisnojams, piemēram, nopietna rakstura TV raidījuma vadītāja runā vai pieredzējuša kritiķa recenzijā:

Visur, tas ir, da jebkur.*

Līdzīgu *bumbas efektu padomju kino faniem noteikti sagādātu da jebkas kino, tiklīdz kadrā iznirst efektīgā Ludmila Gurčenko ..*

Un sāk visi visriņķī mirt kā mušas... Da apnīka man rakstīt par šo kinomēslu ..

Presē pamanīts arī līdzīgs *ka* lietojums:

«Paņēmsu ka Latvijas mantu arī līdzī,» pirms izlidošanas uz Turīnu par labu rudzu maizei izlēmusi Latvijas kamanīņbraucēja Maija Tīruma.

Dažkārt arī latviešu valodas partikulas lietotas krievu valodai raksturīgā frāzes struktūrā, saglabājot avotvalodas vārdu secību:

Atļausos nenosaukt nevienu no manis tur ieraudzītām un iekārotām grāmatām, nu, nepārstāvu es šajā rakstīnā reklāmu ..

«Kāpēc sievietēm jālien tur, kur viņām nevajag līst?» – «Nu nav viņa pilnīgi garām.»

.. lielā balsu atstarpe .. ir pārāk jau uzkrītoša.

Arī **izsaukmes vārdiem** piemītošo funkciju kāpināt izteikuma emocionalitāti vai gribas izpausmi var pārņemt aizguvumi no citām valodām. Izsaukmes vārdiem *vot, dāvai, vsjo*, kas ir jau krietni iesakņojušies, pievienojas jauni, un autori nevairās no tiem arī rakstos, tādējādi atzīstot tos par vērtīgiem:

.. lai mēs iekrampētos aiz bailēm krēsla rokbalstā – ā, vot, tādēļ šamējais kā paaaagriezīsies, tā .. spoks!

Būtībā filmas mesidžs ir – visi vīrieši ir tekuļi, visas sievietes – muļķes, tādēļ, dāvai, dzīvosim vienkāršāk!

«Dāvai, picu pasūtīsim!» sauc Andris .. – «Vsjo, čau!» strikti uzsauc Mamuts.

Bet Laizāns iesaucas: *«Fuflo (nieki – krievu val., žarg.)! Cik ilgi cilvēki dzīvo no plikas mīlestības?»*

Pēdējā piemērā jūtama pārliedzīga pietāte pret intervējamā sacīto, nopūloties tulkot un skaidrot latviešu valodā pavisam neiederīgu vārdu.

Izsaukmes vārdu pārņemšanu sekmē gan valodu tiešie kontakti, gan pašu vārdu lietojuma biežums dažādās runas situācijās.

Novērojumi rāda, ka leksiskie aizguvumi *vot* un *davai* funkcionē arī kā diskursa iezīmētāji, aktīvi piedaloties visā komunikācijas procesā (2, 9.-11. lpp.).

Palīgvārdu aizgūšana vispār liecina par diezgan ievērojamu vienas valodas ietekmi uz otru, jo šajā gadījumā pārmaiņas skar ne tikai leksiku, bet arī sintaktiskās konstrukcijas.

Pēc krievu valodas parauga veidotas **sintaktiskās konstrukcijas** ir liecinājums ilgstošai valodu mijiedarbei valodu kontaktsituācijā.

Bieži sastopamas pārņemtas eliptisko teikumu formas (parasti ar darbības vārda izlaidumu):

Pie durvīm zvans. – Kas tur?

– *Nu, kā tava sieva?* [Anekdošu fragmenti]

Kā redzams arī iepriekš minētajos piemēros ar partikulām, daļa runātāju un rakstītāju jau piesavinājušies krievu valodai raksturīgo vārdu secību:

– *Dēls mans, es izpildīšu tavu vēlēšanos ..*

Džins nopūšas: – Labi, puis, to šoseju tu vēlies ar divām joslām vai ar četrām? [Anekdošu fragmenti]

– *Izdariet to dēļ manis.*

– *Nu, student, neatceros es jūs.*

Novērota arī nolieguma teikuma pārveide. Teikumos, ko latviešu valodā mēdz veidot ar pilnīgu noliegumu, nereti tiek noliegts nevis izteicējs, bet kāds cits teikuma loceklis:

Sapratu, ka esmu iegājis ne savā dzīvoklī.

Tas biju ne es, kurš to apgalvoja.*

Filmu, kas izrādījusies ne pa zobam vidējam amerikāņu skatītājam ..

Arī noliedzamā vietniekvārda *nekas* lietojums atbalso krievu valodai raksturīgo izteiksmi:

Viss jau būtu nekas.*

Devītā vieta skaitītos tā neko.*

Ceru, es nekam netraucēju.*

Pēdējos divos teikumos kļūda acīmredzot ieviesusies uz fonētiskās analogijas pamata (*ничего, никому*).

Nākamajā piemērā parādās burtisks pārcēlums no krievu valodas:

.. jau filmas desmitajā piecpadsmitajā minūtē tiekam vaļā no galīgi nekādās [krieviski *совсем никакой*] *Borna brūtes ..*

Vēl joprojām tiek kultivēts krievu valodai tipisks atgriezenisko darbības vārdu lietojums; pareizā latviešu valodā šādi teikumi iegūtu pavisam citu sintaktisko uzbūvi:

*Nesapratu, ko gribu, kas jādara, **pazaudējos** dzīvō.*

*Negaidīti plānotie pasākumi **atliksies** uz nenoteiktu laiku.*

*Daži klienti saņem apsveikumus no filiālēm, kurās viņi **apkalpojas**.**

*Jāsūta bandrole, kura **neapliekas** ar nodokļiem.**

*Kā jums **dzīvojas**?**

Sastopams arī nenoteiktā un jautājamā vietniekvārda *kas* lietojums, kas precīzi atdarina krievu valodas izteiksmi:

*Viņi pirms tam tad maksāja – **ko?** – mazāk?**

*Jums – **kas?** Humora izjūtas nav?**

Tālāk redzam eliptisku nosacījuma palīgteikumu, kurš dažādās sarunvalodas izpausmēs norāda uz runātāja gatavību aizstāvēt savu viedokli, ja tas būtu nepieciešams:

*.. Tā ir filma par zvēriņiem, **ja kas**.*

Jauniešu slengā iemīļotais *tipa* parādās arī rakstos; tas izsaka līdzību kaut kam, un to lieto arī ar nozīmi 'piemēram':

*.. de Niro .. izlamāja visi nopietni ļauži, kam vien nebija slinkums (**tipa: Robčik, vecīt, mēs saprotam, ka pensijai naudiņa jāpelna un dzīvot tev patīk ar vērienu ..**) ..*

Sarunvalodā un vienkāršrunā jau krietnu laiku dzirdami krievu idiomātisko teicienu pārnese, piemēram, *jumts brauc, kāda mārrutka pēc*; tagad tie parādās arī rakstītā tekstā:

*.. ja, protams, esat krievu klasikas cienītājs un jums jau sāk **braukt jumts**.*

*Un šitā .. nemaz nepamani tos daudzos **ļapsus**, kas filmu padara tik uzjautrinoši mīļu. Piemēram, **kāda mārrutka pēc** filmas epizodē .. viņš klausās ..*

Ir žurnālisti, kuriem šķiet svarīgi saglabāt jebkuru krievu valodā izteiktu frāzi, pat ja intervējamās personas dzimtā valoda nav krievu valoda. Dažkārt krieviskais izteikums tiek papildināts ar tulkojumu vai skaidrojumu, citreiz iekļauts tekstā bez tulkojuma. Taču lasītājam jebkurā gadījumā jāsaprot, ka ikviens krieviski pasacītais vārds ir zelta vērts un tādēļ iemūžināms oriģinālvalodā:

*Kad eju garām spirta tirgoņiem, viens, līdzīgi kā raidījumā sakām mēs, dod komandu: «**Maļčiki, reklamnaja pauza!**» («Puiši, laiks reklāmas pauzei!»)*

.. krievu seriālos mīlētāji varoņi pašlaik nav pieprasīti, bet gan **negakivnoje obojaņije** – sliktie zēni.

.. kaimiņvalstī, kā teiktu perestroikas līderis Gorbačovs, «**proces pošol**» (process ir sācies – krievu val.) ..

.. padomju diriģēšanas vecmeistars Eliasbergs, kurš allaž ir teicis: «**Smotriķe na paločku un sčitajķe pauzi kak ģeņģi** – skatieties uz kociņu un skaitiet pauzes kā naudu!»

Šie un arī nākamie piemēri vairāk liek domāt nevis par īstu nepieciešamību kādu izteikumu saglabāt oriģinālvalodā, bet par citēšanas māniju, it kā baidoties mazināt teiktā nozīmi vai kļūdoties tulkojumā.

Rakstot par Allas Pugačovas piedalīšanos «Zvaigžņu fabrikā», apakšvirsrakstam izvēlēts **Maļčiki un devočkas** ar skaidru latvisko sieviešu dzimtes daudzskaitļa galotni. Tai pašā rakstā vārdu savienojumi krievu valodā parādās kā pilntiesīga latviešu teksta sastāvdaļa:

.. dziedātāja .. meitenes mēdz uzrunāt – **devočki moi**, bet puisus – **maļčiki moi**.

Dažkārt uzmākšanās ar krievismiem izpaužas klajā bezgaumībā un necienā pret lasītāju. Atliek tikai brīnīties par žurnālista liekulību, krievu valodas teikumam pievienojot neprecīzu tulkojumu:

*Tad Molčanovs iepazīstina ar savu sievu .., piebilzdams, ka .. «**Etot starij pirdun spit s molodoj devuškoj**» (šis večuks pārguļ ar jaunu meiteni).*

Hibrīdveida izteiksme reti attaisnojas satura ziņā; pozitīvs piemērs varētu būt **mečta dļa iģiotov**, kas ieguvis terminam līdzīgu nozīmi humoristiskā, ironiskā vai sarkastiskā kontekstā:

*Kāds mans kolēģis cepuri iesauca par **mečta dļa iģiotov** (idiotu sapnis).*

Dažreiz žurnālisti veselu teikuma daļu aizstāj ar krievu valodas frāzi, iesaistot to attiecīgajā sintaktiskajā konstrukcijā:

*Naktī absolūta tumsa, vai nu tu **zažmuril glaza**, vai turi atvērta.*

*Šitais akts saucas: **sovesķ zagovorila** – sirdsapziņa ierunājās.*

Gadās arī, ka vienā rakstā sastopamies ar krievismu pārbaģātību:

*Jā, tā runā filmā Kasablanka. Mums, dzelzs priekškara šaipusē mitušajiem, tāda frāze varbūt ir «**upal, očnulsja, – ģips**» (nokritu, atjēdzos, – ģipsis... – krievu val.).*

*(.. visi rātņi stāv garā rindā .. un nemaz necer, ka kāds kādam kaut ko uzsauks ..) **Bet neko**. Stāv. Latviešu mākslinieciskā brigāde gan bija sagatavojusi **sjurprīzi** vāciešiem ..*

.. Sorokins izmet frāzi: «**A ja očeņ rad, čto Alvis takoj umnij, seičas takaja gluposk vokrug bušujet**» («bet man liels prieks, ka Alvis [Hermanis] ir tik gudrs, tagad visriņķī tāda mulķība plosās»).

Un apklust. Jūtas samulsis, es arī. Jo nevaru uzreiz saprast, kā reaģēt uz šo teikumu: kā uz komplimentu man pazīstamam kolēģim **vai kā** .. Glābjos ar universālo recepti, nu **tīpa** «play it again, Sam». Skaļi izrunāju frāzi «**vaši Djeķi Rozentāla**» (kā jūsu Rozentāla bērni) ..

Cilvēks runājot identificē sevi ar noteiktas valodas runātāju kopu. Pielāgojoties sarunas partnerim, viņš var pāriet arī uz citu valodu. Tomēr jāšaubās, vai šāda veida mistrojumi ir vietā rakstu valodā. Lasītājs ir tiesīgs izvēlēties, kādā valodā parocīgāk iegūt konkrēto informāciju. Bet autoriem, kas neprot pilnvērtīgi izteikties latviešu valodā, var ieteikt rakstīt kādā no svešvalodām, neapgrūtinot sevi ar nemitīgu tulkošanu, un publicēties cittautei presē.

Secinājums – valodas vidi, kāda tā ir, lielā mērā uztur žurnālisti. Pamanīto aplamību plašā amplitūda liecina, ka pēc valstiskās neatkarības atgūšanas daļa žurnālistu dīvainā kārtā jo sevišķi iemīļojuši padomju gadu mantojumu un to vēl čakli papildina. Tomēr žurnālista profesija ir viena no tām, kurās nedrīkstētu pieļaut vai attaisnot paviršību valodas lietojumā. Tieši populāru žurnālistu valoda – runā vai rakstos – visai spēcīgi ietekmē auditoriju, nereti ieviešot latviešu valodā dažādus kropļojumus, šos Trojas zirdziņus, ko izstumt no valodas ir gandrīz neiespējami. To nevajadzētu aizmirst, jo, klausoties un lasot ikdienā nepieciešamo informāciju vai izklaidei un redzesloka paplašināšanai domātos materiālus, itin viegli piesavināties neveiklu, kļūdainu izteiksmes formu, tādējādi pazeminot valodas kvalitāti.

Diemžēl jāatzīst, ka plašsaziņas līdzekļi joprojām ļauj strauzei, taupot līdzekļus valodas speciālistu algošanai, kuri censtos un prastu nosargāt latviešu valodu.

1. Brēde, M. Barbarismi rakstos par kultūru latviešu presē. *Linguistica Lettica*, Nr. 6, 2000, 146.-160. lpp.
2. Brēde, M. One Aspect of Barbarisms in Latvian Discourse. *Sastatāmā un lietišķā valodniecība*, Nr. 9, 2000, 7.-13. lpp.
3. Bušs, O., Ernstson, V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga : Norden AB, 2006.
4. *Preses lasītāja soešvārdu vārdnīca 2004*. Sast. I. Rozentalde. Rīga : Nordik, 2004.

5. Rozenbergs, J. Modes vārdi. *Linguistica Lettica*, Nr. 7, 2000, 128.-133. lpp.
6. Thomason, S. G. *Language Contact*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2001.
7. Бурак, А. Л., Берди, М., Елистратов, В. С. *Дополнение к русско-английским словарям*. Москва : Астрель : АСТ, 2001.

«Liekais» *tas* ne vienmēr ir lieks

Norādāmais vietniekvārds *tas* (sieviešu dzimtē *tā*) ir viens no latviešu valodā visbiežāk lietotajiem vārdiem.

«Latviešu literārās valodas vārdnīcā» vietniekvārdam *tas* izdalītas piecas nozīmes ar vairākām šo nozīmju niansēm (5, 457.–458. lpp.). Trijās no šīm nozīmēm *tas* tiek lietots substantīviski jeb lietvārda nozīmē, piemēram, *tas ir labi teikts; labs draugs ir tas, kam var uzticēties; viss notiek, kā tam jānotiek; tā ir laime.*

Vienā no vārdnīcā izdalītajām nozīmēm *tas* tiek lietots adjektīviski jeb īpašības vārda nozīmē, lai uzsvērtu, ka kaut kas ir jau zināms, pazīstams, arī lai pastiprinātu ar īpašības vārdu nosaukto pazīmi, piemēram, *tajā mājā dzīvo mani draugi; tie tālīnie allaž ierodas pirmie.*

Šai *tas* nozīmei ir iedalīta arī nozīmes nianse (ar norādi par sarunvalodas stilistisko nokrāsu), par kuru ir runa šajā rakstā: *tas* tiek lietots, lai (parasti) pastiprinātu, uzsvērtu sekojošo nojēgumu. Ilustrācijai vārdnīcā minēti trīs citāti no daiļliteratūras [izcēlumi mani. – Ā. O.]: «.. ko es darītu, ja atrastu zelta gabalu tik lielu kā **tas** mēness?» *viņš runāja pats ar sevi ..* (Kārlis Skalbe) «Meitēn, ka tu kašķi nedabū, pa **tiem** putekļiem rakdamies!» (Saulcerīte Viese) *Teic vai neteic par nošmulēšanos – bērni uz kartupeļiem un ar kartupeļiem ripinās. «Kādas **tās** drēbes paliek!»* (Ēriks Hānbergs) Šīs nianse un pašas nozīmes semantika ir ļoti tuva, tomēr norāde par stilistisko ierobežojumu liek secināt, ka šāds *tas* lietojums nav vēlams koptā literārā valodā.

Piektajā nozīmē *tas* tiek lietots par salikta saikļa komponentu, piemēram, *pēc tam kad beidzu lasīt avīzi, gāju gulēt.*

Vietniekvārda *tas* lietošana īpašības vārda nozīmē, lai pastiprinātu, uzsvērtu sekojošo nojēgumu, kas izteikts ar lietvārdu, līdz pat šai dienai tiek uzskatīta par nevēlamu, acīmredzot tāpēc, ka šī pastiprinājuma nozīme ir ļoti tuva artikula nozīmei, kas vietniekvārdam *tas* savulaik tika piešķirta vācu valodas ietekmē. Kā zināms, mūsu pirmie latviešu valodas rakstības pamatu licēji bija vācu mācītāji. Rakstot latviski, vācu valodas artikula vietā viņi lietoja vietniekvārdu *tas*, kaut arī

latviešu valodai šāds lietojums nav raksturīgs. Un tā nu mēs skaužam vietniekvārdu *tas*, kur vien rodas kāda aizdoma par tā lietojumu artikula nozīmē. Taču noteiktajam artikulam tuvā nozīmē vietniekvārds *tas* lietots arī tautasdziesmās, piemēram, *Ko tie ciema suņi rej, / Pie vārziem sasēduš'?*, un izloksnēs, arī latgaliskajās (kur vācu valodas ietekme nav domājama), piemēram, *Tuos maitys ar varātu paleidzeit sātys darbūs* [Tās meitas ar varētu palīdzēt mājas darbos. — Ā. O.] (6, 507. lpp.).

Latviešu valodas institūta 2002. gadā publicētajā pētījumā «Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība» norādīts, ka vietniekvārds *tas* vienmēr lietots gan adjektīviski, gan substantīviski; 16. un 17. gadsimta tekstos vietniekvārds *tas* lietots arī artikula nozīmē, kā, piemēram, Bībeles 1689. gada izdevumā: *ta Bausliba weens Gaischums / un ta Sohđiba tahs Pamahcischanas irr tas Ceļsch tahs Dzihwibas* (Zālamana sakāmi vārdi, 6:23), bet jau 18. gadsimta tekstos šāds *tas* lietojums mazinās (4, 341. lpp.). Par mūsdienām secināts: «Mūsdienu literārajā rakstu valodā *tas* artikula nozīmē ir tikpat kā izzudis, bet sarunvalodā to tomēr lieto, un, kaut arī lietojuma ziņā *tas* bieži vien tuvojas vācu valodas artikulam, tomēr par artikulu *tas* nav uzlūkojams.» (4, 342. lpp.) Jāpiebilst, ka latviešu valodniecībā, kā redzams arī šajā (un nākamajā) citātā, līdz pat šim laikam vietniekvārda *tas* artikulam līdzīgā resp. pastiprinājuma nozīme terminoloģiski netiek konsekventi šķirta no tīrās artikula nozīmes. Arī *tas* varētu būt par iemeslu piesardzīgai attieksmei pret vietniekvārda *tas* lietojumu pastiprinājuma nozīmē latviešu literārajā valodā.

1959. gadā «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā» konstatēts: «Ar artikula nozīmi [kā izriet no konteksta, domāta artikulam līdzīgā nozīme. — Ā. O.] *tas* lietvārda priekšā it īpaši izplatījies sarunvalodā un sarunvalodas atdarinājumos literatūrā.» (3, 519. lpp.) Vērojumi mūsdienu valodā liecina to pašu — lai pastiprinātu sekojošu zināmu nojēgumu, vietniekvārds *tas* tiek lietots galvenokārt ikdienas mutvārdu saziņā, kā arī rakstītā tekstā, kas atspoguļo mutvārdu runu, retāk cita veida tekstos. Daži raksturīgi 2006. gadā fiksēti piemēri no radioraidījumiem un mutvārdu runas atveidojumiem: [Jāņu vakarā] *Pirmos apsveic Jāņus, tās Līgas* [23. jūnijā vārdadiena. — Ā. O.] *tā kā retāk.* [Radio] *Kvadrātsaknes, nevienādības... kubi, lodes... viss viens! Traks var palikt! Gribas pateikt, lai tā matemātika iet pie visiem velniem ..* [Neatkarīgā] *Grib [soliste] dziedāt koncertā, nevar vairs nosēdēt mājās. Prasu, kas tev tajā tašā? Izrādās, bērns. Nolika somu, nodziedāja mēģinājumā.* [Izklaide] *Ko tad domājat ar to māju darīt? Pārdosiet?* [Latvijas Avīze] *Kad būs aprēķināta tā jaunā zemes kadastrālā vērtība, ierosinu, lai arī Valsts zemes dienests šajā sakarā dod savu artavu.* [Rīgas Balss]

Uz šādu vietniekvārda *tas* lietojumu var attiecināt Kārļa Mīlenbaha pagājušā gadsimta sākumā rakstīto: «Norādāmais vietnieka vārds latviešu, kā arī leišu valodā aizrāda uz runātāja un pārrunātā tuvo, sirsniņo sakaru, piešķirdams teikumam omulības nokrāsu: Tas saimnieks (= mūsu mīļais, laipnais s.) uz jokiem vien, uz jokiem vien. Tāpat pie īpašvārdiem: Tā nabaga Andreja man žēl.» (2, 139. lpp.)

Tomēr ir arī gadījumi, kad vietniekvārda *tas* lietojumam aplūkojamā nozīmē nekādas sarunvalodas stilistiskās nokrāsas nav, piemēram: *Starp citu – starp citām pasaulē / mēs esam tauta, kas vizēs. / Re, kā tā saule lej un lej / arumos, mežos un bizēs!* (Imants Ziedonis); *un aizplūst tās līnijas siltās / tās dzidrās un elpojošās / kā upe tavs augums aizplūst / bet paliek vēl migla man / tā baltā tā bārā pār upi / tā migla vēl / paliek man* (Jānis Rokpelnis).

Līdzīga nozīme vietniekvārdam *tas* ir arī ierastajos izteicienos *tas jau ir tas joks; tur jau ir tā sāls; tur jau ir tas suns aprakts; tā jau ir tā nelaime* u. tml.

Nevar atstāt neievērotu arī vietniekvārda *tas* lietojumu mūsdienu reliģiskajā literatūrā. Bībelē un citos reliģiskos tekstos Dieva nozīmē lietotais vārds *Kungs* parasti sastopams saistījumā ar vietniekvārdu *tas* noteiktā artikula nozīmē, lai norādītu uz īpašu atšķirības pazīmi, proti, suverēnumu, kas nepiemīt citiem kungiem. Bībelē un citos ar kristīgo reliģiju saistītos tekstos *Tas Kungs* ir nevis kāds cilvēks, bet pats Dievs. Varētu iebilst, ka uz to jau norāda vārda *Kungs* rakstījums ar lielo sākumburtu, piemēram, .. [draudzes locekļi] *plecu pie pleca ilgus gadus mīlestībā kalpojuši Tam Kungam*. [Svētdienas Rīts] Rakstītā tekstā patiesi tā ir. Bet, ja klausāmies runātu tekstu, tad nekāds lielais vai mazais sākumburts netiek izrunāts, un klausītājam ir grūti izšķirt, vai runa ir par kādu no daudziem kungiem (kā Lūkas evaņģēlija 12. nodaļas 37. pantā *Svētīgi tie kalpi, kurus kungs pārnākot atrod nomodā* ..) vai par To Kungu (kā Jesajas grāmatas 40. nodaļas 3. pantā *Ierīkojiet tuksnesī Tam Kungam ceļu* ..).

Latvijas Bībeles biedrības 1997. gadā izdotajā Bībeles revidētajā tekstā vārdkopa *Tas Kungs* lietota ļoti mērķtiecīgi, lai novērstu pārpratumus, turklāt abi vārdi rakstīti ar lielo sākumburtu, jo tie abi attiecināti uz Dievu. Jaunākajos atsevišķu Bībeles daļu tulkojumos (kurus arī izdevusi Latvijas Bībeles biedrība) – «Evaņģēliji un apustuļu darbi» (1999) un «Vecās Derības poēzijas grāmatas» (2000) – Dieva nozīmē lietots tikai vārds *Kungs*, nevis *Tas Kungs*. Protams, garīgajās dziesmās *Tas Kungs* tik un tā paliek, piemēram, dziesmā «Teici To Kungu».

Maz ticams, ka vārdkopa *Tas Kungs* kā gadsimtu gaitā iesakņojusies tradīcija (kaut arī radusies vācu valodas ietekmē) varētu bojāt latviešu valodu, jo *Tas Kungs* ir tikai viens, citu nav un vietniekvārds *tas* arī šajā gadījumā latviešu valodā par artikulu nav uzlūkojams. Jānis Endzelīns savā «Latviešu valodas gramatikā» par vietniekvārda *tas* lietošanu zīmīgi ir teicis, ka to «lietājam ar dažādām norādāmās enerģijas pakāpēm» (1, 534. lpp.).

Jāsecina, ka vietniekvārda *tas* lietojums latviešu literārajā valodā kā rakstveida, tā mutvārdu tekstos ir vērtējams pēc iederīguma situācijā un kontekstā (gan jēdzieniskā, gan stilistiskā aspektā), nevis pēc paša vietniekvārda nozīmes. Citiem vārdiem, arī faktiskā vai šķietamā artikula nozīmē lietotais *tas* ne vienmēr ir lieks.

1. Endzelīns, J. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
2. Endzelīns, J., Milēnbahs, K. *Latviešu gramatika*. 5. izd. Rīga : Valters un Rapa, 1934.
3. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. 1. d. Fonētika un morfoloģija. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
4. Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība. Lokāmās vārdšķiras*. Atb. red. K. Pokrotniece. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2002.
5. Latvijas Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 7₂. sēj. S-T. Rīga : Zinātne, 1991.
6. Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 2. sēj. N-Ž. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1998.

Gunta Smiltniece

Divdabju gradācija

Divdabji ir īpašas darbības vārdu formas, kas var būt gan lokāmas, gan nelokāmas. Lokāmajiem divdabjiem (*plūstošs, pagājis, gaidāms, nospriests* u. tml.) piemīt gan darbības vārda jeb verba pazīmes, gan īpašības vārda jeb adjektīva pazīmes. Ar verbu šos divdabjus saistā tas, ka tiem piemīt tādas verba kategorijas kā kārtas, laika un veida kategorija, savukārt ar adjektīvu lokāmajiem divdabjiem kopīgs ir tas, ka tiem ir dzimtes, skaitļa un locījuma kategorija, kā arī noteiktās un nenoteiktās galotnes, tātad tos loka pēc īpašības vārdu parauga.

No lokāmo divdabju semantikas — darbība vai stāvoklis, kas izpaužas pazīmes veidā — izriet salīdzināmo pakāpju jeb gradācijas iespējamība: pazīme priekšmetam vai būtnei parasti var piemist lielākā vai mazākā mērā, tāpēc divdabim bez pamata pakāpes var būt arī pārākās un vispārākās pakāpes formas, piemēram, *atspirdzinošs/atspirdzinošāks/visatspirdzinošākais dzēriens, steidzams/steidzamāks/vissteidzamākais pasūtījums, piemērots/piemērotāks/vispiemērotākais apģērbs*.

Valodniece Anna Bergmane ir norādījusi, ka spēja veidot salīdzināmās pakāpes liecina par attiecīgā divdabja tuvību īpašības vārdam, resp., par divdabja adjektīvāciju (1, 28.–29. lpp.). Tomēr jāņem vērā, ka salīdzināmo pakāpju formu veidošana divdabjiem ir ierobežota, ne visiem divdabjiem tās ir iespējamās un vēlamās. Daina Nītiņa uzsver, ka salīdzināmo pakāpju formu iespējamība lielā mērā ir atkarīga no katra divdabja nozīmes un lietojuma kontekstā (6, 71. lpp.). Kā atzīst arī abas minētās valodnieces (1, 25. lpp.; 6, 72. lpp.), svarīgs priekšnoteikums konkrēta divdabja salīdzināmo pakāpju veidošanas iespējai ir tas, ka divdabis ir zaudējis vienu no būtiskākajām verba pazīmēm — procesuālo nozīmi un izsaka darbību vai stāvokli kā raksturīgu, pastāvīgu kāda objekta pazīmi, piemēram, *vilinošs, pieredzējis, iemīlots*.

Taču divdabis var arī saglabāt attiecīgajam darbības vārdam raksturīgo semantiku, kurā dominējošā ir procesuālā — darbības vai stāvokļa nozīme, piemēram, *pārejošs* — 'tāds, kas pāriet' (*pārejošs*

nespēks), *pietiekošs* – ‘tāds, kura pietiek’ (*pietiekošas zināšanas*), *nepārtraukts* – ‘tāds, kas notiek bez pārtraukuma’ (*nepārtraukts trokšnis*). Šādos gadījumos salīdzināmo pakāpju formas parasti neveido, jo leksiskās nozīmes ziņā tās šķiet nesaprotamas.

Diemžēl pēdējā laikā rodas iespāids, ka salīdzināmo pakāpju formas tiek veidotas gandrīz vai no visiem lokāmajiem divdabjiem neatkarīgi no to semantikas. Un tieši procesuālas semantikas divdabju pārākās un vispārākās pakāpes formas ir kļuvušas par tādu kā modes lietu, ar tām ir pārpilni gan preses izdevumi, gan radio un televīzijas raidījumi. Šķiet, runātājiem un rakstītājiem ir zudušas jebkādas latviešu valodas izjūtas radītas barjeras pret šo formu nedabiskumu. Un tā mēs katru dienu klausāmie *visspēlētākās dziesmas*, ejam uz *visapmeklētāko un visskatītāko izrādi*, ko veidojis *ietekmējošākais režisors*, iegādājamies *vispirktāko grāmatu*, naudu krājam *vispelnošākajā bankā*, lai piepildītu savu *viskārotāko sapni* un dotos uz tūrisma ceļvežos *pieminētāko kūrortu*, bet kādā no *lasītākajām avīzēm* uzzinām, ka Rīgā ir *dabūjamākās sievietes*...

Visvairāk salīdzināmo pakāpju veidošanai patlaban tiek pakļauts ciešamās kārtas pagātnes divdabīs ar izskaņām *-ts, -ta*. Plašsaziņas līdzekļos uz katra soļa sastopamies ar nekorektām šā divdabja pārākās un vispārākās pakāpes formām, piemēram, *skatītākā latviešu oriģinālfilma*, *Krievijā meklētākais ciloēks*, *spoku visapsēstākā pils*, *viena no pārdotākajām grāmatām*, *spēlētāko dziesmu tops*.

Lokāmajam ciešamās kārtas pagātnes divdabim, protams, ir ievērojama tendence nozīmes ziņā tuvināties īpašības vārdam un veidot salīdzināmās pakāpes, tomēr daudziem šīs grupas divdabjiem vēl piemīt ļoti spilgti izteiktas verbālās pazīmes un darbības vārda semantika. Tādi divdabji kā *meklēts*, *apmeklēts*, *atskaņots*, *gribēts*, *pirkts*, *pārdots*, *tirgots*, *skatīts*, *spēlēts* u. tml. semantiskā ziņā ir tālu no adjektīviem. Tāpēc šo divdabju pārākās un vispārākās pakāpes formas šķiet nedabiskas un semantiski pat neizprotamas. Dažiem divdabjiem ir saglabāta tik spilgta verbālā nozīme, ka parasti tos adjektīviski nemaz nelieto, tāpēc arī salīdzināmo pakāpju formas tiem praktiski nav iespējamās. Tā, piemēram, divdabjus *ēsts*, *pirkts*, *tirgots* parasti lieto tikai predikatīvi kā verba ciešamās kārtas formas sastāvdaļas. Var, piemēram, teikt: *Diezgan ir ēsts. Augļi tiek pirkti un pārdoti tirgū. Suvenīri te nekad nav tirgoti*. Taču plašsaziņas līdzekļos diemžēl sastopamas arī patiesībā neiespējamās salīdzināmo pakāpju formas, piemēram, *pirktāks*, *ēstāks*, *tirgotāks*, adjektīvīskā lietojumā: *Sarkanausu bruņrupucis Ķīnā ir visēstākais bruņrupucis*. «*Vakara Ziņas*» ir *pirktākais* mazformāta laikraksts Latvijā. Tā ir *pati tirgotākā* mūzika.

Mūsdienās latviešu valodā ļoti aktīvs ir kļuvis darāmās kārtas tagadnes divdabjis ar izskaņām *-ošs, -oša* (7, 57.–59. lpp.; 5, 14.–15. lpp.). Ierobežojumi, kas šā divdabja darināšanā latviešu valodā kādreiz bija spēkā (2, 122. lpp.), laika gaitā ir lielā mērā zuduši (tomēr pastāv semantiski ierobežojumi konkrētu divdabju veidošanai, kas valodas praksē diemžēl bieži tiek ignorēti). Šos divdabjus lieto adjektīviski, un tie visai bieži tiek pakļauti gradācijai, piemēram: *Tad viņi [= vīrieši] spēj būt gan galantākie, gan atbalstošākie. .. [šis sausums] ir iznīcinošākais vairāk nekā gadsimta laikā. .. Joprojām Honkongā ir pasaulē plaukstošākā ekonomika. Uzbrukums Musajībā ir nāvējošākais, taču nebūt ne vienīgais. ..*

Kaut arī divdabjus ar izskaņām *-ošs, -oša* lieto īpašības vārda funkcijā, tie, kā atzīst D. Nītiņa, «tikpat kā nekad nepāriet adjektīvos. Izsakot darbību vai stāvokli pazīmes veidā, darāmās kārtas tagadnes divdabji parasti pilnībā saglabā attiecīgā verba leksisko nozīmi» (6, 72. lpp.). Tieši tāpēc vairumā gadījumu šo divdabju pārākās un vispārākās pakāpes formas ir samākslotas un labā valodas stilā neiederīgas.

Gradācijas iespējamība ir saistīta arī ar vārda leksisko nozīmi. Kā zināms, ir daži īpašības vārdi, kuru nozīme nepieļauj salīdzināmo pakāpju veidošanu, jo to nosauktā pazīme nevar ne pastiprināties, ne pavājināties, piemēram, *mūžīgs, mirstīgs, bass* (4, 469. lpp.). Līdzīgi ir ar divdabjiem. Tā, piemēram, divdabjis *paliekošs* apzīmē kaut ko nemainīgu, pastāvīgu, kaut ko tādu, kas laika gaitā nezaudē savu nozīmi un vērtību (3, 205. lpp.). Šī īpašība priekšmetam nevar piemist lielākā vai mazākā mērā, tāpēc pārākās pakāpes forma *paliekošāks* semantiski nav iespējama, kaut gan dažreiz presē sastopama, piemēram: *.. bieži vien jaunajiem censoņiem pietrūkst pacietības, .. lai no perspektīvajiem izaugtu par paliekošāku vērtību*. Pilnīgi neizprotama ir divdabja pārākās pakāpes forma (vispārākās pakāpes nozīmē) teikumā *Nozīmīgākais un pašfinansējošākais modelis ir lielā pilsētas daļā veidot īpašu zemes emisijas zonu*. Divdabja *pašfinansējošs* izteiktās pazīmes piemītība nekādi nav iespējama lielākā vai mazākā mērā, tāpēc nav skaidrs, ko autors gribējis teikt.

Dažkārt divdabja pārākās vai vispārākās pakāpes forma ir pilnīgi lieka, jo uz pazīmes lielāku piemītību jau norāda apstākļa vārdu vispārākās pakāpes formas *visvairāk, visbiežāk* u. tml.: *J. Titovs izpildīja vienu no pērnā gada visvairāk atskaņotākajām dziesmām. .. [vienības] patrolēs visbiežāk apmeklētākajās Lielā Ķīnas mūra vietās. .. Kas ir visvairāk spēlētākā dziesma? Šajos teikumos divdabji lietojami pamatpakāpē — atskaņotājām, apmeklētājās, spēlētā.*

Divdabju pārākās un vispārākās pakāpes formas liek palūkoties uz tām arī morfēmiskās struktūras aspektā. Kā zināms, visi divdabji ir

veidoti ar piedēkļiem no dažādiem verbu pamatcelmiem. Ja pamatcelmā jau ir afiksi, tad divdabja formā to būs vēl vairāk, piemēram, divdabja *iznīcinošs* pamatpakāpes formai ir sakne un četri afiksi — *iz-nīc-in-oš-s*. Veidojot pārāko pakāpi, tiek pievienots piedēklis *-āk-*, bet vispārākajā pakāpē — vēl arī piedēklis *vis-*: *visiznīcinošākais*. Kā redzams, šādas polimorfēmiskas formas ir ļoti garas, īpaši locījumos ar paplašināto galotni, piemēram, *visiznīcinošākajam*, *visiznīcinošākajai*. Cits citam sekojošie piedēkļi padara tās neērtas lietošanai — tās ir smagnējas, nelabskanīgas un pat grūti izrunājamas. Nereti verba īsā sakne it kā pazūd, to nomāc daudzie formveides afiksi. Dzirdot tādas formas kā *vissaprotošākajiem*, *visgribētākajam*, *visejošākajam* u. tml., vispirms uzbāzīgi par sevi signalizē afiksi, kas norāda uz pakāpi, locījumu, dzimti un skaitli, tātad dominējošā kļūst gramatiskā nozīme, bet saknē ietvertā leksiskā nozīme it kā atkāpjas otrā plānā. Šis ir viens no faktoriem, kas liek pārdomāt divdabju gradācijas lietderīgumu, ja runātājs vai rakstītājs negrib, lai teksts būtu samocīts, smagnējs un nelabskanīgs.

Divdabju gradācija ir kļuvusi tik aktīva droši vien tāpēc, ka tā iespējams izteikties īsāk. Valodas lietotājiem plašsaziņas līdzekļos, šķiet, nav laika domāt par vārdu un formu izvēli. Mūsdienās valodai, īpaši reklāmas valodai, jābūt lietišķai, ekonomiskai, dinamiskai, tāpēc ērtas šķiet divdabju salīdzināmo pakāpju formas, nevis kādi citi, iespējams, apjomīgāki izteiksmes līdzekļi. Divdabju salīdzināmo pakāpju pārmērīgā popularitāte rāda, ka pastāv tendence vienu gramatiskās formas modeli absolutizēt un pēc analogijas principa veidot arvien jaunas un jaunas formas, neņemot vērā valodas līdzšinējās tradīcijas un ierobežojumus.

Protams, kaut ko ierobežot vai aizliegt nav pašmērķis. Valodai nepārtraukti attīstoties, gramatisko formu sistēmā var rasties dažādi jauninājumi (5, 40.–42. lpp.). Šajā gadījumā problēma ir cita — divdabju salīdzināmo pakāpju formas kļūst tik uzbāzīgas un trafaretas, ka izspiež citus valodas izteiksmes līdzekļus. Tā, piemēram, divdabīš *pelnošs* pārākās pakāpes formā *pelnošāks* (parasti ar noteikto galotni resp. vispārākās pakāpes nozīmē) ir kļuvis gandrīz vai par vienīgo apzīmējumu parādības vai priekšmeta pozitīvam vērtējumam, kas saistīts ar ekonomiskajām norisēm, — *pelnošākā banka, firma, nozare, ekonomika, filma, amatpersona, pelnošākais uzņēmums, plāns, veikals* utt. Trafaretā *pelnošāks* vietā iederīgāki būtu dažādi īpašības vārdi attiecīgā formā, piemēram, *ienesīgākā nozare, izdevoīgākais plāns, bagātākā firma, rentablākais uzņēmums*.

Līdzīga valodas nabadzības izpausme ir ļoti bieži vērojams divdabju *pirkts, pārdots* salīdzināmo pakāpju lietojums kvalitātes

raksturošanai, piemēram, *pārdotākā/pirktākā* grāmata, mūzika, *auto-mašīna*, *pārdotākais/pirktākais* laikraksts, žurnāls, disks. Turklāt šāds divdabju *pirkts* un *pārdots* attiecinājums uz filmām, grāmatām, mūziku un citām kultūras parādībām priekšplānā izvirza to komerciālo vērtību, kas kļūst par vienīgo attiecīgā objekta vērtēšanas kritēriju. Šķiet, svarīgāk taču būtu pateikt, ka šie darbi ir *labi*, *skaisti*, *vērtīgi*, ka tie cilvēkiem *patīk*, ka tie ir *populāri*.

Nav iespējams dot universālus padomus, kā izvairīties no divdabju salīdzināmo pakāpju pārmērīgas un neatbilstīgas lietošanas. Taču iespēju ir daudz – var lietot līdzīgas nozīmes īpašības vārdus; var lietot analītiskus savienojumus ar apstākļa vārdiem *vairāk*, *biežāk* u. tml. (*vislabāk apmeklētā izrāde*, *visbiežāk atskaņotā dziesma*); var veidot tādas teikuma konstrukcijas, kur divdabis nemaz nav nepieciešams; nevajadzētu arī pašmērķīgi vairīties no palīgteikumu veidošanas, kā tas dažkārt mēdz būt.

Tā kā plašsaziņas līdzekļu ieviestos valodas jauninājumus sabiedrība uztver un pārņem ļoti ātri, publikāciju autoriem jājūt īpaša atbildība par to, lai šie jauninājumi nebūtu pretrunā ar valodas sistēmu un lai tie nedarītu valodu nabadzīgāku.

1. Bergmane, A. Par latviešu valodas divdabju adjektivēšanos. *Valodas un literatūras institūta raksti*, 5. sēj., 1955, 23.–36. lpp.
2. Endzelīns, J., Milēnbahs, K. *Latviešu valodas mācība*. Rīga : Zvaigzne, 1993. 188 lpp.
3. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6₁. sēj. Ņ–P. Rīga : Zinātne, 1986. 623 lpp.
4. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. 1. d. Fonētika un morfoloģija. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959. 831 lpp.
5. Nītiņa, D. *Moderna cilvēka valoda*. Rīga : Valsts valodas aģentūra, 2004. 112 lpp.
6. Nītiņa, D. Vārdšķiras un to konversija latviešu valodā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 1, 1985, 68.–76. lpp.
7. Ozola, Ā. Vēlreiz par divdabja ar izskaņām -ošs, -oša lietošanu un iero-bežošanu mūsdienu valodā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 22. laid., 1986, 57.–62. lpp.

Ilze Lokmane

Sintaktisko struktūru veidojuma kļūdas publicistikā

Valoda nepārtraukti mainās. Visstraujākās pārmaiņas vērojamas leksikā jeb vārdu krājumā. Lēnāk mainās valodas gramatiskā struktūra, tomēr arī tajā notiek pārmaiņas gan gramatisko formu lietojumā, gan sintaktisko konstrukciju izveidē. Ne visas šīs tendences ir vēlamas. Daļa jauninājumu valodu bagātina, dažādo izteiksmes iespējas, turpretim citi to noplicina, vienādo izteiksmi, apgrūtina uztveri vai pat rada pārpratumus.

No visiem rakstu valodas paveidiem pārmaiņas visvairāk vērojamas plašsaziņas līdzekļu valodā. Šā raksta mērķis ir aplūkot dažas plašsaziņas līdzekļu tekstos vērojamas aktuālas sintaktiskās parādības (kā vienkāršā, tā saliktā teikumā), kas pēdējā laikā vēršas plašumā un no valodas kultūras viedokļa vērtējamās negatīvi. Raksta tapšanā izmantots gan pašas autore, gan filoloģijas studentu savāktais materiāls no 2005.–2006. gada publikācijām laikrakstos un žurnālos.

Nominālās vārdkopas

Kā zināms, vienkāršā teikumā un salikta teikuma daļās funkcionē savā starpā cieši saistītu vārdu savienojumi – vārdkopas. Par nominālu vārdkopu sauc vārdu savienojumu, ko veido lietvārds ar tam pakārtotiem vārdiem, parasti apzīmētājiem. Latviešu rakstu valodai raksturīga samērā plašu nominālo vārdkopu (citiem vārdiem – garu apzīmētāju virkņu) veidošana, tāpēc jo svarīgi pievērst uzmanību vārdu formu savstarpējai atbilstībai un vārdu kārtai jeb secībai, lai saturs būtu viegli uztverams un nerastos pārpratumi.

Latviešu valodā ir samērā brīva vārdu kārta, tomēr **apzīmētāju secība** nav patvaļīga. Tuvāk apzīmējamam vārdam atrodas tas apzīmētājs, kas ar to jēdzieniski saistīts visciešāk. Par apzīmētājiem visbiežāk lietojam īpašības vārdus noteiktajā vai nenoteiktajā formā, kā arī lietvārdus ģenitīvā.

Parasti lietvārda ģenitīvs ir ciešāk saistīts ar apzīmējamo vārdu nekā īpašības vārds nenoteiktajā formā, tāpēc piemērā izceltajā vārdkopā būtu maināma vārdu secība:

.. kad tuvojas vēlēšanas, ļaudīm uz zemēm nav daudz jāuztraucas par sen neredzētiem, bet mīļiem valsts morāliem vai fiziskiem līderiem. [LA] Labāk: *.. morāliem vai fiziskiem valsts līderiem.*

Turpretim, ja īpašības vārds būtu noteiktajā formā, tas varētu atrasties tieši blakus apzīmējamam lietvārdam: *.. valsts morālajiem vai fiziskajiem līderiem.*

Vārdu secība maināma arī nākamajā teikumā:

Viens no jaunās viesnīcas simboliem būs vienīgā Baltijas valstīs lustra, kas pirms vairākiem gadiem atvesta no Venēcijas. [5min] Labāk: *.. Baltijas valstīs vienīgā lustra ..*

Arvien biežāk rakstītāji kļūdās, nošķirot ģenitīvu no apzīmējamā vārda tādās vārdkopās, kurās iesaistīti prievārdiski savienojumi *viens no, katrs no* u. tml.:

Šis ir mūsu partijas vēlēšanu kampaņas viens no elementiem. Labāk: *.. viens no mūsu partijas vēlēšanu kampaņas elementiem.*

Konferences katra no četrām sesijām iedalīta trīs daļās. Labāk: *Katra no konferences četrām sesijām ..*

Dažkārt neveiksmīgi veidotu apzīmētāju virkni var aizstāt ar palīgteikumu:

.. dokumentu gatavošanā ir piedalījušies kāda viena no Latvijas lielākajiem advokātu birojiem eksperti. [N] Labāk: *.. dokumentu gatavošanā ir piedalījušies eksperti, kas strādā kādā no Latvijas lielākajiem advokātu birojiem.*

Visai bieži sastopamas vārdkopas, kurās starp apzīmētāju ģenitīvā un apzīmējamo vārdu atrodas prievārdisks savienojums vai lietvārds lokatīvā (parasti apstākļa vai papildinātāja funkcijā). Šādas vārdkopas ir grūti uztveramas, jo gramatiski cieši saistīti vārdi novietojas tālu viens no otra:

Jau ziņots, ka estakādes pār Zunda kanālu renovācija ilgs līdz 1. oktobrim. [NRA]

Sacensības notiks ierastajā grafikā – vispirms komandas aizvadīs priekšsacīkstes četrās grupās, trīs labākās komandas no katra kvarteta iekļūs otrajā kārtā, līdz ņemot savstarpējo spēļu ar pārējām divām veiksmniecēm rezultātus. [NRA]

Labāk neveiklo vārdkopu vietā veidot citu sintaktisku konstrukciju, piemēram, *.. estakādi pār Zunda kanālu renovēs (vai atjaunos)*

līdz 1. oktobrim; .. līdzī ņemot spēlēs ar pārējām divām veiksmīnīecēm iegūtos rezultātus.

Nereti šādu vārdkopu pamatā ir kāds no lietišķo rakstu valodas pārņemts terminoloģiska rakstura apzīmējums vai cits stabils vārdu savienojums. Ne vienmēr to iespējams iesaistīt plašākā nominālā vārdkopā:

*Tas nozīmē – valsts cenšas darīt visu iespējamo, lai atrisinātu pirms pāris gadiem pieļauto neprecizitāti, ar kuru valstij tika noteikta **piekrastes joslas līdz pirmajai bangai piederība**. [LA] Labāk: .. ar kuru tika noteikts, ka valstij pieder piekrastes josla līdz pirmajai bangai.*

Rīgas domes Pilsētas attīstības komiteja vakar atkārtoti apstiprināja konkursa par tiesībām apbūvēt un apsaimniekot 94 hektārus zemes Lucavsālā rezultātus, akceptējot SIA Lucavsala piedāvāto attīstības priekšlikumu. [NRA] Šajā piemērā ietverto informāciju būtu vēlams sadalīt vairākos teikumos vai teikuma daļās: vispirms var informēt lasītāju, ka noticis konkurss par tiesībām apbūvēt un apsaimniekot 94 hektārus zemes Lucavsālā, pēc tam – ka Rīgas dome atkārtoti apstiprinājusi šā konkursa rezultātus.

Informatīvos publicistikas tekstos nav vēlams citēt neveiklas frāzes, jo tādējādi nevēlamās konstrukcijas var nostiprināties valodas lietotāju apziņā un vērsties plašumā:

Tas izdots ar mērķi nodrošināt «izglītojamo zināšanu Latvijas vēsturē uzlabošanas, stiprināt demokrātiju, parlamentāru valsti, patriotismu un pilsoniskās sabiedrības tradīcijas». [NRA] Citāta saturu varētu pārstāstīt: Tas izdots, lai uzlabotu izglītojamo zināšanas Latvijas vēsturē ..

Pēdējā laikā arvien plašāk lieto **lokāmos divdabjus**. Populārākais no tiem ir divdabis ar izskaņu -ošs. Šis divdabis apvieno darbības vārda un īpašības vārda dabu un nosauc laikā ierobežotu pazīmi. Bieži labāk ir izmantot īpašības vārdu (ja pazīme ir pastāvīga) vai darbības vārdu (ja tiek nosaukta darbība vai process, bet ne pazīme), piemēram, *nevis viņš ir protošs un varošs ainavu gleznotājs, bet viņš ir prasmiģs ainavu gleznotājs; nevis mēs esam griboši un varoši to pierādīt, bet mēs gribam un varam to pierādīt.*

Ja nu tomēr par apzīmētāju lieto minēto divdabi, nav vēlams tam piesaistīt papildinātājus vai apstākļus, piemēram, teikumu *Viņš ir visu panest varošs cilvēks* labāk pārveidot šādi: *Viņš var visu panest.*

Piesaistot divdabim apzīmētāja funkcijā papildinātājus vai apstākļus, teikumā blakus nereti nonāk divi prievārdi vai prievārds un

partikula, bet šāds blakusnovietojums, kā zināms, latviešu valodā ir nepieņemams:

Mīts par no pelniem atdzimstošo Fēniksu ir viena no mūžīgās atgriešanās materializētajām formām .. [NRA] Labāk: Mīts par Fēniksu, kas atdzimst no pelniem ..

.. lietuviešu nepārliecinošais sniegums pret ne labākajā sastāvā esošo Latvijas izlasi un Rumānijas divas graujošās uzvaras pār Luksemburgu .. šo pagodinājumu vismaz šobrīd nodod rumāņu rīcībā. [NRA] Labāk: .. sniegums pret Latvijas izlasi, kas nebija labākajā sastāvā ..

Kriminālvajāšanas uzsākšanu lūgts uzsākt pret ar firmu saistītajām amatpersonām. Šis teikums arī citādi ir kļūdainis, tātad labāk: Lūgts uzsākt kriminālvajāšanu pret amatpersonām, kas saistītas ar minēto firmu.

Tā kā divdabja potenciālais saistījums ar citiem vārdiem lielā mērā atkārto tam pamatā esošā verba saistījumu, tad vārdkopās ar paplašinātu divdabi bieži veidojas sarežģīts daudzpakāpju pakārtojums:

Pēc Hansabankas pārstāļu domām, par sava veida ciematu garantiju var uzskatīt kādas no vadošajām bankām projektam piešķirto finansējumu. [N] Labāk: .. var uzskatīt finansējumu, ko projektam piešķirusi kāda no vadošajām bankām.

Mūsdienu publicistikā nereti sastopams **apzīmētāja palīgteikums** nevietā – starp apzīmētāju ģenitīvā un apzīmējamo vārdu. Šādas struktūras teikumi ir nevēlami tāpat kā iepriekš aplūkoti un vēl grūtāk uztverami:

Divu nedēļu laikā paredzēts noteikt ugunsgrēka, kurā gāja bojā četri vienas ģimenes locekļi, cēloņus. [NRA]

Ja šis process ievilksies, ZM garantēšot, ka piekrastes zvejnieki ES atbalstu jau uzrakstīto projektu īstenošanai saņēmuši no nākamā plānošanas perioda, kas sākas 2007. gadā, ES fondu līdzekļiem. [LA]

Ornitologs J. Kuze norādīja, ka patlaban trūkst informācijas par insekticīda, ar ko plānots miglot mežus, sastāvu .. [NRA]

Visos minētajos piemēros vēlams vai nu palīgteikumā ietvertu informāciju sniegt atsevišķā teikumā, vai arī, ja iespējams, mainīt teikuma konstrukciju tā, lai apzīmētāja palīgteikums atrastos tieši aiz raksturojamā vārda, piemēram, .. noteikt cēloņus ugunsgrēkam, kurā gāja bojā četri vienas ģimenes locekļi.

Tendence veidot garas, grūti uztveramas apzīmētāju un tiem pakārtotu apstākļu, papildinātāju vai palīgteikumu virknes saistāma ar publicistikā vērojamo tieksmi vienā teikumā ietvert maksimāli daudz informācijas. Par to liecina nākamais piemērs, kurā bez jau minētās

sintaktiskās konstrukcijas ir vēl trīs paligteikumi un divdabis sarežģītā savstarpējā sakarā:

Ekonomikas ministrijas, kuras kompetencē ir vispārējā būvniecības pārraudzība un koordinācija valstī, parlamentārais sekretārs Dzintars Zaķis, atzīstot, ka likumu labojumi, kas vērsti uz zemes vai mājokļu pircēju tiesību un interešu aizsardzību, ir vērtējami pozitīvi, tomēr uzsoer, ka aizrauties ar tirgus ierobežojumiem nebūtu pareizi. [N]

Savrupinājumi

Teikuma locekļus dažkārt savrupina, tādējādi piešķirot tiem īpašu nozīmību. Rakstos savrupinājumi tiek ar pieturzīmēm nošķirti no pārējā teikuma, bet runā – nodalīti intonatīvi. Savrupināts apzīmētājs atrodas aiz apzīmējamā vārda. Ja šādam apzīmētajam piesaistīti vēl kādi vārdi, veidojas savrupināta apzīmētāja grupa. Labā latviešu valodā (atšķirībā no angļu un krievu valodas) **ar divdabi izteikta apzīmētāja grupu** nesavrupina, t. i., nenovieto aiz apzīmējamā vārda. Šādu grupu vēlams novietot apzīmējamā vārda priekšā vai aizstāt ar paligteikumu:

Vakar notika mītiņš, veltīts aizvesto latviešu piemiņai. Labāk: Vakar notika aizvesto latviešu piemiņai veltīts mītiņš vai Vakar notika mītiņš, kas bija veltīts aizvesto latviešu piemiņai.

Kad lasām un pārļasām pazīstamu un mazāk pazīstamu rakstnieku darbus, tapušus Latvijā un ārpus tās, mums jādodomā par folkloras dižmantojumu, par latviešu grāmatniecības četriem gadsimtiem. Labāk: .. darbus, kas tapuši Latvijā un ārpus tās, ..

Viens no izplatītākajiem savrupinājuma veidiem ir **divdabja teiciens**. Publicistikā patlaban īpaši iecienīti ir divdabja teicieni, ko veido nelokāmais divdabis ar *-ot*. Iekļaujot teikumā šādu divdabja teicienu, jāievēro vairāki nosacījumi.

Pirmkārt, jābūt nepārprotami skaidram ar divdabi nosauktās darbības darītājam. Divdabja nosauktās darbības veicējs parasti ir ar teikuma priekšmetu nosaukta dzīva būtne, tāpēc gadījumos, kad darītājs ir cits, teikums jāveido ļoti prasmīgi, lai nemaldinātu lasītāju. Nākamos trīs teikumus lasītājs vispirms sapratīs pavisam citādi, nekā iecerēts:

Ierodoties viesnīcā, organizatori bija uz vietas un sagaidīja. [KNV] (Vai viesnīcā ieradās paši organizatori?)

Spēlējot vairākumā, aizsargs Georgijs Pujacs uzšķīla no zilās līnijas, un ripa, mazliet mainot virzienu, ielidoja vārtu augšējā stūrī. [LA] (Vai vairākumā spēlēja viens pats Georgijs Pujacs?)

Taču, šķērsojot Latvijas robežu, kravu aizturējis Krievijas Federācijas veterinārais dienests, kas veicis ienākošās kravas pārbaudi un atklājis, ka kravai nav nedz ieviešanas atļaujas, nedz veterinārā sertifikāta. [NRA] (Vai robežu šķērsoja veterinārais dienests?)

Savukārt nākamie četri piemēri, kuros teikuma priekšmets nenosauc dzīvu būtni, lasītājam var sagādāt jautrus brīžus, pirms viņš atšifrē isto darītāju:

Braucot uz Klapkalnciemu, ceļa malā top liela ēka. [NTZ] (Ēka brauc uz Klapkalnciemu??)

Jau valsts investīciju programmu īstenojot, pieauga ūdens tarifs. [NTZ] (Ūdens tarifs īsteno valsts investīciju programmu??)

Iecerēts, ka Centrālkaļos pie pieminekļa latviešu karavīriem skanēs mācītāja svētruna, frontinieku uzruna un muzikālais pavadījums, atskaņojot karavīru dziesmas. [NRA] (Muzikālais pavadījums atskaņo karavīru dziesmas??)

Noalgojot sienu apgleznošanas lietpratējus, tunelis ieguva daudz priedīgāku izskatu un arī gana daudz ienaidnieku. [NRA] (Tunelis algo sienu apgleznošanas lietpratējus??)

Tiesa, minētajos piemēros varam vārdā nenosaukto darītāju izsecināt no konteksta, tomēr pašu teikumu izveidi nevar uzskatīt par veiksmīgu. Šādus divdabja teicienus vēlams pārveidot par palīgteikumiem, piemēram, *Kad tika noalgoti sienu apgleznošanas lietpratēji, tunelis ieguva daudz priedīgāku izskatu ..*

Ir arī ne mazums pārprotamu teikumu, kuros minēti vairāki iespējamie darītāji:

Kā Neatkarīgajai notikuma vietā pastāstīja Tukuma rajona Ceļu policijas inspektors, braucot Ventpils šosejas virzienā, mācību automašīna Mazda veica kreiso pagriezienu uz grantētu sānielu. [NRA] Šajā teikumā par divdabja nosauktās darbības darītāju var uzskatīt gan inspektoru, gan automašīnu.

Rezultātā abi vīrieši iedunkājuši viens otru, saplēšot kreklu. [NRA] Saplēsts acīmredzot ticis tikai viens krekls, tātad jāsaprot, ka abi vīrieši plēsuši vienu kreklu.

Otrkārt, vēlams, lai teikums, kurā iekļauts divdabjs ar *-ot*, būtu verbāls, t. i., par izteicēju jālieto darbības vārds. Ja izteicēju veido saitiņverbs ar lietvārdu vai īpašības vārdu, teikumu pagrūti uztvert, kaut arī pārpratumi vairumā gadījumu nerodas:

Sākotnēji izvēlētais politikas pamatmehānisms bija tirgus cenu atbalsts, motivējot ražotājus ar augstām pārdošanas cenām. Arī te

divdabja teiciena vietā labāk iederētos palīgteikums: .. *lai motivētu ražotājus ar augstām pārdošanas cenām.*

Treškārt, divdabja teicienam, ko veido divdabīs ar *-ot*, raksturīgas noteiktas jēdzieniskās attieksmes ar pārējo teikumu (cēloņa, nolūka, nosacījuma, seku u. c.). Ja divdabīs nosauc pilnīgi patstāvīgu darbību, jāveido vienlīdzīgi izteicēji vai salikts teikums:

Otrā perioda sākumā atkal pirmās četras perioda minūtes poļi pavadīja skaitliskajā mazākumā, tāpat arī nopelnot vēl atlikušos divus mazos sodus trešdaļā. [NRA] Teikuma beigu daļu varētu pārveidot, piemēram, šādi: .. *un šajā trešdaļā nopelnīja vēl divus mazos sodus.*

Kopējais bojā gājušo skaits ir pāri par diviem simtiem, precīzi tā arī neatbildot, kāpēc tā notika. Labāk: .. *un neviens nevar precīzi atbildēt, kāpēc tā notika.*

Latvijas Nacionālā opera un Bergenas Starptautiskais festivāls Festspillene paziņojuši, ka abpusēji vienojušies pārtraukt sadarbību, iestudējot Riharda Vāgnera operu ciklu Nibelunga gredzens. [D] Kāda šeit ir jēdzieniskā attieksme starp operu cikla iestudēšanu un lēmumu pārtraukt sadarbību? (Vai sadarbības pārtraukšana notiktu vienlaikus ar cikla iestudēšanu?)

Nereti teikums ar nepamatoti lietotu divdabja teicienu arī citādā ziņā ir sarežģīts un grūti saprotams:

Ir jābūt izcili aprobežotam, lai iedomātos, ka, iebūkot valstī, kurā nav masu iznīcināšanas ieroču, ar iemeslu atrast masu iznīcināšanas ieročus, tas nenovedīs pie drudzainas kaimiņvalstu bruņošanās. [K]

Pēdējā laikā publicistikā populāras kļūvušas arī t. s. absolūtā datīva konstrukcijas, ko veido divdabīs ar *-ot* un darītāja nosaukums datīvā. Absolūtā datīva konstrukcijas izsaka pavaddarbību, tomēr rakstītāji nereti ar tām cenšas izteikt vienojuma, pretstata, pieļāvuma un vēl citas attieksmes, kuru izteikšanai piemērotāks būtu salikts teikums:

Vienas dienas laikā nams tika nodedzināts, ēkas vietā paliekot vien pīšļiem un pelniem. [D] Labāk: .. *un ēkas vietā palika vien pīšļi un pelni.*

.. *viens otrs attīstītājs šos zemes gabalus pārdod, pašvaldībai nezīnot, kas tur galu galā iznāks.* [N] Labāk: .. *bet pašvaldība nezina, kas tur galu galā iznāks.*

Ja šādi noteikumi būtu, tad, reizēm varbūt ciešot kādam skaistam skatam, notiktu loģiska apdzīvotu vietu attīstība. [N] Labāk: .. *tad notiktu loģiska apdzīvotu vietu attīstība, kaut arī reizēm varbūt ciestu kāds skaists skats ..*

Var rasties smieklīgi pārpratumi, ja absolūtā datīva konstrukciju iespējams saprast arī kā parastu divdabja teicienu ar darbības objekta apzīmējumu datīvā:

Inficēties ar encefalītu iespējams, piesūcoties inficētai ērcei.

Ceturtkārt, noteikti nebūtu vēlams lietot vairākus divdabjus ar -ot vai to veidotus divdabja teicienus vienā teikumā:

Plosoties Kjusju salā Japānas dienvidos, taifūns Šaņšaņ svētdien Nobeokas pilsētā apgāza arī kādu vilcienu ar 45 pasažieriem, nogalinot astoņus no tiem. [D] Pēdējo divdabja teicienu var pārveidot: .. un nogalināja astoņus no tiem.

Komanda Berlīnē ieradās vakar, un ne bez piedzīvojumiem – it kā vēl nebūtu gana ar basketbolistu standartiem krietni šaurajiem Easy Jet lidmašīnu sēdekļiem, nolaižoties pilotam vēl gadījās misēklis, ar pirmo reizi nespējot trāpīt uz skrejceļa. [NRA] Divdabja teiciens būtu pārveidojams atsevišķā teikuma daļā: .. un pirmajā reizē viņš nespēja trāpīt uz skrejceļa.

Vēl jāuzsver, ka pārmērīga minēto divdabju lietošana citu sintaktisko struktūru vietā vienādo un noplicina izteiksmi, pat ja ievērojam visus iepriekš aplūkotos nosacījumus.

Salikta teikuma struktūra

Tālāk pievērsīsimies dažiem aktuāliem salikta teikuma izveides jautājumiem.

Krievu valodas iespaidā arvien biežāk parādās nosacījuma un laika paligteikumi ar **izteicēju nenoteiksmē**:

Ja ticēt Einara Repšes jaunākajai amatpersonas deklarācijai, tad rodas iespāids, ka E. Repše pilnīgi pretrunīgu informāciju par saviem darījumiem ar ASV vērtspapīriem ir sniedzis jau amatpersonas deklarācijās par 2001. gadu un arī vēlākajos gados. [NRA]

Pirms sākt cept jaunas sabiedrības integrācijas pamatnostādnes, būtu jānoskaidro, kāpēc tad vecās kopš dzimšanas gulējušas skapī nelietotas un nevalkātas. [NRA]

Šādas nenoteiksmes vietā latviešu valodā lietojama darbības vārda personas forma: *Ja ticam Einara Repšes jaunākajai amatpersonas deklarācijai ..; Pirms sākam cept jaunas sabiedrības integrācijas pamatnostādnes ..*

Par krievu valodas ietekmi liecina arī dažas **pakārtojuma vārdu lietošanas** tendences. Latviešu valodas paligteikumā pakārtojuma vārda priekšā var atrasties vienīgi prievārds. Tas nav ievērots nākamajos divos teikumos:

Informatīvajā vēstulē būs norādīti tālruņa numuri, **zvanot pa kuriem** varēs iegūt papildu informāciju. [NRA]

Taču izskatās, ka šo plūsmu piesedz mūsu «tuklākie» pilsoņi, **daļa no kuriem** sēž, es pat negribu teikt, kādās mājās. [LA]

Minētos teikumus var labot, vārdus apmainot vietām: .. *pa kuriem zvanot* ..; .. *no kuriem daļa* ..

Dažkārt līdzīgu problēmu rada palīgteikuma sākumā lietoti vārdu savienojumi ar prievārda funkciju. Šādos gadījumos vārdu kārtu mainīt nevar, taču bieži visu izteiksmi var aizstāt ar kādu prievārdu:

Zem Latvijas karoga pašreiz strādā 7 LK kuģi, **attiecībā uz kuriem** mēs vēlamies noslēgt koplīgumu. [AA] Labāk: .. *par kuriem mēs vēlamies noslēgt koplīgumu*.

Saiklis *kā arī* lietojams vienlīdzīgu teikuma locekļu, nevis teikuma daļu saistīšanai, kā tas arvien biežāk vērojams presē:

Bez frontālā trieciena pamatpārbaudes automobiļiem *veic arī* sānu sadursmes testu, **kā arī** papildus tiek vērtēta bērnu drošība avārijas gadījumā un gājēju drošība, *saduroties ar auto*. [NRA]

Uzņēmuma vērtējumā kvalitatīvam ciematam jābūt ieturētam vienotā arhitektoniskā stilā, projekta attīstītājam jānodrošina visas nepieciešamās inženierkomunikācijas, jābūt atrisinātam apsaimniekošanas jautājumam, **kā arī** ciematam harmoniski jāiekļaujas apkārtējā vidē. [N]

Minētajos piemēros saikļa *kā arī* vietā lietojams saiklis *un* vai *arī*, kas izsaka vienojuma attieksmes saliktā sakārtotā teikumā, vai citi teikuma daļu saistīšanas līdzekļi (*turklāt, tāpat arī* u. tml.).

Samērā bieži saliktā teikumā ar pakāpenisku pakārtojumu blakus nonāk vairāki pakārtojuma vārdi:

Nira fonds prezidents Vadīms Markovs skaidroja, **ka, ja** šis nodoklis tiek plānots kā ierocis pret spekulantiem, tad tas nekādus rezultātus nedos, jo tos spekulantus, kas aktīvi pērk un pārdod nekustamo īpašumu un no tā gūst peļņu, neapturēs nodoklis divu vai trīs procentu apmērā. [NRA] (Šajā piemērā vērojama vēl cita kļūda — uzņēmuma nosaukums, kas nav grafiski vai ar pēdiņām nodalīts no pārējā teikuma un turklāt netiek locīts.)

Kolonnas vadītājs uzskata, **ka, lai** risinātu ciematu attīstības problēmas, būtu jānosaka vienoti spēles noteikumi .. [N]

Šlesera labākā īpašība ir tā, **ka, ja** viņš ko apsola, tad arī izdara. [K]

Pirmajos divos teikumos no saikļa *ka* var atbrīvoties, aiz virsteikuma liekot kolu. Trešo teikumu labāk pārveidot: *Šlesera labākā īpašība ir tā, ka viņš izdara to, ko apsola*.

Nav vēlams virknēt vairākus pakāpeniski pakārtotus paligteikumus ar vienu un to pašu saikli:

Citiem vārdiem sakot, ir ļoti maz cerību, ka vidusslānis piekritīs apgalvojumam, ka nevar attaisnot sīku zādzību tikai tāpēc, ka cits nozog desmitreiz vairāk. [N]

Nākamajā piemērā saiklis *ka* ievada veselus piecus no septiņiem paligteikumiem:

Vairākums ASV iedzīvotāju šaubās, ka ASV uzvarēs karā Irākā, un tic tam, ka Buša valdība ar iepriekšēju nodomu panāca to, ka apmēram 51 procents amerikāņu ticēja, ka Irākā varētu atrasties masu iznīcināšanas līdzekļi, liecina 27. jūlijā «USA Today/CNN/Gallup Poll» veiktās aptaujas, kas bija pirmā reize, kad vairāk nekā puse amerikāņu pauda pārlicību, ka valdība viņus ir apzināti maldinājusi.

Šādi grūti uztverami teikumi jāpārveido, ja iespējams, sadalot vairākos saliktos vai vienkāršos teikumus.

Lai izteikto domu varētu saprast pareizi un bez īpašas piepūles, jādomā arī par **paligteikumu novietojumu**. Jau sen zināms, ka apzīmētāja paligteikums paskaidro tuvāko virsteikuma lietvārdu (ja pakārtojuma vārds šādu saistījumu pieļauj), tomēr rakstītāji to ne vienmēr atceras:

A. Šlesers posma Rīga–Jelgava izvēli aģentūrai LETA pamato ar to, ka Jelgava ir tuvākā pilsēta Rīgai, kas veidojas par industriālu pilsētu. [NRA] Jādomā, rakstītājs gribējis pavēstīt, ka par industriālu pilsētu veidojas Jelgava, nevis Rīga.

Nākamajā piemērā papildinātāja paligteikums neveiksmīgi «iesprausts» virsteikumā:

Šodien, kā rīkoties tālāk, lems 8. Saeimas izveidotā parlamentārās izmeklēšanas komisija Einara Repšes finansiālo darbību pārbaudei. Labāk: Šodien 8. Saeimas izveidotā parlamentārās izmeklēšanas komisija Einara Repšes finansiālo darbību pārbaudei lems, kā rīkoties tālāk.

Pārāk garī un sarežģīti teikumi

Pārlietu garu saliktu teikumu veidošana, domājams, saistāma ar iepriekš minēto tendenci ietilpināt pārāk daudz informācijas vienā teikumā. Iespējams, daļai rakstītāju šķiet, ka šādā veidā tiek ievērotas augstā, oficiālā stila prasības. Taču lasītājs, kas mēģina uztvert šo informāciju, ir spiests ne tikai paturēt atmiņā visu saturu līdz teikuma beigām, bet arī nemitīgi nodarboties ar teikuma daļu jēdzienisko attieksmju atšifrēšanu. Jāatgādina, ka publicistikas galvenais uzdevums

ir informēt lasītāju viegli uztveramā veidā. Daži piemēri, kuros šī prasība nav ievērota:

Bet galvenais iemesls, kurš liecina par to, ka vecā programma nav tikusi nodrošināta ar sabiedrības stāvoklim atbilstošu integrācijas politiku, ir tas, ka sabiedrība nule esošās programmas darbības laikā ir politiski (!) dezintegrušies. [NRA]

Kopā ar vairāk nekā 82 procentu iedzīvotāju pozitīvo attieksmi pret vispār piedalīšanos starptautiskās misijās tas ir gana pārlicinošs rādītājs, ka valsts ārējās drošības jautājumos Latvijas sabiedrība ir gudrāka par tiem politiķiem, kuri cer uz īstermiņa kampaņām, kas balstītas uz pašu iedomām par to, kas vēlētājiem ir vai nav svarīgi. [D]

Abos piemēros teksts tikai iegūtu, ja viena gara teikuma vietā tiktu veidoti vairāki īsi.

Dažreiz autori mazāk būtiskas teikuma daļas mēdz likt iekavās, acīmredzot tādēļ, lai atvieglotu lasītājam informācijas uztveri. Šis paņēmieni gan zināmā mērā atvieglo teikuma pamatsatura uztveri, taču, kā redzams tālāk minētajā piemērā, vienlaikus arī papildus apgrūtina lasītāju, jo iespraudums vēl vairāk sarežģī teikuma daļu sintaktiskās attieksmes:

T. Papadopuls sacīja, ka nav vērts gaidīt, ka sarunas, kas tika pārtrauktas pagājušajā gadā (kad Kipras grieķi aprīlī referendumā noraidīja ANO plānu par varas dalīšanu starp grieķu un turku kopienām un Kipras grieķu daļa 1. maijā pievienojās ES, pārstāvoot visu salu), varētu strauji atjaunoties. [NRA]

Informatīvi pārblīvēts un strukturāli nesaprotams ir nākamais teikums, kurā autors centies ietilpināt vairāku neatkarīgu teikumu saturu. Turklāt abi blakus novietotie, savā starpā jēdzieniski nesaistītie iespraudumi pat nav norobežoti ar īpašiem formāliem līdzekļiem. Jāatzīst gan, ka šādu teikumu arī iekavu lietojums nespētu glābt:

17. novembrī, muzeja 10 gadu jubilejas svētkos, dāvinājumos ieguvām vērtīgu priekšmetu – ugunsdzēsēju sūknī (roku darbs), kurš darināts 19. gs. otrajā pusē, atrasts Aizdzirē, šķiet, to izmantojuši vietējie ugunsdzēsēji 1800 [?] gadu beigās, par vērtīgo eksponātu paldies Ilgvaram Brucim no Kurzemes cietokšņa muzeja Zantē, kā arī papildinājumu mūsu bibliotēkai. [KNV]

Nobeigumā – garuma ziņā īpaši iespaidīgs piemērs:

Prezidentes rīcības saturīgumu, manuprāt, apliecina: tas, ka viņa netērē laiku, taisnodamās sabiedrībai par savu izvēli braukt maijā uz Maskavu, bet sper turpmākos soļus, kas tad arī rada skaidrību par izvēles iemesliem;

izmanto 9. maiju nevis kā galamērķi, bet kā līdzekli, lai – vispirms – pozicionētu sevi un valsti, savukārt šī pozīcija prasa vismaz attieksmi gan no Krievijas, gan no ES valstu puses, bet, kad skaidrs šo attieksmju spektrs, var labāk redzēt, kas un kādā secībā darāms, lai kārtotu politiskās un vēsturiskās problēmas attiecībās ar Krieviju; pretstatā Baltijas valstīm ierasti pasīvai, Krievijas rīcību reflektējošai pozīcijai, prezidentes pozīcija ir aktīva, un šobrīd to reflektē Krievija; 9. maijā gan šeit, gan Maskavā prezidentei būs grūti pārnest, ka viņa tur ir «tikai» ciemiņš (šādā lomā var izrādīties abi pārējie Baltijas valstu prezidenti), ka ieradusies ar nepadarītiem mājas darbiem vai palikusi šīs vizītes sakarā neskaidrās attiecībās ar savu tautu; ja Krievija tiešām, kā grasās, atsauks prezidentes ielūgumu, tad tas būs sliktas diplomātijas demonstrējums, jo Krievija apliecinās, ka respektē bijušās PSRS teritorijas tikai tad, ja tās turas Krievijai tīkamu uzskatu pavadā. [NRA]

No rakstā aplūkotā valodas materiāla izriet svarīgs secinājums: žurnālistiem būtu vēlams rakstīt īsāk un skaidrāk, lai teksts nepārvērstos par grūti atšifrējamu vārdu un domu mudžekli. Gan kļūdaini veidot, gan pārlietu gari un sarežģīti teikumi ne tikai apgrūtina informācijas uztveri, bet arī nogurdina lasītāju un piesārņo valodisko apziņu ar labā latviešu valodā neiederīgām sintaktiskām konstrukcijām.

Avotu saīsinājumi

AA – «Arodbiedrību Avīze»

D – «Diena»

K – «Klubs»

KNV – «Kandavas Novada Vēstnesis»

LA – «Latvijas Avīze»

N – «Nedēļa»

NRA – «Neatkarīgā Rīta Avīze»

NTZ – «Neatkarīgās Tukuma Ziņas»

Ieilgušie deklinācijas meklējumi

Valodas attīstībā retrospektīvi varam izšķirt vairākas stadijas, kas visbiežāk saistāmas ar pārmaiņām valodas funkcionālajā diapazonā un standartizācijas pakāpē. Šīs pārmaiņas parasti tiek uztvertas kā virzība no kāda mazāk attīstīta, mazāk sakārtota stāvokļa uz pilnīgāku, sakārtotāku. Dažkārt to pielīdzina dzīva organisma attīstībai no bērnības līdz briedumam (atsevišķos gadījumos — arī līdz nāvei) vai tautas vēsturiskajam ceļam no mežonības uz arvien augstāku civilizācijas pakāpi. Valodā pilnīgošanās notiek it kā divās plūsmās — dabiskajā un apzināti organizētajā. Sākotnēji dominē pirmā, bet, sabiedrībai un valodai sasniedzot zināmu attīstības līmeni, — otrā.

Arī atsevišķa valodas apakšstruktūra vai vārdu krājuma grupa var būt par ilustrāciju iepriekš teiktajam, piemēram, gandrīz līdz 19. gadsimta beigām bija vērojama latviešu valodas lietvārdu nosacīti brīva «manevrēšana» deklināciju laukā, tad sekoja arvien intensīvāka kārtošana, kurā izšķīroša loma bija valodnieku darbībai un izglītības sistēmai. Šodien visumā jau nostabilizētajai gramatikai raksturīga relatīvi maza kustība starp deklināciju korpusiem, un galvenie «kārtības traucētāji» tajā, šķiet, ir aizguvumi. Šajā rakstā aplūkotas dažas problēmas, kas saistītas ar aizguvumu gramatisko adaptāciju.

Pārņemot citas valodas vārdu, latviešu valodas lietotājam svešā vienība jāpielāgo savai valodai gan skaniski resp. grafiski, gan arī gramatiski (protams, izņemot gadījumus, kad šo vienību paredzēts izmantot tikai kā svešiespraudumu). Nenoformēts lietojums nevar turpināties ilgi — par to liecina daudzu vārdu aizgūšanas procesa hronoloģisks atspoguļojums (2), taču formālās svārstības var ilgt gadu desmitiem. Dažkārt notiek arī samērā strauja formas maiņa, ko nosaka galvenokārt dominējošā kontaktvaloda. Tā, piemēram, vārdu *minists* 19. gadsimtā lietoja pēc vācu valodas parauga (*Minister*), iekļaujot to 1. vai 2. deklinācijā (*ministers/ministeris*). 20. gadsimta sākumā vārdnīcu sastādītāji (acimredzot krievu valodas ietekmē) diezgan īsā laikā pārgāja uz formu *minists*, taču praksē tika lietots arī paralēlvariants

ministris. Šo variantu atrodam vēl 30. gadu otrās puses periodikā, lai gan 1933. gada «Latviešu pareizrakstības rokas grāmatā» (3) un 1934. gada «Svešvārdu vārdnīcā» (5) ieteikta forma *ministers*.

19. gadsimtā lietvārdu deklinācijas svārstības pat viena neliela raksta ietvaros bija diezgan parasta parādība, piemēram: *Orķestrs vēl nebij sanācis .. [..] .. ko orķestrīm komponējis D. Brežinska kgs ..* [Dienas Lapa, 1892, Nr. 177] Šādu stāvokli vismaz daļēji var izskaidrot ar normatīvo izdevumu trūkumu. Tomēr līdzīgas svārstības vērojamas arī 30. gadu beigās, bet dažu fināļu, piemēram, *-ers/-eris* (4), variēšanās diezgan intensīvi norisinās vēl šodien.

Valodnieki jau diezgan sen izteikuši viedokli, ka fināle *-eris* ir latviešu valodai piemērotāks variants. Arī praksē vērojama lēna, taču diezgan izteikta tendence arvien biežāk izvēlēties fināli *-eris*. Tomēr skaita ziņā pagaidām dominē vārdi ar *-ers*. Pētījumā «Anglicismi latviešu valodā» (2), kas iznāca 1989. gadā, aizguvumu dominējošais (pirmajā vietā liktais) variants noteikts pēc normatīvo izdevumu ieteikumiem vai (ja vārds nebija reģistrēts vārdnīcās) pēc lietojuma biežuma. Iegūtā statistika ir šāda: aizguvumi ar *-ers* — 134, aizguvumi ar *-eris* — 36, bet 12 vārdi fiksēti tikai daudzskaitļa formā (tie ir galvenokārt sociālo slāņu un grupu nosaukumi, piemēram, *frīholderi, kopiholderi, krofteri, leveleri*). Arī 1999. gada «Svešvārdu vārdnīcā» (6) vārdi ar izskaņu *-ers* dominē (aptuvenā attiecībā 3:1). No pētījumā reģistrētajiem 134 aizguvumiem ar *-ers* lielākajai daļai (99) gramatiskās svārstības nav fiksētas, 32 vārdiem ir bijuši varianti ar *-eris*, bet trijiem — ar *-ieris*. Savukārt 32 no 36 vārdiem ar *-eris* ir bijušas gramatiskās svārstības — tātad šī apakšgrupa ir gandrīz pilnīgs pretstats vārdiem ar *-ers*. Šie valodas fakti, iespējams, norāda uz aizguvumu sākotnējās adaptācijas īpatnībām, piemēram, vārdi, kas ievietoti vārdnīcās bez ilgāka mutvārdu lietojuma perioda, biežāk tiek noformēti kā 1. deklinācijas lietvārdi (nevar izslēgt arī citu valodu vārdnīcu parauga ietekmi).

Tomēr mūsdienu vārdnīcās fiksētie un tādējādi par ieteicamiem uzskatāmie vārdu rakstības varianti bieži atšķiras no reālā lietojuma, jo daudzi latvieši vārda gramatisko formu izvēlas pēc izjūtas (nereti pat katrā locījumā atsevišķi). Piemēram, vārds *dizainers* visās pēdējo gadu vārdnīcās ir dots kā 1. deklinācijas lietvārds, bet internetā (saskaņā ar pārlūkprogrammas *Google* sniegto informāciju) variantam *dizaineris* ir gandrīz tikpat liels lietojuma biežums kā normatīvajai formai, turklāt datīva forma *dizainerim* ir biežāk sastopama nekā *dizaineram*. Tiesa, *Dizainparaugu* likumā tomēr lietots ieteicamais variants *dizainers*.

Viens no biežāk lietotajiem un vienlaikus arī gramatiski svārstīgajiem vārdiem ar fināli *-eris* ir anglicisms *menedžeris*. (Šā raksta mērķis nav iztīrīt vārda *menedžeris* nepieciešamību mūsdienu latviešu valodā, tāpēc pietiks ar konstatējumu, ka ļoti bieži tā lietojums ir pilnīgi nepamatots.) Pēdējo 40 gadu laikā vārdnīcās tiek dota tikai forma *menedžeris*, taču valodas prakse liecina, ka pat juristi un baņķieri leksikogrāfiskos izdevumos neizmanto. Daži piemēri no internetā pieejamiem materiāliem.

Bankas *DnB Nord* internetā publicētā instrukcija: *Laukā «Temats» ieraksti «Atsaukt maksājumu», adresē kontu menedžeram ..*

SIA «Jūsu Kredīts» mājaslapā: *Piezoņiet menedžeram tūlīt!*

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2006. gada 18. oktobra spriedums kādā lietā (interneta publikācija): *.. strādājuši Aizkraukles veikalā Jaunceltnes ielā 1 – G. A. par iepirkumu menedžeru .. [..] .. ar 2004. gada 1. martu par iepirkumu menedžeri .. [..] .. atbildētājs parakstījis un veicis menedžeram noteikto darbu ..*

Par internetā atrodamā valodas normām neatbilstošā materiāla lielo apjomu īpašām bažām nebūtu pamata, jo to veido galvenokārt komentāri un citi izteikumi, kuru autori pārstāv tikai paši sevi. Lielāku satraukumu izraisa tikko minētie piemēri, kas uzlūkojami par oficiāliem tekstiem un dokumentiem.

Deklinācijas izvēles problēmas apskatā nevar nerunāt par vēl vienu aizguvumu grupu – vārdiem ar fināli *-menis* (no angļu valodas aizgūtiem salikteņiem ar otro elementu *-man*). Par šo jautājumu jau rakstīts 1989. gadā (1). Angļu valodas elementa *-man* atveide latviešu valodā aizgūtajos anglicismos pēdējos 30–40 gados ir visumā normalizējusies – gan valodas praksē (rakstos un mutvārdos), gan leksikogrāfiskajos izdevumos dominē fināle *-menis*, piemēram, *bārmenis, džentlmenis, kongresmenis, polismenis, supermenis*. Savukārt struktūras ziņā analogisku angļu personvārdu atveidē tiek ieteikta forma ar *-mens*, piemēram, *Chapman – Čēpmens, Freeman – Frīmens*, kas arī ir nostabilizējies modelis. Tātad angļu sugasvārdu adaptēšanas veids ir līdzīgs vācu (lejasvācu) sugasvārdu adaptācijai (vācu *-mann* – latviešu *-manis*, piemēram, *fūrmanis, stūrmanis*), bet atbilstošo īpašvārdu atveide atšķiras.

Pēdējos gados vienīgais «kārtības traucētājs» šai aizguvumu grupā ir bijis vārds *supermenis*. Kā rāda tālāk dotie piemēri, internetā izvietotajos tekstos tas parādās arī ar fināli *-mens*.

TVNET Sports informācija: *Ventspils brīnums un supermens Rašids.*

sievietes.lv, tēma «Ideāls puisis»: .. jābūt īstam **supermenam** ..
daivings.lv, diskusija: *Gribu būt supermens.*

Šis variants sastopams arī ārpus interneta, pat blakus normatīvajam variantam ar *-menis*, piemēram, visu 2006. gada vasaru «Unibankas» iestāžu apmeklētājus «prieceja» šāda reklāmas informācija:

Depozīts bērna izglītībai! Mūsu puika grib būt supermens. Lai kļūtu par supermeni, vispirms vajag labu izglītību.

Kāds varētu būt izskaidrojums vārda *supermenis* formālajām svārstībām? Vai tā ir vienkārši nezināšana un visas atkāpes no normas pieļauj tie, kas neizmanto vārdnīcas? Bet varbūt viens no iemesliem ir filmu varonis, kura vārdu vismaz daļa cilvēku uztver tikai kā personvārdu, kas atveidojams ar fināli *-mens*, piemēram: *Pirāts atņem Supermenam draudzeni* .. [TVNET Izklaide]? Tomēr šādi nosacīti personvārdi ir drīzāk pielīdzināmi iesaukām, kurām pamatā ir sugasvārds un kuru forma nav maināma, kaut arī tiek lietots lielais sākumburts. Iespējams, ka svārstību pastiprinātājs ir vēl viena fantastiska cilvēkveidīga kinobūtne, ko angļiski sauc *Batman* ('sikspārņcilvēks'), bet latviski atveido kā *Betmens*. Šādu pseidopersonvārdu ietekme uz aizguvuma gramatiskās formas izvēli, kas izpaužas sugasvārdu un īpašvārdu atveides modeļu saplūdināšanā, ir gluži ticama, jo nevajadzētu pārvērtēt vidējā statistiskā latvieša spēju identificēt sugasvārdu grupu ar noteiktām gramatiskām pazīmēm. Tāpēc nav arī nekāds brīnums, ka angļu valodas un Holivudas virskundzības gaisotnē Latvijas dabas piesārņotāja simbolisko tēlu latvieši apzīmējuši ar vārdu *Cūkmens*. Tomēr arī šajā gadījumā jārunā nevis par istu personvārdu, bet galvenokārt par noteiktu īpašību un uzvedības iemiejumu, tāpēc par pareizāku uzskatāma forma *Cūkmenis* (kā *džentlmenis*). Jāpiebilst, ka senāk latviešu valodā izmantoja no vācu valodas pārņemto vārd darināšanas elementu *-manis*, piemēram, *augstmanis*, *dižmanis*, sarunvalodā arī *sūdzmanis*, *dropmanis*, taču pašreizējā jaunā paaudze vārdu *Cūkmanis* noteikti uztvertu kā arhaismu, kam nav nekādu asociāciju ar mūsdienu simboliem un (anti)varoņiem.

Angļu valodas ietekme paplašinās, tā aptver arvien jaunākus latviešu valodas runātājus. Atliek secināt, ka šajā rakstā aplūkoto problēmu īss un vienkāršos vārdos izteikts skaidrojums būtu jāiekļauj jau pamatskolas valodas mācības grāmatā.

1. Baldunčiks, J. Aizguvumi ar fināli *-menis*. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 25. laid., 1989, 131.-134. lpp.

2. Baldunčiks, J. *Anglicismi latviešu valodā*. Rīga : Zinātne, 1989. 541 lpp.
3. *Latviešu pareizrakstības rokas grāmata*. Sast. E. Blese un V. Pētersons. Rīga : Valters un Rapa, 1933.
4. Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība. Lokāmās vārdšķiras*. Atb. red. K. Pokrotiece. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2002, 12.–13. lpp.
5. *Svešvārdu vārdnīca*. Pārlabots un papildināts 2. izd. Sakārt. Ed. Ozoliņš, rediģ. J. Endzelīns. Rīga : A. Gulbis, 1934.
6. *Svešvārdu vārdnīca*. J. Baldunčika redakcijā. Rīga : Jumava, 1999.

Ingrīda Pauniņa, Dīte Liepa

Daži interpunkcijas problēmgađījumi (VVA Konsultāciju daļas pieredze)

Ar terminu *interpunkcija* valodniecībā saprot gan interpunkcijas zīmju jeb pieturzīmju kopumu, gan šo pieturzīmju lietošanas nosacījumus kādā konkrētā valodā. Katrai valodai ir savas pieturzīmju lietošanas likumības. Taču jebkuras interpunkcijas sistēmas pamatā ir viens no diviem galvenajiem principiem – gramatiskais vai intonatīvais. Abos gađījumos svarīgs blakusfaktors ir t. s. loģiskais jeb jēdzieniskais princips (1, 10. lpp.).

Latviešu valodā, kā zināms, noteicošais ir gramatiskais interpunkcijas princips. Tas nozīmē, ka pieturzīmes parāda teksta vienību gramatisko saistījumu un uzbūvi – salikta teikuma daļas, iespraudumus, savrupinājumus, vienlīdzīgus teikuma locekļus utt. Tā kā gramatiskais saistījums atspoguļo arī vispārinātas jēdzieniskās attieksmes, tad uz gramatisko principu balstītās interpunkcijas likumības pastarpināti ietver arī jēdzienisko kritēriju. Tāpēc teksta gramatiskais dalījums ar pieturzīmēm rakstītājam palīdz precīzāk atklāt izsakāmo saturu, bet lasītājam atvieglo teksta uztveri, ļauj pareizi noteikt vārdu un teikuma daļu saistījumus un tāvad adekvāti uztvert teksta saturu.

Valodās, kur noteicošais ir intonatīvais interpunkcijas princips, pieturzīmes parāda intonatīvi nodalīto runas posmu robežas. Starp šiem posmiem var būt īsāka vai garāka pauze, kas rakstītā tekstā tiek parādīta ar pieturzīmēm. Taču runas jēdzieniski intonatīvais dalījums ir sekundārs, to nosaka satura nianse un runātāja attieksme, kā arī dažādi citi faktori, ieskaitot fizioloģiskos un tehniskos (1, 20. lpp.). Tāpēc uz intonatīvo principu balstītās interpunkcijas sistēmas strukturāli un saturiski ir mazāk informatīvas.

Pieturzīmju lietošanas nosacījumi, kas balstās uz gramatisko principu, diferencē teksta un teikuma daļas atkarībā no to gramatiskās dabas. Tāpēc, pirmkārt, ļoti labi jāzina gramatika, lai prastu pareizi noteikt visdažādāko sintaktisko konstrukciju gramatisko raksturojumu un elementu gramatiskās attieksmes reālos tekstos. (Jādomā,

tieši šā iemesla dēļ praksē nereti rodas neskaidrības pat elementāri vienkāršos pieturzīmju lietojuma gadījumos.) Otrkārt, interpunkcijas vispārīgās likumības ne vienmēr ir pilnībā piemērojamas jebkuram konkrētam gadījumam, jo kādas konstrukcijas gramatiskā forma var nonākt pretrunā ar tās izsakāmo saturu (1, 12. lpp.). Šādos gadījumos papildus tiek apzināti izmantots jēdzieniskais interpunkcijas princips, kas ļauj precīzāk atspoguļot izsakāmā satura niansas (tādējādi parasti veidojas fakultatīvs pieturzīmes lietojums). Treškārt, pieturzīmju lietojumā var būt neskaidrības, kuru pamatā ir nepilnīga valodas gramatiskās sistēmas izpēte, galvenokārt teorētiski nepietiekami skaidri diferencētas formāli līdzīgas konstrukcijas. Tas attiecas, piemēram, uz vienkārša un salikta teikuma robežgadījumiem, daudzveidīgajām salīdzinājuma konstrukcijām, dažādiem savrupinājumiem u. tml.

Latviešu valodā rakstītos tekstos visbiežāk sastopamā pieturzīme ir komats. Tāpēc nav brīnums, ka lielākā daļa problemātisko interpunkcijas jautājumu, ar kuriem valodas prakses darbinieki un citi interesenti vēršas Valsts valodas aģentūras Konsultāciju daļā, saistās tieši ar komata lietošanu. Dažreiz jautātāji vēlas uzzināt pamatojumu komata lietojumam (vai nelietojumam) kādā teikumā no jau publicēta teksta, citreiz saņemt padomu, vai konkrētā teikumā noteiktā pozīcijā komats ir vai nav jāliek. Tālāk šajā rakstā aplūkoti daži raksturīgi komata lietojuma gadījumi, kas atspoguļojas biežāk uzdotajos jautājumos un tātad acimredzot rada vislielākās neskaidrības praksē.

Daudz jautājumu ir par komata lietojumu starp vairākiem (parasti diviem) **saskaņotajiem apzīmētājiem**, kas attiecas uz vienu un to pašu vārdu un savā starpā nav saistīti ar saikļiem. Jautātāji visus šādas apzīmētāju virknes elementus uzskata par vienlīdzīgiem un no skolas gramatikas atceras tikai vispārīgo likumību – ka vienlīdzīgi apzīmētāji cits no cita atdalāmi ar komatu. Līdz ar to viņiem rodas neizpratne, kāpēc dažreiz tomēr komats starp šādiem apzīmētājiem nav likts. Citreiz savukārt cilvēks pats jūt, ka komats nebūtu vajadzīgs, taču nevēlas nonākt pretrunā ar formālo prasību.

Minētā problēma rodas tieši tāpēc, ka gramatiskais interpunkcijas princips šajā gadījumā ir cieši saistīts ar jēdzienisko principu. Komats starp vairākiem apzīmētājiem liekams, ja tie visi ir jēdzieniski līdztiesīgi, t. i., tieši un vienādā mērā attiecas uz apzīmējamo vārdu un savā starpā saistīti sakārtojumā, piemēram, *mīla, vērtīga piemiņa; mazi, bez uzraudzības atstāti bērni; virtuozais, reti spēlētais skaņdarbs; empiriskā, uz pieredzi balstītā teorija; trešā, visplašākā daļa*. Šādu apzīmētāju nosauktās pazīmes piemīt raksturojamam objektam neatkarīgi cita no citas.

Savukārt komats nav liekams starp diviem apzīmētājiem, no kuriem viens (apzīmējamam vārdam tuvākais) ir jēdzieniski ciešāk saistīts ar apzīmējamo vārdu un attiecas uz to tieši, bet otrs jēdzieniski raksturo visu vārdkopu – apzīmējamo vārdu kopā ar tā tuvāko apzīmētāju, piemēram, *patīkams jauns cilvēks; pieaicinātais zinātniskais konsultants; atsevišķi neveiksmīgi formulējumi*.

Iepriekš minētajos piemēros norādītais komata lietojums resp. nelietojums šķiet samērā pašsaprotams, jo attiecīgo apzīmētāju jēdzieniskais līdztiesīgums vai nelīdztiesīgums lielā mērā izriet jau no vārdu leksiskās nozīmes. Praksē neskaidrības sakarā ar komata lietojumu rada galvenokārt tie gađījumi, kurus no apzīmētāju un apzīmējamā vārda jēdzieniskā saistījuma ciešuma viedokļa iespējams traktēt dažādi. To var ilustrēt, piemēram, ar frāzēm *pamesta, pussagruvusi māja; apnīcīgās, tukšās runas; jauns, vilinošs piedāvājums; cits, pieņemams nolikums*, kas iespējamās gan šādā rakstījumā (ar komatu), tātad ar jēdzieniski līdztiesīgiem apzīmētājiem, gan arī bez komata – ar otrā apzīmētāja un apzīmējamā vārda ciešāku jēdzienisko saistījumu. Autoram atkarībā no viņa subjektīvās ieceres ir tiesības izvēlēties jebkuru no šiem variantiem, un tieši komata lietojums vai nelietojums signalizē lasītājam, kā jāsaprot frāzes elementu savstarpējās jēdzieniskās attiecības. Turklāt nereti ar abiem variantiem tiek diferencēts samērā būtisks jēdzieniskais saturs – kā pēdējos divos no tikko minētajiem piemēriem: *jauns, vilinošs piedāvājums* un *cits, pieņemams nolikums* nozīmē, ka iepriekšējais piedāvājums nav bijis vilinošs un iepriekšējais nolikums nav bijis pieņemams, bet *jauns vilinošs piedāvājums* un *cits pieņemams nolikums* ietver tieši pretēju informāciju. Jāpiebilst, ka īpaši šādos gađījumos gan autoram, gan lasītājam paškontrolei var noderēt intonatīvā interpunkcijas principa izmantojums – katrā variantā frāze tiek izrunāta ar atšķirīgu loģisko akcentu.

Tātad komata lietojumu starp apzīmētājiem nosaka to jēdzieniskās attiecības ar apzīmējamo vārdu. Diemžēl Konsultāciju daļas darbā tieši tāpēc nereti rodas pārpratumi: mums prasa, vai komats ir vai nav jāliek, mēs savukārt prasām, ko rakstītājs grib pateikt, bet uz šo jautājumu atbildi parasti negūstam...

Vēl jāatgāđina, ka par vienlīdzīgiem tradicionāli uzskata tikai tādas apzīmētājus, kas ir arī jēdzieniski līdztiesīgi. Vienlīdzīgiem apzīmētājiem šādā izpratnē vispārīgā likumība par komata lietošanu (ja nav saikļa) ir spēkā vienmēr, savukārt starp nevienlīdzīgiem apzīmētājiem komats nav liekams. Taču šis terminoloģiskais precizējums nelikvidē pašu problēmu – lai novērtētu, vai apzīmētāji ir vai nav vienlīdzīgi, tik un tā jānoskaidro to jēdzieniskais līdztiesīgums.

Bieži neskaidriības komata lietojuma ziņā rada **saiklis vai**, jo tiek jauktas tā dažādās funkcijas. Lielākās problēmas sagādā salikti teikumi, kuros *vai* lietots gan palīgteikuma ievadišanai, gan vienlīdzīgu palīgteikumu saistīšanai, piemēram: *Informācijas nebija, vai ir jāierodas speciālos darba tērpos pašiem vai tos piešķirs ..* Šeit pirmais *vai* ievada palīgteikumu, bet otrais *vai* saista vienlīdzīgus palīgteikumus, un tas nav jāuztver kā atkārtots saiklis, kura priekšā jāliek komats. (Atkārtots saiklis būtu, piemēram, šādā teikumā: *Informācijas nebija, vai ir jāierodas speciālos darba tērpos pašiem vai tos piešķirs, vai tos varēs nopirkt uz vietas.*)

Ja starp teikuma vārdiem atrodas vārds vai vārdu savienojums, kas piesaistīts kādam teikuma loceklim iepriekšējā teikuma daļā ar *kā arī* vai *tāpat kā*, nereti tiek uzdots jautājums, vai komats jāliek tikai šo saistītāvjārdu priekšā vai arī aiz pievienotajiem vārdiem. Turklāt daļai jautātāju šķiet, ka šie saistītāvjārdi interpunkcijas ziņā funkcionē vienādi. Patiesībā tiem ir katram savas pieturzīmju lietošanas likumības. Saikļa *kā arī* priekšā vienmēr liekams komats, bet aiz piesaistītā vienlīdzīgā teikuma locekļa komatu neliek, piemēram: *Alus, siera un cepamgaļas ražotāji, kā arī satiksmes nodrošinātāji 23. un 24. jūnijā par līgotājiem domā īpaši.* Savukārt problemātisks interpunkcijas ziņā ir apstākļa vārdu savienojums *tāpat kā*, kas kopā ar pievienotajiem vārdiem veido t. s. pielīdzinājumu. Atkarībā no jēdzieniskām niansēm un intonatīvā veidojuma pielīdzinājumu vai nu atdala no abām pusēm ar pieturzīmi, parasti komatu, vai neatdala vispār (1, 193. lpp.). Ja ar pielīdzinājumu jēdzieniski izsaka blakus piebildumu, papildu informāciju, tas tiek intonatīvi nodalīts no pārējā teikuma un arī rakstos atdalāms no abām pusēm ar komatu, piemēram: *Latvijas iedzīvotāji, tāpat kā daudzu citu valstu iedzīvotāji, uzskata, ka ..* Šādu pielīdzinājumu tradicionāli uzskata par iespraudumu, t. i., sintaktisku konstrukciju, kas nav teikuma pamatstruktūras sastāvdaļa. Ja pielīdzinājumu jēdzieniski iekļauj teikuma pamatsaturā, ar *tāpat kā* pievienotais vārds vai vārdu savienojums arī sintaktiski iekļaujas teikuma pamatstruktūrā kā teikuma loceklis; šādā gadījumā pielīdzinājums netiek nodalīts no pārējā teikuma ne intonatīvi, ne ar pieturzīmēm. Ilustrācijai te var noderēt tas pats iepriekšējais teikums, kuram atkarībā no konteksta un autora komunikatīvā nodoma iespējama arī šāda realizācija (veidojas teikums ar vienlīdzīgiem teikuma priekšmetiem): *Latvijas iedzīvotāji tāpat kā daudzu citu valstu iedzīvotāji uzskata, ka ..* Nošķirt abus aplūkotos gadījumus reizēm nav viegli (kā redzams, pat sastāva ziņā pilnīgi identiskus teikumus vismaz ārpus konteksta var traktēt dažādi), tāpēc pielīdzinājumam pieļaujams fakultatīvs pieturzīmju lietojums.

Abos iepriekšējos piemēros parādīto viena un tā paša teikuma strukturālo variantu savstarpējām attieksmēm iespējams vēl cits skaidrojums, kas ir vienkāršāks un līdz ar to no pieturzīmju lietojuma viedokļa praktiski lietderīgāks: ja šāds pielīdzinājums intonatīvi un ar pieturzīmēm norobežots no pārējā teikuma, to var uzskatīt arī par teikuma locekļa fakultatīvu savrupinājumu, nevis par iespraudumu (sk. arī 3, 567.–568. lpp.). Tāds skaidrojums būtu arī adekvātāks, jo pielīdzinājuma ciešais gramatiski semantiskais iesaistījums teikumā ir zināmā pretrunā ar iesprauduma būtību. Taču neatkarīgi no teorētiskā traktējuma jāievēro, ka pielīdzinājums nav jebkurā gađījumā uzskatāms par iespraudumu un automātiski atdalāms ar komatiem.

Izņēmums no aprakstītās likumības (un reizē vienīgais gađījums, kur patiešām pastāv pilnīga analogija ar saikli *kā ari*) ir vienlīdzīgi apzīmētāji, kas pievienoti ar *tāpat kā*. Šādā strukturā komats vajadzīgs *tāpat kā* priekšā, bet aiz pievienotā apzīmētāja komatu neliek (1, 195. lpp.) — kā, piemēram, nedaudz pārveidotā teikumā *Latvijas, tāpat kā daudzū citu valstu iedzīvotāji uzskata, ka ...* Tāds pieturzīmju lietojuma princips atbilst arī attiecīgās strukturā teikumu intonatīvajam veidojumam: runā starp apzīmētāju un apzīmējamo vārdu intonatīvās pauzes nav.

Regulāri ir jautājumi par **divdabja teiciena** nodalīšanu teikumā. Tie atklāj gan elementāru neizpratni, ka viens pats divdabīs divdabja teicienu neveido, gan arī objektīvas grūtības, ko rada divdabja teiciena iesaistījums sarežģītās teikuma konstrukcijās.

Īpaši aktuāls ir jautājums par pieturzīmju lietojumu, ja vienojuma saiklis saista divdabja teicienu un citu vienkārša vai salikta teikuma komponentu ar to pašu sintaktisko funkciju. Savā ziņā divdabja teicienu un ar to saistīto izteiksmi var uzskatīt par vienlīdzīgiem komponentiem. Šādos gađījumos pieņemts divdabja teicienu no saikļa ar pieturzīmi nenorobežot, jo saiklis vienlaikus aizstāj savrupinājuma pieturzīmi, piemēram: *Tā kā lieta tikai nesen ierosināta un ievērojot administratīvo tiesu noslogojumu, iespējams, ka prasību izskatīs 2008. gađā. Tas notiek, rūpīgi pārbaudot atkritumus un ja tiek konstatēts, ka ir par daudz atkritumu.*

Ja divdabja teicienam cits komponents (vai otrs divdabja teiciens) piesaistīts ar pāru saikli vai divkāršo saikli, komats nav jāliek arī saikļa pirmās daļas priekšā, piemēram: *Atbildes mēģiniet rast vai nu zvanot pa tālruni, vai klātienē.*

Grūtības pieturzīmju lietojumā bieži rada **savrupinātu apstākļu** neizpratne. Gan mācību grāmatās, gan latviešu valodas rokasgrāmatās mēdz norādīt, ka apstākli aiz cita tās pašas nozīmes apstākļa savrupina,

t. i., atdala no abām pusēm ar komatu, ja tam ir precizējoša nozīme, bet, ja šis apstāklis nosauc šaurāku jēdzienu nekā iepriekš minētais, to savrupina fakultatīvi (sk., piemēram, 2, 284. lpp.). Taču šādā gadījumā rodas problēma, kā praksē atšķirt precizējošo nozīmi no šaurāka jēdziena (un līdz ar to – obligāti savrupināmos apstākļus no fakultatīvi savrupināmiem), jo vairumā gadījumu šaurākais jēdziens arī precizē iepriekšējo apstākli.

Atbildi uz šo jautājumu sniedz A. Blinkenas formulētais obligāti savrupināmo apstākļu skaidrojums: tie ir apstākļi, kas «izsaka kāda cita tā paša nosaukuma apstākļa nosauktu jēdzienu ar citiem vārdiem, to precizējot» (1, 268. lpp.). Tātad obligātā vai fakultatīvā savrupinājuma aspektā patiesībā ir šķirami apstākļi, kas izsaka to pašu jēdzienu kā iepriekšējais apstāklis, piemēram, *Pirms deviņiem gadiem, 1997. gada 6. oktobrī, ierosināja lietu*, un apstākļi, kas izsaka šaurāku, tātad citu jēdzienu nekā iepriekšējais apstāklis, piemēram, *Liepājā kāda nama pagalmā smilšu kastē atrada ..* vai – ar savrupinājumu – *Liepājā, kāda nama pagalmā, smilšu kastē atrada ..*

Tā kā savrupinājums ir līdzeklis kādas valodas vienības izcelšanai, uzsvēršanai, tad skaidrs arī, kāpēc pirmās grupas apstākļi savrupināmi obligāti: kaut ko atkārtot, izsakot tiem pašiem vai citiem vārdiem, mēdz tikai tad, ja tas ir kaut kas patiešām svarīgs, nozīmīgs. Savukārt otrās grupas apstākļus, kas izsaka citu, šaurāku jēdzienu, atkarībā no konteksta nosacījumiem un autora ieceres var vai nu savrupināt, t. i., īpaši izcelt, vai nesavrupināt.

Jāpiebilst, ka iepriekšējo apstākli precizē abu grupu apstākļi, tikai katrs savā veidā.

Tātad jautājums par obligātu vai fakultatīvu apstākļa savrupinājumu patiesībā ir atrisināms samērā vienkārši. Taču ar šo jautājumu saistās vēl cita problēma – blakusnovietojumā esošu apstākļu jēdzienisko attieksmju neizpratne. Konkrētos piemēros, ar kuriem cilvēki vērsas Konsultāciju daļā pēc padoma sakarā ar apstākļu savrupināšanas nepieciešamību, otrs apstāklis ne vienmēr precizē iepriekšējo apstākli: bieži tie raksturo teikumā minēto darbību vai stāvokli katrs savā aspektā un neveido vienotu vietas vai laika raksturojumu, tātad ir savstarpēji neatkarīgi teikuma komponenti (dažreiz tas konstatējams tikai visa teikuma kopsakarā!). Šādos gadījumos savrupinājums būtu pretrunā ar abu komponentu jēdzieniski gramatiskajām funkcijām, kā, piemēram, teikumā *Rēzeknes rajonā diķī noslika bērns; noslikt var gan diķi, gan Rēzeknes rajonā*, taču valodā tās ir būtiski atšķirīgas strukturālās attieksmes: ūdenstilpes apzīmējums ir darbības vārdam

noslikt specifisks sintaktiskā saistījuma komponents, kas ietilpst teikuma pamatstrukturā (objektīvajā īstenībā tam atbilst nepieciešams situācijas komponents), bet administratīvās teritorijas apzīmējums, kas izsaka notikuma lokalizāciju, veido ar darbības vārdu *noslikt* tam nespēcificisku, mazāk ciešu sintaktisko saistījumu, kas iespējams arī jebkuram citam darbības vārdam. Vēl cits piemērs, kur otrais komponents nav savrupināms: *Slalomā 2. braucienā ..*¹ (pirmais komponents, kā var spriest pat ārpus visa teikuma konteksta, šeit ir sporta veida nosaukums, tātd bez laika nozīmes, otrais komponents – sacensību posma apzīmējums ar laika nozīmi). Dažreiz pat otrais komponents vispār nav apstākļis teikuma līmenī, piemēram, *Skvērā Smilšu ielas sākumā ..* (otrais komponents ir pirmā komponenta apzīmētājs ar vietas nozīmi, turklāt tas ir plašāks, nevis šaurāks jēdziens).

Līdz šim aplūkotajos gađījumos izteikuma intonatīvais daļījums bieži izmantojams par palīglīdzekli gramatisko un jēdzienisko attieksmju noskaidrošanā, jo valodas strukturālajām vienībām lielākoties atbilst arī noteiktas intonatīvās vienības. Taču praksē pieturzīmju lietojumā ne vienmēr tiek ievērotas **intonatīvā principa izmantojuma robežas**. Runas intonatīvais daļījums tikai daļēji sakrīt ar strukturāli gramatisko un pat jēdzienisko daļījumu. Tāpēc ar pieturzīmi nav jāatspoguļo jebkura pauze, kas dzirdama runā. Ja intonācijai piešķir pārāk lielu nozīmi, pieturzīmes tiek liktas (vai gaidītas) arī tur, kur gramatiskie un jēdzieniskie nosacījumi tās nepieļauj.

Kā norāda Inita Vītola, «ikviens lasītājs ir teksta dekodētājs un vienlaikus teksta interpretētājs – sava teksta radītājs» (4, 137. lpp.). Gan dekodēšana un interpretēšana, gan teksta veidošana notiek ar iekšējās runas līdzdalību. Varbūt tieši tāpēc samērā daudz Konsultāciju daļā iesūtīto jautājumu atspoguļo tendenci likt pieturzīmi pauzes vietā arī tur, kur intonatīvais interpunkcijas princips ir pretrunā ar gramatisko un pieturzīme tātd nav liekama. Dažkārt autori pat ir sarūgtināti, kad negūst apstiprinājumu savai vēlmei likt pieturzīmi šādas intonatīvās pauzes vietā.

Tālāk parādīti tipiskākie gađījumi, kas ilustrē minēto tendenci.²

1. Paplašināti teikuma locekļi, kas satur lietvārda lokatīvu vai lokatīva un prievārda savienojumu prievārdam līdzīgā funkcijā (*attiecībā uz, atšķirībā no, pretstatā, sakarā ar, saskaņā ar, salīdzinājumā ar* u. tml.)

¹ Šis un nākamais piemērs iesūtīti Konsultāciju daļai šādā īsinātā formā.

² Pauzes vietas, kurās bieži tiek nevajadzīgi pieturzīmi, norādītas ar dubultu šķērsvītrū (//).

un atrodas teikuma sākumā vai vidū, piemēram: *Sakarā ar Jāņa Bērziņa nāvi // lūdzam viņu svītrot no kandidātu sarakstiem. Saskaņā ar līgumu // mēs izsniedzam atļauju .. Atšķirībā no centra skolu noslogojuma // rajona skolās .. Citās Eiropas Savienības valstīs // atšķirībā no Latvijas // šī problēma jau sen tiek risināta.*

Tā kā valodās ar intonatīvo pieturzīmju lietojuma principu komats šeit būtu liekams, jautātājiem liekas pašsaprotami, ka tā varētu būt arī latviešu valodā.

2. Modālās partikulas *acīmredzot, laikam, diemžēl, droši vien, varbūt, piemēram: Acīmredzot // rudens šogad būs silts. Droši vien // sanāksme sāksies laikā. Diemžēl // kredītu Jums nevaram piešķirt.*

3. Izvēsta apstākļa grupa teikuma sākumā, piemēram: *Pirms nodokļu kontroles uzsākšanas // ierēdnis brīdina .. Pēc teksta nolasīšanas // to var izdalīt skolēniem .. Spēles noslēgumā // skolotājs izstāsta, ka .. Vienlaikus ar rūpēm par bērniem // autors domāja arī par nākotni. Visiem par pārsteigumu // tur stāvēja jaunais automobilis.*

Uzskaitīt visus intonatīvās pauzes un pieturzīmes lietojuma nesakrišanas gadījumus nav iespējams, jo, kā jau teikts, pauzes nosaka ļoti dažādi faktori, arī subjektīvie. Rakstītājam jāprot atšķirt, kuras pauzes atbilst jēdzieniskajam un gramatiskajam dalījumam un tāvad atspoguļojamas interpunkcijā un kuras attiecas tikai uz runas intonācijas līmeni.

Nobeigumā atcerēsimies, ka interpunkcijai rakstu valodā ir nozīmīga vieta. Pieturzīmes rāda teikuma un teksta uzbūvi, kā arī jēdzieniski un intonatīvi niansē to struktūrvienību un elementu saistījumu. Adekvāta pieturzīmju lietošana nav apgūstama mehāniski, tā jābalsta uz gramatikas zināšanām, vārdu nozīmju izpratni, spēju saskatīt jēdzieniskas un stilistiskas nianses. Tikai tādā gadījumā interpunkcija spēs atspoguļot jēdzieniskās vienības un to sakarus atbilstoši autora iecerei.

1. Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zinātne, 1969. 411 lpp.
2. *Latviešu valoda 10.-12. klasei*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1998. 296 lpp.
3. LPSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. 2. d. Sintakse. Rīga : LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1962. 932 lpp.
4. Vitola, I. *Daiļdarba valodas un interpunkcijas analīze: ceļā uz teksta saturu izpratni*. No: *Lietuviešu un latviešu sastatāmās stilistikas jautājumi*. Šauļi, 2006, 122.-142. lpp.

2005. gada novembris – 2006. gada oktobris

Iznākušās grāmatas un brošūras

1. Aarhus School of Business, University of Latvia. *MedTerm [Knowledge Sharing and Generic Terminology Management in the Field of Medicine]* [online] : multilingual epidemiological dictionary : terms with definitions and explanations. Latvian – English. Ed. by M. Baltiņš and V. Poriņa. [S. l.] : Aarhus School of Business, 2005. With access to Danish and Estonian terms. Available: <http://www.lat.medterm.dk>
2. Ahero, A. *Angļu īpašvārdu atveide latviešu valodā* [tiešsaiste]. Rīga : Komin, 2006. Pieejams: <http://www.personvardi.lv>
3. Aldersons, J., Aldersone I. *Svešvalodu izteicienu vārdnīca*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2006. 207 lpp.
4. Aldersons J., Aldersone I. *Svešvalodu izteicienu vārdnīca skolēniem : trāpīgi izteicieni sacerējumiem un projektiem*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2006. 208 lpp.
5. Blūma, D. *Mazā mākslas vēstures terminu vārdnīca*. Rīga : Zvaigzne ABC, [2006]. 228 lpp.
6. Bušs, O., Ernstsona, V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga : Norden AB, 2006. 574 lpp.
7. Butkus, A. *Latviešu-lietuviešu vārdnīca = Latvių-lietuvių kalbų žodynas* [tiešsaiste]. Rīga : Tilde, 2006. Pieejams: <http://www.letonika.lv/vlt>
8. Grabis, R. *Darbu izlase*. Red. kol. A. Blinkena, B. Bušmane, I. Jansone u. c. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2006. 286 lpp.
9. Grīsele, R. *Spēkildze : populārvalodniecisku rakstu izlase*. 1. [d.]. Rīga : Antava, 2005. 160 lpp.
10. *Juridiski terminoloģiskā skaidrojošā vārdnīca*. Sast. prof. V. Jakubaņecs. 4., paplaš. izd. Rīga : P&K, 2005. 438 lpp.
11. *Latviešu izlokšņu vārdnīca : prospekts*. Atb. red. Dr. habil. philol. E. Kagaine. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2005. 360 lpp.
12. *Latviešu-krievu vārdnīca = Латвйско-русскйй словарь*. Sast. H. Kalniņš. Rīga : Avots, 2006. 668 lpp.
13. *Latviešu valodas vārdnīca : 30 000 pamatvārdu un to skaidrojumu*. Red. D. Guļevska, I. Rozenštrauha, D. Šnē. Rīga : Avots, 2006. 1216 lpp.

14. *Latviešu valodas žargona vārdnīca*. Sast. I. Mironičs, A. Dubaus. Rīga : Avots, 2005. 272 lpp.
15. Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes Baltu valodu katedra. *Baltu filoloģija : baltu valodniecības žurnāls*. Red. P. Vanags, red. vietn. L. Leikuma. 14. [sēj.], Nr. 1, 2005. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005. 163 lpp.
16. *Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķe, profesore Dace Markus : bibliogrāfija*. Sast. I. Barone, D. Ivbule, J. Klebā. Rīga : Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2006. 208 lpp.
17. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija. *Terminoloģijas Jaunumi*. Nr. 11, 2005. Rīga, 2005. 48 lpp.
18. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija. *Terminoloģijas Jaunumi*. Nr. 12, 2005. Rīga, 2005. 68 lpp.
19. *Letonikas pirmais kongress : valodniecības raksti*. Red. komit. S. Cimermanis, I. Jansone, T. Jundzis u. c. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2006. 384 lpp.
20. *Linguistica Lettica : Latviešu valodas institūta žurnāls*. Numura red. O. Bušs. Nr. 14, 2005. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2005. 350 lpp.
21. *Linguistica Lettica : Latviešu valodas institūta žurnāls*. Numura red. O. Bušs. Nr. 15, 2006. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2006. 247 lpp.
22. Lopatins, V., Lopatina, L. *Krievu-latviešu vārdnīca ar skaidrojumiem un piemēriem = Русско-латышский толковый словарь : papildināta ar latviešu-krievu vārdnīcu : vairāk par 70 000 vārdu un izteicienu*. Tulk. I. Ozoliņa, I. Zuicena, L. Oldere. [Rīga] : Zvaigzne ABC, 2005. 1247 lpp.
23. LU Latviešu valodas institūts. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi : populārzinātnisku rakstu krājums*. Atb. red. S. Lagzdīņa. Nr. 1, 2005. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005. 112 lpp.
24. Matisone, I., Blumfelde, I. *Angļu-latviešu nodokļu terminu vārdnīca*. Rec. V. Skujiņa. Rīga : RTU izdevniecība, 2006. 158 lpp.
25. *Mežtehnikas, mežsaimniecības un kokrūpniecības terminu vārdnīca : (latviski-angliski-vāciski-franciski-krieviski)*. Sast. Dr. sc. ing. J. Dolacis. 1. izd. Rīga : Antēra, 2005. 672 lpp.
26. *Muitas kontrole : latviešu-angļu sarunvārdnīca muitas un citu robežkontroles dienestu darbiniekiem*. Rīga : Antēra, [2006]. 76 lpp.
27. Roldugins, V. *Starptautiskā biznesa skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : Jumava, [2005]. 345 lpp.
28. Rubīna, A. *Latviešu valodas rokas grāmata : valodas kultūra teorijā un praksē*. Rīga : Zvaigzne ABC, [2005]. 188 lpp.
29. *Situācijas izpēte latviešu terminoloģijas izstrādes, saskaņošanas un apstiprināšanas jomā*. Rīga : Tulkošanas un terminoloģijas centrs, 2005. 47 lpp.

30. *Survival Latvian* : a Traveller's Phrasebook and Guide. Compiled by J. Baldunčiks. Rīga : Jumava, 2005. 136 lpp.
31. *Tematiskā sinonīmu vārdnīca*. Sakārt. J. Ozols. Rīga : Annele, 2006. 240 lpp.
32. *Valodas struktūra un valodas vienību funkcijas* : akadēmiķa Jāņa Endzelīna 133. dzimšanas dienas atceres starptautiskās konferences materiāli. Red. kol. I. Jansone, R. Kvašīte, I. Migla u. c. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2006. 56 lpp.
33. Valsts valodas komisija. *Raksti*. 2. sēj. Valodas kvalitāte. Galv. red. A. Veisbergs. Rīga : Valsts valodas komisija, 2006. 142 lpp.
34. *Иллюстрированный словарь для начинающих. Латвийский язык* : 3300 слов : краткий курс грамматики. Sast. H. Kalniņš. Rīga : Avots, 2006. 319 lpp.

LZA Terminoloģijas komisijas lēmumi

LZA TK 2005. gada 6. decembra sēdē apstiprināts pārskatītais «Latvijas Vēstnesī» (27.07.2005.) un «Terminoloģijas Jaunumos» (11. nr.) publicētais suņu šķirņu nosaukumu saraksts ar labojumiem un precizējumiem.

Terminu saskaņošanas komisijas 2006. gada 28. februāra sēdē apstiprināti latviskie ekvivalenti angļu valodas terminiem: *security* – *drošība*; *safety* – *drošums, nebīstamība*; *reliability* – *uzticamība*.

TK 2006. gada 30. maija sēdē apstiprināts informācijas sistēmu drošības terminu saraksts un juridisko terminu saraksts.

Pavisam notikušas desmit TK sēdes. Ar tajās pieņemtajiem lēmumiem pilnībā var iepazīties TK mājaslapā: www.termini.lza.lv. TK lēmumi tiek publicēti arī izdevumā «Terminoloģijas Jaunumi».

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas un Vietvārdu apakškomisijas izvērtētie saraksti

2006. gada 21. marta sēdē Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisija izvērtējusi pasaules valstu un teritoriju nosaukumus latviešu valodā. 2006. gada 19. jūlija

«Latvijas Vēstnesī» publicēts saraksts «Par pasaules valstu un teritoriju nosaukumiem latviešu valodā». Sarakstā iekļauti 196 pasaules valstu un 48 teritoriju nosaukumi.

2006. gada 29. maija sēdē Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisija izvērtējusi valodu un valodu grupu nosaukumus latviešu valodā. 2006. gada 19. jūlija «Latvijas Vēstnesī» publicēts saraksts «Par pasaules valodu un valodu grupu nosaukumiem latviešu valodā». Sarakstā apkopoti 477 pasaules valodu un valodu grupu nosaukumi.

Sagatavojusi Ilga Migla

[Žurkas un peles] Spēj pārvietoties pa horizontālām sienām ..

(*Rīgas Balss*, 2006, 1. nov., 12. lpp.)

[Pēc sprādzienu sērijas Londonā] .. jau sākumā bijis skaidrs, ka nopietnu cietušo neesot.

(*Rīgas Balss*, 2005, 22. jūl., 11. lpp.)

Lafivents projektēšanas nodaļas vadītājs teic, ka ik gadu firmā vajagot vismaz divus cilvēkus ar atbilstošu kvalifikāciju.

(*Karjeras Diena*, 2005, 23. jūl., 1. lpp.)

43 gadus vecā Merija Leturno apprecējusi savu bijušo skolnieku Viliju Fualāu .., kuru 12 gadu vecumā izvaroja.

(*Rīgas Balss*, 2005, 23. maijs, 13. lpp.)

.. LIAA pieprasa dažādas absurdas prasības, kuras izpildot tiek pieprasītas jau citas, kas ir pilnīgi pretējas iepriekš pieprasītajām.

(*Diena*, 2005, 11. aug., 8. lpp.)

.. kļūdās tikai tas, kas neko nedara.

(*Diena*, 2005, 14. jūl., 1. lpp.)

Tur [=Peldēšanas federācijā] notiek aktīvs peldēšanas darbs.

(*Rīgas Balss*, 2005, 16. sept., 20. lpp.)

Ogu krūmos neuzkritoši ievietota komposta kaste mazdārziņā, kura saimnieki no sākta gala nav ļāvuši izpausties cūkai sevī.

(*Rīgas Balss*, 2005, 2. aug., 10. lpp.)

Ja vēl viena josla tiktu atbrīvota [no stāvošām mašīnām], visi «nestos» krustojumam cauri lielā ātrumā. Rastos vajadzība pēc gājēju pārejas, kas apdraudētu gājējus, jo vadītāji būtu spiesti bremsēt pirms tās un ātrumā varētu kādu arī nepamanīt ..

(*Rīgas Balss*, 2005, 5. sept., 4. lpp.)

.. ar kultūras produktiem tiek saprasti galvenokārt kultūras produkti (materiālā vai nemateriālā formā, kas nav tirdzniecībā) ..

(*Diena*, 2005, 11. jūn., 2. lpp.)

.. [Rīgas Domē] ir tādas darba telpas, kurās pat logu nav – tikai viens ar skatu uz vestibulu.

(*Rīgas Balss*, 2005, 21. okt., 5. lpp.)

Pieci gadi ir ilgs laiks, ņemot vērā, cik ātri mūsdienās progresē dažādu slimību attīstība, jaunu veidošanās, ārstēšanas paņēmieni, medikamenti un pat zinātne.

(*Rīgas Balss*, 2005, 6. okt., 18. lpp.)

Nākamajos četros gados valdība sola būvēt automaģistrāles Rīga–Maskava, Rīga–Sēnīte un Rīga–Jelgava.

(*Diena*, 2006, 3. nov., 3. lpp.)

.. aizliegts «splaut, izmest atkritumus, nokārtot dabiskās vajadzības (izvadīt vielmaiņas galaproduktus) tam neparedzētās vietās». [Citāts no jauno Rīgas sabiedriskās kārtības noteikumu projekta]

(*Rīgas Balss*, 2006, 18. okt., 7. lpp.)

Zādzību motīvi mēdz būt dažādi. Viens vēlas iedzīvoties, cits zog aiz nepieciešamības ..

(*Rīgas Balss*, 2006, 23. aug., 8. lpp.)

[Reklāma] Kad beigsies, tad vairs nebūs.

(*SestDiena*, 2006, 11.–17. marts, 20. lpp.)

[Par kriosaunu] Klientam ir jāizģērbjas (var arī kails) un jāiet kabīnē ..

(*Māja*, 2006, 7.–13. marts, 28. lpp.)

Albānija apstiprināja pirmo slimības gadījumu ar H5N1 mīrušai vistai valsts dienvidos.

(*Diena*, 2006, 9. marts, 1. lpp.)

Būs iespēja arī mainīt gultu skaitu istabiņās, attiecīgi samazinot vai palielinot gultu skaitu ..

(*Rīgas Balss*, 2006, 20. marts, 6. lpp.)

.. Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP) izplatīja paziņojumu par LVAVA izdotās 8. klases mācību grāmatas kritisko

kvalitāti, jo tajā piedāvāti teksti, kuri neatbilstot latviešu literārās valodas morāles normām.

(*Diena*, 2006, 26. janv., 6. lpp.)

.. palielinot māmiņu algas, sievietes netiek motivētas atrast darbu, tā vietā turpinot izlaidīgu dzīvesveidu par valsts līdzekļiem.

(*Diena*, 2006, 3. okt., 3. lpp.)

.. jau piektdien pa dienu un naktī valsts teritorijas lielākajā daļā gaidāms īslaicīgs lietus, kas nemitēsies līdz pat otrdienai.

(*Diena*, 2006, 13. apr., 4. lpp.)

Kādā mērā mūsu darba tirgū cilvēks ir pasargāts no tā, ka objektīvi tiks vērtētas viņa zināšanas un pieredze, nevis ārējais izskats?

(*Rīgas Balss*, 2006, 17. jūl., 10. lpp.)

.. pašu dalībnieku vokālais sniegums – kā māku, tā mauju – var izraisīt dzirdes spazmas ..

(*Diena*, 2005, 6. dec., 10. lpp.)

Svetlanai O. un Natālijai V. 1. septembris šogad būs jau otrais mūžā. Skolas durvis meitenes vērs ne vairs skolēna, bet skolotājas ādā.

(*Rīgas Balss*, 2006, 1. sept., 7. lpp.)

Pēc pamošanās no novārdzinošas ziemas guļas
Liepnas pagasta mežā netālu no Krievijas robežas
mednieki nogalinājuši lāci ..

(Diena, 2006, 7. apr., 7. lpp.)

Pasargāties no tā, kas notiek dabā un
lido pa gaisu, nevar.

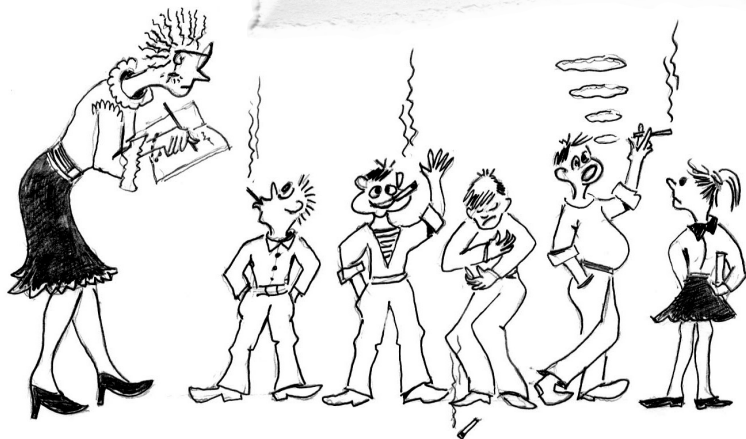
(Rīgas Balss, 2006, 4. apr., 5. lpp.)

Klases audzinātāja Diāna S. RB atzīst, ka no visiem audzēkņiem pīpēšanas iemaņas ir tikai dažiem ..

(Rīgas Balss, 2005, 21. dec., 2. lpp.)

.. uzreiz var atpazīt skolēnus, kuru vecāki Somijā ieceļojuši no Austrumeiropas valstīm: pirmajā skolas dienā šie bērni nāk uz skolu ar puķēm un skatās uz skolotāju no apakšas.

(Diena, 2006, 2. maijs, 7. lpp.)

Rikojums par putnu turēšanas pagaidu ierobežojumiem būs spēkā, līdz Latvijā atgriezīsies visi mājputni, apmēram līdz jūnija vidum.

(Diena, 2006, 21. febr., 4. lpp.)

Apkopojusi Sarmīte Lagzdīņa

Juris BALDUNČIKS – Dr. philol., Ventspils Augstskolas Anglistikas katedras vadītājs, profesors

Maija BRĒDE – Dr. philol., LU Moderno valodu fakultātes Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļas profesore

Sarmīte LAGZDIŅA – Dr. philol., LU Latviešu valodas institūta pētniece

Diāna LAIVENIECE – Dr. paed., Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Latviešu valodas katedras docente

Dīte LIEPA – Mg. philol., LU doktorante, Valsts valodas aģentūras valodas konsultante

Ilze LOKMANE – Dr. philol., LU Filoloģijas fakultātes Baltu valodu katedras docente

Īlga MIGLA – Dr. philol., LU Latviešu valodas institūta pētniece

Ārija OZOLA – Dr. philol., laikraksta “Latvijas Luterānis” literārā redaktore

Ingrīda PAUNIŅA – Mg. hum., LU doktorante, Valsts valodas aģentūras valodas konsultante

Gunta SMILTĻNIECE – Dr. philol., Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Latviešu valodas katedras asociētā profesore

Dace STRELĒVICA – Mg. philol., LU doktorante

Melita STENGREVICĀ – Dr. philol., Valsts valodas aģentūras Konsultāciju daļas vadītāja

Inta URBANOVIČA – Mg. philol., LU doktorante, LU Filoloģijas fakultātes Baltu valodu katedras lektore, Rīgas Stradiņa universitātes Valodu centra lektore

Ruta VEIDEMANE – Dr. philol.

Andrejs VEISBERGS – Dr. habil. philol., LU Moderno valodu fakultātes Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļas vadītājs, profesors

Valsts valodas aģentūras Konsultāciju daļa

- konsultē pareizrakstības, pareizrunas, gramatikas, leksikas un valodas stila jautājumos;
- sniedz atzinumus par personvārdu atveidi, pareizrakstību un identitāti;
- dod slēdzienus par konkrētiem valodas vienību lietojumiem un tekstiem.

Sīkāku informāciju sk. Valsts valodas aģentūras mājaslapā
<http://www.valoda.lv>

LU Latviešu valodas institūts.

Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums, 2006

Valsts valodas aģentūra
LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tālrunis 67034535

Iespiests SIA «Latgales druka»

ISSN 1691-273X

9 771691 273004